

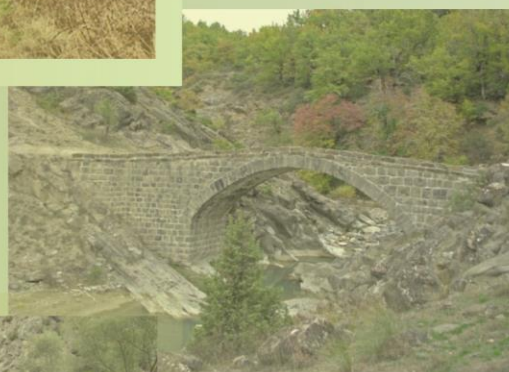

Κέντρο
Περιβαλλοντικής
Εκπαίδευσης
Γρεβενών

«Πέτρινα Γεφύρια στο Βενέτικο Ποταμό -

Μνημεία Λαϊκού Πολιτισμού»

Εκπαιδευτικό Υλικό και Δραστηριότητες
Προγράμματος Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ
επένδυση στην κοινωνία της γνώσης
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΠΑ
2007-2013
Πρόγραμμα για την ανάπτυξη
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

ΙΔΡΥΜΑ
ΝΕΟΛΑΙΑΣ
ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ
ΜΑΘΗΣΗΣ

Γρεβενά 2014

Μέλη Συγγραφικής Ομάδας Κ.Π.Ε. Γρεβενών (πρώην Θεοδώρου Ζιάκα):

Σίμος Ζήσης: Μηχ/λόγος Μηχ/κός Α.Π.Θ., Υπεύθ. λειτουργίας ΚΠΕ

Κιτσούλης Στέργιος: Δάσκαλος, Αναπλ. Υπεύθυνος

Γάγαλης Δημήτριος: MSc Μαθηματικός, Μέλος

Μπέης Δημήτριος: Δάσκαλος, Μέλος

Ράμμος Γεώργιος: Δάσκαλος, Μέλος

Το περιεχόμενο του παρόντος εντύπου είναι πνευματική ιδιοκτησία του Κ.Π.Ε. Γρεβενών και η οποιασδήποτε μορφής αναπαραγωγή του επιτρέπεται μόνο για εκπαιδευτικούς σκοπούς και με αναφορά της προέλευσης.

ISBN: 978-618-81106-0-1

@ Copyright: 2014

Κ.Π.Ε. Γρεβενών (Θεοδώρου Ζιάκα)

Κ.Π.Ε. Γρεβενών

1) Τέρμα Κ.Ταλιαδούρη, Μαθητική Εστία, 51100, Γρεβενά

2) Κατασκηνώσεις Ζιάκα, Ταχ.Θυρίδα 121, 51100, Γρεβενά

τηλ.: 2462087956, Fax.: 2462087695

e-mail: kpe-ziak@otenet.gr

<http://www.kpe-ziaka.gr>

Στο πλαίσιο υλοποίησης της Πράξης «Δράσεις Δια Βίου Μάθησης για το Περιβάλλον και την Αειφορία, Α.Π.8» μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» με τη συγχρηματοδότηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο – Ε.Κ.Τ.) και εθνικών πόρων έγινε η εκτύπωση της παρούσας έκδοσης.

**Κέντρο
Περιβαλλοντικής
Εκπαίδευσης
Γρεβενών**

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

**ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ**
επένδυση στην κοινωνία της γνώσης

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ
Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΠΑ
2007-2013
Πρόγραμμα για την ανάπτυξη
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Ευχαριστίες

Τα μέλη της συγγραφικής ομάδας του Κ.Π.Ε. Γρεβενών επιθυμούν να εκφράσουν τη βαθύτατη ευγνωμοσύνη και τις θερμές ευχαριστίες τους προς τους:

- *κ. Άρη Μητάκο (εγγονό του Μαστρογούλα Μητάκου), και τον κ. Άρη Δήμου (σύγχρονο μάστορα της πέτρας) από την Καλλονή Γρεβενών για τις πολύτιμες πληροφορίες που μας έδωσαν αναφορικά με τη ζωή, το χαρακτήρα και τα έργα του Μαστρογούλα Μητάκου,*
- *κ. Φώτη Δημόπουλο για την παραχώρηση της άδειας λήψης φωτογραφιών στο Λαογραφικό Μουσείο Κυπαρισσιού με τα εργαλεία των μαστόρων της πέτρας (από την προσωπική του συλλογή) και για τις πολύτιμες πληροφορίες του στην προσπάθεια συλλογής, επεξεργασίας και καταγραφής των ενοτήτων της παρούσας έκδοσης.*

Περιεχόμενα

Σύντομη Περιγραφή του Προγράμματος - «Πέτρινα Γεφύρια στο Βενέτικο Ποταμό – Μνημεία Λαϊκού Πολιτισμού»	8
Στόχοι του Προγράμματος.....	10
A. Πέτρινα Γεφύρια – Θεωρητικό Υπόβαθρο.....	12
1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	13
2 Τα Γρεβενά στην Τουρκοκρατία.....	17
2.1 Τα Γρεβενά – Σύντομη ιστορική αναδρομή (οικιστικό πρόβλημα, διαδρομές караβανιών)	17
2.2 Εμποροπανηγύρεις των Γρεβενών – Το παζάρι του Μαυρονόρους.....	24
3 Τα Μαστοροχώρια και οι Μάστορες των Γρεβενών.....	30
3.1 Γνωστοί Μάστορες των Γρεβενών	33
3.2 Τα Μπουλούκια των Μαστόρων – Κιοπρούληδες	41
4.2.1 Η Οργάνωση των Μαστόρων στα μπουλούκια και τα εργαλεία τους	42
4.2.2 Έθιμα και Παραδόσεις των Μαστόρων	49
4.2.3 «Κουδαρίτικα» - Η Συνθηματική Γλώσσα των Μαστόρων.....	51
4.2.4 Τόποι Αποδημιών των Μαστόρων.....	53
4 Γενικές Πληροφορίες για την Κατασκευή των Πέτρινων Γεφυριών.....	56
4.1 Βασικοί τρόποι δημιουργίας πέτρινων γεφυριών	56
4.2 Χορηγοί – Χρηματοδότες και Ονοματοδοσία του γεφυριού	58
4.3 Επιλογή της θέσης του γεφυριού	60
4.4 Γενικές αρχές κατασκευής - Κύρια χαρακτηριστικά σχεδίασης του γεφυριού.....	62
5 ΠΕΤΡΙΝΑ ΓΕΦΥΡΙΑ ΤΟΥ ΒΕΝΕΤΙΚΟΥ ΠΟΤΑΜΟΥ	65
5.1 Γεφύρι στο Δοτσικό.....	66

5.2	Γεφύρι στο Νιδρούζι	69
5.3	Γεφύρι στο Ζιάκα	73
5.4	Γεφύρι στο Μύλο	76
5.5	Γεφύρι του Κατσογιάννη.....	78
5.6	Γεφύρι της Λιάτισσας.....	80
5.7	Γεφύρι Πορτίτσας.....	82
5.8	Γεφύρι στα Καγκέλια.....	86
5.9	Γεφύρι Αζίζ – Αγά.....	88
5.10	Γεφύρι Σταυροπόταμου.....	92
5.11	Γεφύρι Σπανού	95
5.12	Γεφύρι Μασσαγκάνη	99
5.13	Γεφύρι Σταμπέκη.....	100
6	Δύο Ιστορικά Πέτρινα Γεφύρια του Βενέτικου ποταμού που δεν υπάρχουν πια.....	103
6.1	Γεφύρι στο Ελευθεροχώρι	103
6.2	Γεφύρι Πασά	105
7	Τα Πέτρινα Γεφύρια άλλων παραπόταμων του Αλιάκμονα	112
7.1	Γεφύρι Πραμόριτσας (ή Ανθοχωρίου - Τσακνοχωρίου).....	112
7.2	Γεφύρι Κυπαρισσίου (Παπατάκη).....	114
7.3	Γεφύρι του Κάστρου (Μεγάρου)	116
7.4	Γεφύρι του Δασυλλίου (της Μαέρης ή Παλιομάγερου).....	119
7.5	Γεφύρι στο Κέντρο (Βέντζι)	124
7.6	Γεφύρι του Παππά (ή Τζινέλι).....	126
	Τα Πολύπαθα Πέτρινα Γεφύρια	129
B.	Φύλλα Εργασίας – Γενικές Δραστηριότητες.....	130

Φύλλο Εργασίας 1 - Κρυπτόλεξο	131
Φύλλο Εργασίας 2 - Σταυρόλεξο	132
Φύλλο Εργασίας 3.1 - Πέτρινα Γεφύρια στο Βενέτικο	133
Φύλλο Εργασίας 3.2 - Πέτρινα Γεφύρια στο Βενέτικο	135
Φύλλο Εργασίας 3.3 - Πέτρινα Γεφύρια στο Βενέτικο	137
Φύλλο Εργασίας 4 - Ερωτήσεις Αντιστοιχίας	139
Φύλλο Εργασίας 5 - Ερωτήσεις Σωστού ή Λάθους	140
Φύλλο Εργασίας 6 - Η Ταυτότητα του Πετρογέφυρου... ..	141
Φύλλο Εργασίας 7 - Μελέτη περιοχής γύρω από το γεφύρι	144
Φύλλο Εργασίας 8 - Ας γίνουμε φωτογράφοι!	146
Φύλλο Εργασίας 9 - Τελειώνοντας την πρόταση.....	147
Φύλλο Εργασίας 10 - Τα Πετρογέφυρα μέσα από το Διαδίκτυο	149
Φύλλο Εργασίας 10.1 - Γνωρίζω τα Πέτρινα Γεφύρια μέσα από το Διαδίκτυο	149
Φύλλο Εργασίας 10.2 - Γνωρίζω τα Πετρογέφυρα του Βενέτικου μέσα από την πλατφόρμα Google Maps	152
Φύλλο Εργασίας 10.3 - Τα Πετρογέφυρα μέσα από τα παραδοσιακά και σύγχρονα τραγούδια μας	155
Φύλλο Εργασίας 10.4 - Τα συναισθήματά μου για τα Πετρογέφυρα σε μία μόνο φράση.....	158
Φύλλο Εργασίας 11 - Παιχνίδι Ρόλων - Σύγχρονο Υδροηλεκτρικό Φράγμα στη θέση «Πορτίτσα»	159
Φύλλο Εργασίας 11.1 – 1 ^{ος} Ρόλος	162
Φύλλο Εργασίας 11.2 – 2 ^{ος} Ρόλος	163
Φύλλο Εργασίας 11.3 – 3 ^{ος} Ρόλος	164
Φύλλο Εργασίας 11.4 – 4 ^{ος} Ρόλος	165
Φύλλο Εργασίας 11.5 – 5 ^{ος} Ρόλος	166

Φύλλο Εργασίας 12 - «Ιστορίες για Γεφύρια...».....	167
Φύλλο Εργασίας 12.1 - 1 ^η Ιστορία.....	169
Φύλλο Εργασίας 12.2 - 2 ^η Ιστορία.....	170
Φύλλο Εργασίας 12.3 - 3 ^η Ιστορία.....	171
Φύλλο Εργασίας 12.4 - 4 ^η Ιστορία.....	172
Φύλλο Εργασίας 12.5 - 5 ^η Ιστορία.....	173
Φύλλο Εργασίας 13 - «Γράψε την αυθόρμητη σκέψη σου...»	174
Φύλλο εργασίας 13.1 - Σκέψη 1 ^η	175
Φύλλο εργασίας 13.2 - Σκέψη 2 ^η	176
Φύλλο εργασίας 13.3 - Σκέψη 3 ^η	177
Βιβλιογραφία	179
Πηγές Διαδικτύου	181
Άλλες Πηγές	183

Σύντομη Περιγραφή του Προγράμματος - «Πέτρινα Γεφύρια στο Βενέτικο Ποταμό – Μνημεία Λαϊκού Πολιτισμού»

Σε όλη του τη διαδρομή μέσα από τη Γρεβενιώτικη Πίνδο ο Βενέτικος ποταμός, με τα δεκατρία (13) από τα συνολικά δεκαεννέα (19) γεφύρια που σώζονται στην Περιφερειακή Ενότητα Γρεβενών, περνά από φαράγγια και απείρου κάλλους και φυσικές ομορφιές, οι οποίες αν δεν υπήρχαν τα γεφύρια αυτά δύσκολα θα τις γευόταν ο επισκέπτης.

Από τη σχολική χρονιά 2006 – 2007 το Κ.Π.Ε. Θεοδώρου Ζιάκα (σήμερα Κ.Π.Ε. Γρεβενών) παρουσιάζει το Πρόγραμμα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης «Πέτρινα Γεφύρια στο Βενέτικο Ποταμό – Μνημεία Λαϊκού Πολιτισμού».

Ανάμεσα στις δραστηριότητές του το πρόγραμμα περιλαμβάνει ενδεικτικά:

α) Παρουσίαση – γνωριμία με τα πέτρινα γεφύρια του Βενέτικου. Παρουσιάζονται δεκατρία (13) πέτρινα γεφύρια με τα επιμέρους χαρακτηριστικά τους και τα διαθέσιμα από τη βιβλιογραφία στοιχεία τους, όπως πλήθος τόξων, μήκος, ύψος μεγαλύτερης καμάρας, χρηματοδότες έργου, πρωτομάστορες κ.α. Στους συμμετέχοντες δίνεται η δυνατότητα, εφόσον το επιθυμούν, να γνωρίζουν ακόμη έξι (6) γεφύρια άλλων παραποτάμων του Αλιάκμονα. Τέλος, ιδιαίτερη αναφορά γίνεται και σε δύο (2) ακόμη γεφύρια, που δεν υπάρχουν πια, το γεφύρι του Πασά στον Αλιάκμονα και το γεφύρι στο Ελευθεροχώρι, σε μία προσπάθεια να αναγνωριστεί η ιδιαίτερη ιστορική αξία, η σπουδαιότητά τους αλλά και η ανάγκη ανακατασκευής τους, όπου αυτή είναι δυνατή.

β) Επίσκεψη στο πεδίο και ιδιαίτερα στο γεφύρι της Πορτίτσας στο Σπήλαιο Γρεβενών, στα Γεφύρια Σπανού και Σταυροποτάμου ή/και στα γεφύρια του Ζιάκα και Αζίζ Αγά, πολύ κοντά στις κοινότητες Ζιάκα και Τρικώμου Γρεβενών αντίστοιχα. Οι δραστηριότητες του πεδίου στηρίζονται στην οικολογική περιήγηση, την παρατήρηση, τη συλλογή στοιχείων, την καταγραφή δεδομένων και τη διατύπωση υποθέσεων. Μέσα από αυτές εντοπίζονται τα κύρια χαρακτηριστικά των μνημείων λαϊκού πολιτισμού της περιοχής και ερευνάται η σχέση τους με την τοπική ιστορία και οικονομία, το φυσικό περιβάλλον (εκτεταμένο υδάτινο δίκτυο της περιοχής) και την ποικιλομορφία της ζωής.

γ) Παιχνίδι ρόλων που έχει προσαρμοστεί στα δεδομένα και τις ιδιαιτερότητες της περιοχής, με ιδιαίτερη έμφαση σε ζητήματα συνύπαρξης της περιβαλλοντικής συνείδησης και της ανάπτυξης της κοινωνίας και της τοπικής οικονομίας (αιεφορία). Επιπρόσθετα, δίνεται η δυνατότητα στους μαθητές να ανακαλύψουν την παρουσία των πέτρινων γεφυριών μας μέσα από το σύγχρονο ψηφιακό (και όχι πλέον πέτρινο) γεφύρι επικοινωνίας, το Διαδίκτυο, και ειδικότερα μέσα από την ενότητα δραστηριοτήτων του ΚΠΕ Γρεβενών με θέμα: «Τα πετρογέφυρα μέσα από το Διαδίκτυο», σε συνεργασία με τους εκπαιδευτικούς στα εργαστήρια πληροφορικής, αμέσως μετά την επιστροφή τους στη σχολική τους μονάδα.

δ) Το πρόγραμμα μπορεί, προαιρετικά, να συνδυαστεί με επίσκεψη είτε στα Μαστοροχώρια των Γρεβενών είτε στην γειτονική κοινότητα του Σπηλαίου Γρεβενών και στο Μοναστήρι της Παναγίας, όπου και παρουσιάζονται τα ιστορικά και πολιτιστικά στοιχεία της Μονής και της κοινότητας.

Η εκτύπωση της παρούσας έκδοσης έγινε στο πλαίσιο υλοποίησης της Πράξης «Δράσεις Δια Βίου Μάθησης για το Περιβάλλον και την Αειφορία, Α.Π.8» μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» με τη συγχρηματοδότηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο – Ε.Κ.Τ.) και εθνικών πόρων.

Η παρούσα έκδοση διανέμεται δωρεάν.

Στόχοι του Προγράμματος

- Να αποκτήσουν οι μαθητές βασικές γνώσεις για τα πέτρινα γεφύρια, την αρχιτεκτονική τους, τη μορφολογία τους και τα υλικά κατασκευής τους
- Να κατανοήσουν το διαχρονικό ρόλο των πέτρινων γεφυριών για την τοπική κοινωνία, την οικονομία, την επικοινωνία, την παράδοση, τη διαβίωση και τη γη και έθιμα
- Να συνειδητοποιήσουν τους κινδύνους που απειλούν τα πέτρινα γεφύρια και να προτείνουν τρόπους προστασίας του
- Να γνωρίσουν ένα ή περισσότερα πέτρινα γεφύρια, ως μνημεία του λαϊκού πολιτισμού, τα οποία διατηρούν την ταυτότητα του ελληνικού τοπίου και να ενεργοποιήσουν όλες τις αισθήσεις τους
- Να έρθουν σε επαφή με τα στοιχεία που απόμειναν στο χώρο και αναδεικνύουν το σεβασμό προς τη φύση
- Να αναγνωρίσουν το λιτό τρόπο ζωής των ανθρώπων της εποχής αλλά και το γνήσιο μεράκι των μαστόρων των γεφυριών, των οποίων μοναδικό κριτήριο και μέτρο ήταν ο άνθρωπος και η κάλυψη των πραγματικών του αναγκών
- Να πάρουν μαθήματα αρμονίας και μέτρου και να παίξουν και να χαρούν στο φυσικό περιβάλλον

«Εμείς, δω απάνου, βλέπεις από την πέτρα γεννηθήκαμε...
Με την πέτρα πορευτήκαμε... και την πέτρα αξιώσαμε...
Ό,τι φτιάχτηκε τότε γυιέ μου, δεν ματαφτιάχνεται τώρα.
Οι παλιοί έκαναν το σταυρό τους και έχτιζαν.
Πίστευαν πως σε κάθε πέτρα μέσα βρίσκεται και ένας άγιος.
Και την ακουμπούσαν στο γιαπί, με καρδιά ζεστή.
Σαν να προσεύχονταν.... Με φόβο Κυρίου...»
(Γ. Λυμπερόπουλος, Ορεινοί και μεθόριοι, Αθήνα 1972)

"Ο μέλλον για να δημιουργήσει νεοελληνική αρχιτεκτονική ας ρωτήσει τους
καλφάδες,
ας συμβουλευτεί πρώτα αυτούς που στα χωριά και το σχέδιο δίνουν και χτίζουν
σπίτια,
ας τους ρωτήσει με ποιο τρόπο χτίζουν και έπειτα ας προσπαθήσει
να τελειοποιήσει την τέχνη τους"
(Ι. Δραγούμης, Ελληνικός πολιτισμός)

“Μιλώ με τα ψηλά, τα απάτητα βουνά
και τους μιλώ για σένα
που έχεις ομορφιά και φρύδια τοξωτά
σαν πέτρινα γεφύρια”,
(στίχοι του τραγουδιού «Μιλώ για σένα»
του Λαρισινού τραγουδοποιού Θανάση Παπακωνσταντίνου)

Α. Πέτρινα Γεφύρια – Θεωρητικό Υπόβαθρο.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η έκταση που καταλαμβάνει η σημερινή Περιφερειακή Ενότητα Γρεβενών χαρακτηρίζονταν πάντα ως **περιοχή μεγάλης στρατηγικής σημασίας** και πέρασμα από και προς τη Μακεδονία, την Ήπειρο, τη ΒΔ Θεσσαλία και τη νότια Αλβανία, **μέσω των οδικών αρτηριών – μονοπατιών** που διέσχιζαν την περιοχή. Στην ιστορική εξέλιξη της περιοχής και ανάλογα με τις εκάστοτε συγκυρίες κατά μήκος αυτών των σημαντικών δρόμων – μονοπατιών αναπτύχθηκαν πολλοί οικισμοί, γνωρίζοντας άλλοτε μεγάλη ακμή κι άλλοτε τον αφανισμό.

Το ανάγλυφο της περιοχής με τα πολλά βουνά, τα ποτάμια και τις χαράδρες καθιστούσε ιδιαίτερα δύσκολη τη μετακίνηση και επικοινωνία τόσο των κατοίκων (στην πλειοψηφία τους κτηνοτρόφοι, γεωργοί και έμποροι) όσο και των ταξιδιωτών στις αφιλόξενες και δύσβατες ράχες της βόρειοανατολικής Πίνδου και ειδικότερα του Σμόλικα, της Βασιλίτσας και της Βάλια Κάλντας.

Οι μεγάλοι αυτοί ορεινοί όγκοι των Γρεβενών, για την ακρίβεια οι **μεγαλύτεροι ορεινοί όγκοι της Δυτικής Μακεδονίας**, τροφοδοτούσαν και συνεχίζουν αδιάκοπα μέχρι σήμερα να τροφοδοτούν τον **μεγαλύτερο σε μήκος (297 χλμ.) ποταμό της Ελλάδας, τον Αλιάκμονα**, τους βασικούς παραπόταμους του Βενέτικο και Γρεβενίτη στην περιοχή των Γρεβενών, καθώς και τους πολλούς και μεγάλους παραπόταμους του Βενέτικου, όπως ο Βελονιάς, ο Σταυροπόταμος και ο Σμιξιώτικος.

Χωρίς αμφιβολία στη Δυτική Μακεδονία, την περιφέρεια με τη συντριπτική πλειοψηφία υδάτινων πόρων στην Ελληνική επικράτεια, αλλά και τα Γρεβενά τα ποτάμια αποτελούσαν και συνεχίζουν να αποτελούν καθοριστικούς παράγοντες επικοινωνίας, αφού διασχίζουν – διανοίγουν διόδους επικοινωνίας μέσα στα βουνά.

Κατά συνέπεια:

- η **γεωγραφική θέση της περιοχής των Γρεβενών, με τη διέλευση σημαντικών δρόμων** όπως η Ρωμαϊκή «Βασιλική Στράτα» προς Θεσσαλία αλλά και το δερβένι ή ντερβένι (από την τουρκική γλώσσα «ντερβέν» που σημαίνει στενή διάβαση διαμέσου ορεινών όγκων, καθώς και είσοδος ή έξοδος πύλης προς ευρύτερη περιοχή) Ιωαννίνων – Γρεβενών με κατεύθυνση προς τη Βόρεια Ελλάδα και τη Θεσσαλονίκη, σε συνδυασμό με
- το δύσβατο – ορεινό ανάγλυφο της περιοχής με το **μεγαλύτερο ποτάμιο δίκτυο της Δυτικής Μακεδονίας,**

επέβαλαν την υπερπήδηση των υδάτινων εμποδίων (ποταμών, χειμάρρων και μικρών ή μεγαλύτερων ρεμάτων) με το **χτίσιμο των πέτρινων τοξωτών γεφυριών**, προκειμένου να διευκολυνθεί η μετακίνηση και η επικοινωνία. Τα περισσότερα από τα γεφύρια των Γρεβενών χτίστηκαν επί Τουρκοκρατίας, αφού πολλοί ήταν και οι

κάτοικοι της περιοχής που κινήθηκαν σε πιο ορεινές περιοχές για να γλυτώσουν από τους κινδύνους και τις λεηλασίες των κατακτητών.

Στο σημείο αυτό πρέπει να υπογραμμιστεί ότι η άνθιση που σημείωσαν, κυρίως κατά τον 18^ο και 19^ο αιώνα, τόσο η Ήπειρος όσο και σε αρκετές περιοχές της Δυτικής Μακεδονίας στις εμπορικές τους συναλλαγές με τα Βαλκάνια, τη Βιέννη, την Τουρκία και την Αίγυπτο ενίσχυσε περαιτέρω την ανάγκη ανοικοδόμησης και βελτιστοποίησης των συνθηκών διαβίωσης στην ευρύτερη περιοχή. **Η κατασκευή ενός γεφυριού ήταν έργο υψίστης σημασίας** για μία περιοχή, αφού αυτό θα έφερνε κοντά ανθρώπους, πολιτισμούς, γνώσεις και αγαθά και θα συνέβαλλε ουσιαστικά στην ανάπτυξη της περιοχής.

Τα πέτρινα τοξωτά γεφύρια των Γρεβενών χτίστηκαν με χορηγίες άλλοτε εύπορων Τούρκων αξιωματούχων και άλλοτε με δωρεές εύπορων κατοίκων της περιοχής. Χτίστηκαν από **μαστόρους με λιτό τρόπο ζωής, σεβασμό στη φύση και γνήσιο μεράκι για την τέχνη τους, των οποίων μοναδικό κριτήριο και μέτρο ήταν πάντα ο άνθρωπος και οι πραγματικές του ανάγκες.** Η τεχνική κατασκευής των γεφυριών των Γρεβενών συναγωνίζεται την τεχνική των γεφυριών της Ηπείρου. Οι ντόπιοι μάστορες, εκτιμούμε ότι ως επί το πλείστον προέρχονται από τα χωριά των Γρεβενών που γειτνιάζουν με την περιοχή του Βοΐου (Δασύλλιο, Τρίκορφο, Καλλονή, Κυπαρίσσι, Αγ. Κοσμάς, Εκκλησία, Κυδωνιές, Δασάκι, κ.α.) καθώς και τα γειτονικά μαστοροχώρια της Ηπείρου, και επομένως επηρεάστηκαν από τους μαστόρους αυτών των περιοχών. Οι μάστορες των Γρεβενών στις περιπτώσεις που εργάστηκαν για το χτίσιμο ενός γεφυριού έδωσαν, χωρίς αμφιβολία, τον καλύτερο εαυτό τους.

Στην πλειοψηφία τους τα πέτρινα τοξωτά γεφύρια των Γρεβενών χτίστηκαν σε μεγάλα μονοπάτια και στρατηγικά σημεία του νομού, γεγονός που αποδεικνύει ότι η κατασκευή και το κτίσιμο τους δεν ήταν τυχαία. Από τα γεφύρια αυτά περνούσαν καθημερινά οι κάτοικοι των κοντινών κοινοτήτων, τα κοπάδια των ντόπιων κτηνοτρόφων κατά τη μετακίνησή τους από τα ορεινά βοσκοτόπια των Γρεβενών προς τα χειμαδιά της Θεσσαλίας το φθινόπωρο και αντίστροφα την άνοιξη, αλλά και πλήθος ταξιδιωτών, εμπορικών караβανιών, ξενιτεμένων προς την Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη, μαστόρων, περιηγητών κ.α.

Ανάμεσα στη ποικιλόμορφη βλάστηση και πάνω από τα άλλοτε αφρισμένα κι άλλοτε ήρεμα νερά των ποταμών, τα πέτρινα γεφύρια αναβιώνουν θρύλους και δοξασίες και συνδυάζονται αρμονικά με τη φύση.

Κύριο χαρακτηριστικό των περισσότερων πέτρινων τοξωτών γεφυριών είναι ο **Βενέτικος ποταμός, ο μεγαλύτερος παραπόταμος του Αλιάκμονα**, ο οποίος συγκεντρώνει τα νερά από τα ρυάκια και τα μικρά ποτάμια από το Δοτσικό, τη Σμίξη, τη Σαμαρίνα, την Κρασιά και το Περιβόλι. Είναι τόσο πλούσια τα νερά του Βενέτικου ώστε οι κάτοικοι της περιοχής αναφέρουν χαρακτηριστικά ότι ο Βενέτικος συγκεντρώνει περισσότερα νερά κι από τον Αλιάκμονα. Σε όλη του διαδρομή μέσα από τη γρεβενιώτικη Πίνδο ο Βενέτικος ποταμός, με τα δεκατρία

(13) από τα δεκαεννέα (19) γεφύρια που σώζονται, περνά από φαράγγια, κατακρύφους κροκαλοπαγείς βράχους και απείρου κάλλους φυσικές ομορφιές, τις οποίες δεν θα γνώριζε ο επισκέπτης αν δεν υπήρχαν τα πέτρινα τοξωτά γεφύρια του. Ο Βενέτικος οφείλει το όνομά του είτε στη διέλευση από δω των Βενετών, είτε στα γαλιανά νερά του (βλάχικη λέξη «βίνιτου»: γαλάζιος). Είναι γνωστός ακόμη και ως Πολυτσάρης ή Τριβιάς, ενώ στους ξένους περιηγητές τον συναντάμε και με το όνομα Rhedia.

Σήμερα τα γεφύρια των Γρεβενών κατατάσσονται ανάμεσα στα μεγαλύτερα και εντυπωσιακότερα γεφύρια της Μακεδονίας. Το 1995, μετά από ενέργειες της Νομαρχίας Γρεβενών, η 11η Εφορεία Βυζαντινών Μνημείων της Βέροιας κήρυξε τα περισσότερα από τα γεφύρια του νομού διατηρητέα μνημεία.

Κάθε γεφύρι στα Γρεβενά έχει πράγματι τη δική του μοναδική ταυτότητα και τα ιδιαίτερα εκείνα χαρακτηριστικά που το κάνουν να ξεχωρίζει στη θύμηση του επισκέπτη.

Ανάμεσα στα πέτρινα τοξωτά γεφύρια του Βενέτικου το γεφύρι του Δοτσικού είναι το μοναδικό γεφύρι του νομού που είναι χτισμένο μέσα σε χωριό και έγινε γνωστό στο ευρύ κοινό μέσα από την ταινία «Μεγαλέξανδρος» του Θεόδωρου Αγγελόπουλου. Το γεφύρι στο Νιδρούζι, ανάμεσα στα χωριά Αλατόπετρα και Πρόσβορο, ξεχωρίζει για το ιδιαίτερα μεγάλο μέγεθος λίθων με τέλεια λάξευση και τοποθέτηση. Το δίτοξο γεφύρι του Ζιάκα, τμήμα της άλλοτε Βασιλικής Στράτας, από όπου περνούσαν τα εμπορικά караβάνια για να μεταβούν από τη Μακεδονία στη Θεσσαλία, συνδέεται και με τις μάχες των αγωνιστών της περιοχής για την απελευθέρωση από τους Τούρκους.

Έξω από το χωριό Σπήλαιο, το γεφύρι της Πορτίτσας σε απόλυτη αρμονία με το άγριο φαράγγι στέκει εντυπωσιακό και συγκεντρώνει κάθε χρόνο μεγάλα πλήθη επισκεπτών, που το φωτογραφίζουν και προσκαλούν μέσα από το διαδίκτυο τον κόσμο να το γνωρίσει. Επιβλητικό το γεφύρι του Αζίζ Αγά, αφού διαθέτει ένα από τα μεγαλύτερα σε άνοιγμα και ύψος τόξα στην Ελλάδα. Τέλος, το γεφύρι του Σπανού, που συνέδεε την Ήπειρο με την Μακεδονία, είναι το μεγαλύτερο του νομού Γρεβενών και ένα από τα πιο σημαντικά γεφύρια στρατηγικής σημασίας.

Εκτός από τα γεφύρια του Βενέτικου ποταμού υπάρχουν ακόμη πέντε (5) γεφύρια παραποτάμων του Αλιάκμονα, στην πλειοψηφία τους μικρότερα και νεότερα. Σημαντική είναι όμως και η ιστορική αξία δύο (2) ακόμη πέτρινων γεφυριών που δεν υπάρχουν πια (σώζονται τμήματα από τα ερείπιά τους): το γεφύρι στο Ελευθεροχώρι (ή γεφύρι του Πουσαν) και το γεφύρι του Πασά, στο δρόμο για τη Σιάτιστα.

Στην περιοχή Γρεβενών υπήρχαν στο παρελθόν κι άλλα πέτρινα γεφύρια, τα οποία δε σώζονται και ειδικότερα:

- τα **γεφύρια του Παπαδήμα και του Παπαλιάπου** (μονότοξα γεφύρια πάνω στο ποτάμι της Χράπας και του Ρίου Άλμπου – Ασπροπόταμο αντίστοιχα),

- τα **γεφύρια του Μουσταφά Αγά και του Κυραλέου** (μονότοξα στο λάκκο «Χούνι Γκαντέλα» - ειδικά για το γεφύρι του Μουσταφά Πασά αναφέρεται ότι το γκρέμισαν το 1968 γιατί λένε ότι εμπόδιζε τα αυτοκίνητα στους ελιγμούς τους) στην Κρασιά,
- το **γεφύρι του Μπουγάζι**, λίγο πριν τη Μηλιά, καθώς και
- το **γεφύρι της Πάσαινας** μέσα στην πόλη των Γρεβενών, πάνω στο Γρεβενίτη ποταμό, που χτίστηκε το 1732 από την Αϊσέ, σύζυγο του Σουλεϊμάν πασά των Ιωαννίνων.

Οφείλουμε, βέβαια, να επισημάνουμε ότι **τα Γρεβενά ανήκουν στις ελάχιστες εκείνες περιπτώσεις στις οποίες έχουν διατεθεί πόροι (χρήματα) για τη σήμανση των πέτρινων γεφυριών**, προκειμένου να τα βρίσκουν ευκολότερα οι επισκέπτες της περιοχής. Ταυτόχρονα, οι υπεύθυνοι φορείς ανέλαβαν σχετικά πρόσφατα σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό τη συντήρηση ή/και την επισκευή αρκετών πέτρινων γεφυριών.

Πιστεύουμε όμως ότι ακόμη και σήμερα, παρά τα προβλήματα και τις μεγάλες οικονομικές δυσκολίες που έχει η χώρα μας **υφίσταται έντονα η ανάγκη συνέχισης των έργων τόσο της σήμανσης όσο και της επισκευής, συντήρησης ή και αναστήλωσης - ανακατασκευής ορισμένων γεφυριών που δεν υπάρχουν**, όπως το γεφύρι του Πασά, στα όρια των νομών Γρεβενών και Κοζάνης. Σύγχρονοι μελετητές και ειδικοί (Γ. Τσότσος, 1997 & 2011) εκτιμούν ότι εάν αναστηλωθεί το γεφύρι αυτό θα αποτελέσει το δεύτερο σε μήκος πέτρινο γεφύρι στην Ελλάδα, μετά το γεφύρι της Άρτας, με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν σημαντικά αναπτυξιακά και τουριστικά οφέλη για την ευρύτερη περιοχή.

Ανάμεσα στις σημαντικές ιστορικές πηγές με επιμέρους αναφορές στα γεφύρια των Γρεβενών, ξεχωρίζουν:

α) το βιβλίο του Ιωάννου Λαμπρίδου «Περί των εν Ηπείρω αγαθοεργημάτων», 1880,

β) οι ταξιδιωτικές περιηγήσεις του Γάλλου Rouquerville καθώς και του Άγγλου Leake (αρχές 19ου αιώνα),

γ) οι σημειώσεις του Ν. Θ. Σχινά «Οδοιπορικοί Σημειώσεις Μακεδονίας Ηπείρου Νέας Οριοθετικής Γραμμής και Θεσσαλίας», 1886 και

δ) το βιβλίο του Ράχου Αθανασίου Μ. «Τα Γρεβενά», Ιστορική Μελέτη (850 π.Χ. – 17/1/1822), Δράμα 1952.

2 Τα Γρεβενά στην Τουρκοκρατία

Στην ενότητα που ακολουθεί αρχικά αναφέρονται πληροφορίες για τις συνθήκες που επικρατούσαν στα Γρεβενά, κυρίως κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, όπως αυτές έχουν μελετηθεί, καταγραφεί και παρουσιαστεί από το Γρεβενιώτη ιστορικό και συγγραφέα Γεωργόπουλο Αχιλλέα και την κα. Γκουγκούδη Μαρία.

Στη συνέχεια οι πληροφορίες αυτές εμπλουτίζονται με αναφορές περιηγητών της εποχής, όπως ο Φραγκίσκος Πουκεβίλ (Rouquerville, 1806), όπως αυτές αναφέρονται σε επιμέρους αποσπάσματα από τα βιβλία του Σαράντη, Θ.Κ.Π «Τα Γρεβενά» 1988 και «Το χωριό Περιβόλι Γρεβενών», 1977 για τις μεγάλες εμποροπανηγύρεις των Γρεβενών, με έμφαση, κυρίως, στο **μεγάλο παζάρι του Μαυρονόρους**.

Σκοπός της ενότητας είναι να δοθεί στον αναγνώστη μία ικανοποιητική εικόνα τόσο για τα κύρια χαρακτηριστικά της περιοχής των Γρεβενών κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, με έμφαση στον εμπορικό και διαμετακομιστικό χαρακτήρα της περιοχής και κατ'επέκταση στον **κρίσιμο ρόλο των γεφυριών και των περασμάτων της**.

2.1 Τα Γρεβενά – Σύντομη ιστορική αναδρομή (οικιστικό πρόβλημα, διαδρομές караβανιών)

Επιχειρώντας μια διαδρομή στο παρελθόν, με βάση την ιστορική και οικιστική εξέλιξη της περιοχής, θα προσπαθήσουμε να φωτίσουμε τις άγνωστες πτυχές της ιστορίας για να κατανοήσουμε το ρόλο της πόλης και της ευρύτερης περιοχής των Γρεβενών στο χώρο και το χρόνο.

Τα Γρεβενά χαρακτηρίζονται από ένα **ιδιαίτερο οικιστικό πρόβλημα** καθώς δεν βρισκόταν πάντα στη σημερινή θέση και άλλαξαν διαδοχικά ονόματα μέσα στους αιώνες. Ανάλογα με ένα σύνολο παραγόντων (όπως η χρονική συγκυρία, το περιβάλλον της εποχής, καθώς και τα δρομολόγια που οι καιροί επέβαλαν) γνώριζαν περιόδους ακμής αλλά και μακροχρόνιες περιόδους αφάνειας, μέχρι οι συνθήκες να επιτρέψουν την αναγέννησή τους.

Κατά την αρχαιότητα η περιοχή των Γρεβενών ανήκε στην Άνω Μακεδονία. Ειδικότερα:

- τουλάχιστον το ανατολικό βορειοανατολικό τμήμα του Νομού αποτελούσε **τμήμα της αρχαίας πόλης Ελίμειας**. Ο αρχαιολόγος Δ. Σαμσάρης, κατά την έρευνά του στην περιοχή, καταλήγει πως το χωριό Άγιος Γεώργιος (Τσούρχλι) Γρεβενών είναι πιθανό να ταυτίζεται με την Ελίμεια, καθώς τα ευρήματα στην περιοχή «μόνο μια πρωτεύουσα θα πρέπει να κοσμούσαν».
- το δυτικό νοτιοδυτικό τμήμα του Νομού αποτελούσε τμήμα της **Τυμφαίας**, ενώ

- η περιοχή της Δεσκάτης αποτελούσε τμήμα της **αρχαίας Θεσσαλικής Περραιβίας** (σημ. περιφέρεια Ελασσόνας).

Από τα **Ρωμαϊκά, τουλάχιστον, χρόνια και μετέπειτα, στην εποχή του Βυζαντίου**, η επαρχία των Γρεβενών υπήρξε πάντοτε στρατηγικό σταυροδρόμι από και προς τη Μακεδονία, την Ήπειρο, τη ΒΔ Θεσσαλία και νότια Αλβανία. Τα Γρεβενά ήταν η πρώτη σημαντική πόλη στα όρια Ηπείρου - Μακεδονίας και η θέση τους είχε σημαντική στρατηγική και εμπορική σημασία. Την ευρύτερη περιοχή των Γρεβενών διέσχιζαν, ως παρακλάδια της τότε Εγνατίας Οδού, διάφοροι οδικοί άξονες και η περιοχή αυτή ήταν γνωστή ως η κύρια οδική σύνδεση της Μακεδονίας με την Ήπειρο, αναδεικνύοντας έτσι το στρατηγικό της ρόλο πάνω στον δρόμο της Πίνδου και υπαγορεύοντας τη θέση δημιουργίας κάποιου σπουδαίου οικισμού στο σημείο τομής των στρατιωτικών και εμπορικών διαδρομών. Μαζί με την Καστοριά και τα Σέρβια, τα Γρεβενά αποτελούν τις παλαιότερες πόλεις της Δυτικής Μακεδονίας.

Από τους **βυζαντινούς χρόνους (μέσα 11ου αιώνα)**, τα Γρεβενά είναι γνωστά ως έδρα επισκοπής και **«πόλις αξία λόγου»**, ενώ η δραστηριότητα της πόλης συνδέεται με τον ευρύτερο χώρο που εκτείνεται από τη Θεσσαλία ως την Ήπειρο και από την Αλβανία μέχρι το κράτος των Σκοπίων όπου βρίσκεται σήμερα η πόλη της Αχρίδας, άλλοτε έδρα της Αρχιεπισκοπής Α΄ Ιουστινιανής, όπου και ανήκαν εκκλησιαστικά τα Γρεβενά.

Είναι γνωστό ότι, πριν την τουρκοκρατία, υπήρχε **έντονη η ανάγκη για φρούρηση και κάθε αξιόλογος οικισμός**, όπως προφανώς ήταν και τα Γρεβενά, προστατεύονταν από κάστρο, το οποίο άλλωστε δήλωνε τη διαφορά ανάμεσα στην πόλη και το χωριό.

Με βάση τις αναφορές που έχουν καταγραφεί ο Γάλλος Πρόξενος Πουκεβίλ (1806), που πρώτος προσπάθησε να ερμηνεύσει την ιστορία της πόλης, κάνει λόγο για την ίδρυσή της από μια ομάδα άποικων που ξεπετάχτηκε από το κάστρο της Βουχάλιστας, μια πόλη που βρίσκεται στην όχθη του Βενέτικου. Ο Bozidar Ferjancic, παραπέμποντας σε κάποια πηγή, αναφέρει ότι το φρούριο των Γρεβενών κατελήφθη προ του 1220, ενώ η ίδια η τοπική παράδοση μέσα από το δημοτικό τραγούδι, αναφέρει την κατάληψη του Κάστρου των Γρεβενών με πονηριά από τους Τούρκους. Πρέπει, λοιπόν, να θεωρείται δεδομένη η ύπαρξη φρουρίου – κάστρου που προστάτευε την πόλη στο παρελθόν.

Σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις **η θέση της βυζαντινής πόλης, θα πρέπει ν' αναζητηθεί δυτικότερα της σημερινής και συγκεκριμένα στο σημερινό χωριό Κάστρο**, ονομασία που έφερε πάντοτε ο οικισμός και στο παρελθόν ήταν δηλωτική της πόλης, ενώ μέχρι την ανταλλαγή του 1924 κατοικούνταν από ελληνόφωνους μουσουλμάνους (Βαλαάδες). Αν σήμερα το Κάστρο, 12 χλμ. δυτικά της σημερινής πόλης των Γρεβενών, είναι ένας πολύ μικρός και τελείως απόμακρος οικισμός τα πράγματα ήταν τελείως διαφορετικά στο παρελθόν. Η περιοχή παρουσιάζει αξιόλογο αρχαιολογικό ενδιαφέρον και ευρήματα που φανερώνουν ότι κατοικήθηκε κατά την Προϊστορική, Κλασική, Ελληνιστική και Ρωμαϊκή εποχή. Το Κάστρο αποτελούσε **σταυροδρόμι όλων των σπουδαίων δρομολογίων της**

περιοχής και **αψευδή μάρτυρα αποτελεί το παλιό γεφύρι** κάτω από το χωριό που η παρουσία του σήμερα φαντάζει αδικαιολόγητη.

Ο **σπουδαιότερος δρόμος της εποχής** ήταν αυτός που κατέβαινε από την Αχρίδα (έδρα της Αρχιεπισκοπής όπου ανήκε η περιοχή), περνούσε από την Καστοριά και το Σισάνι (έδρα τότε επισκοπής), διάβαινε τον ποταμό Πραμόριτσα κοντά από τα χωριά Δασάκι (Κάστρο Παλιογλά), Κληματάκι (όπου βρίσκεται σήμερα το παλιό πέτρινο γεφύρι της Πραμόριτσας) και Άγιο Γεώργιο, φθάνοντας στον Κουτσόραχο. Κατηφορίζοντας στη συνέχεια ανάμεσα από τα χωριά Αμυγδαλιές (γνωστή στο παρελθόν ως Πικρεβινίτσα, ονομασία τουρκική που δηλώνει τη μεγάλη ανηφόρα) και Τζορκοβίτζα (διαλυμένο σήμερα), περνούσε δυτικότερα του Μεγάλου Σειρηνίου (θέση Αγία Τριάδα) και από το Λειψοκούκι (διαλυμένο σήμερα) και περνώντας ανατολικότερα του Σύδενδρου έφτανε στο ποτάμι και το γεφύρι που οδηγούσε στο Κάστρο. Από εδώ μέσω διαφόρων διαδρομών κατευθυνόταν προς την Ήπειρο, τη Θεσσαλία, τη νότια Αλβανία και την Κεντρική Μακεδονία.

Η καταστροφή του Κάστρου, προφανώς μετά από αντίσταση στους Τούρκους κατακτητές, οδήγησε στη **μεταφορά της σπουδαίας εμποροπανήγυρης, δηλωτική της εμπορικής και οικονομικής ισχύος της περιοχής, στο γειτονικό οικισμό του Μαυρονόρους μέχρι να μεταφερθεί στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα στη σημερινή πόλη των Γρεβενών**. Επίσης, επέφερε την καταστροφή της έδρας της Επισκοπής Γρεβενών με αποτέλεσμα ο επίσκοπος μαζί με πολλούς χριστιανούς κατοίκους του γειτονικού χωριού Τόβρανη (σημ. Έλατος) να καταφύγουν ανατολικότερα και να βρουν καταφύγιο στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου, στο Βαρόσι.

Μια άλλη εκδοχή για την αρχική θέση της πόλης των Γρεβενών είναι στον Άγιο Γεώργιο (Τσουρχλι). Σύμφωνα με τον κ. Χρήστος Δρόσο, κάτοικο της περιοχής γέροντες του χωριού Άγιος Γεώργιος διηγούνταν ότι η θέση «Αρσαλιά», σπουδαίος αρχαιολογικός χώρος σε απόσταση 1,5χλμ. Ν-ΝΑ του χωριού, παλιά έφερε το όνομα «**Γρεβένι**» ή «**Γράβανο**» και ήταν διοικητικό και εμπορικό κέντρο και σταθμός (Κασαμπάς). Τα διάφορα αρχαιολογικά ευρήματα που συχνά αποκαλύπτονται εκεί αποδίδονται στο ότι εκεί ήταν χτισμένο το «Γρεβεναίον» με τη σκεπαστή αγορά. Τρομεροί επιδρομείς όμως προξένησαν μεγάλες καταστροφές και ανάγκασαν τους κατοίκους του να το εγκαταλείψουν και στην προσπάθειά τους να αναζητήσουν τόπο σωτηρίας ήρθαν και ίδρυσαν τα σημερινά Γρεβενά. Εκτιμάται ότι η **ονομασία των Γρεβενών προήλθε από τον μετασχηματισμό της λέξεως Γρεβένι(ον) ή Γράββανο του Τσουρχλίου σε Γρεβενά ή Γρεβενό**, όπως το αναφέρει η παράδοση μέσα από τους στίχους του δημοτικού τραγουδιού: **«Στο Γρεβενό, στο Γρεβενό τον όμορφο τον τόπο, που κελαηδούν τρεις πέρδικες κι αντικοτούν τα πλάγια...»**.

Ο κ. Α. Παπαδημητρίου, στο βιβλίο του «Σελίδες ιστορίας των Γρεβενών», δέχεται την άποψη ότι **τα σημερινά Γρεβενά είναι συνέχεια του βυζαντινού οικισμού**, ενώ σχετικά με την ύπαρξη φρουρίου – κάστρου στην περιοχή το τοποθετεί στη θέση «Άγιος Αθανάσιος» όπου όμως, σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, βρισκόταν ο διαλυμένος σήμερα οικισμός Μάνου ή Μάνη που συμπτύχθηκε με το Καλαμίτσι.

Τουρκοκρατία

Το 14^ο αιώνα, ακολουθώντας τη μοίρα της Μακεδονίας, τα ανατολικά της Πίνδου περιέχονται στον Τούρκο κατακτητή. Μετά την κατάκτηση της περιοχής των Γρεβενών από τους Τούρκους, έχουμε τον αφανισμό της πόλης – κάστρο των Γρεβενών, καθώς και την υποβάθμιση των οχυρωμένων πόλεων και εδρών εκκλησιαστικών επαρχιών όπως το Σισάνι και τα Σέρβια. Στην πρώτη διοικητική οργάνωση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, η περιοχή των Γρεβενών εντάσσεται στο πασαλίκι (pasalig) των Ιωαννίνων και γίνεται καζάς (gaza), δηλαδή μικρή διοικητική και δικαστική περιφέρεια, αποτελούμενη από μια πόλη ή κώμη και τα εξαρτώμενα από αυτήν χωριά.

Μετά το 15^ο αιώνα δημιουργείται μια **νέα οικιστική πραγματικότητα** κατά την οποία οι αλλαγές στην περιοχή οδηγούν στην **ανάπτυξη νέων πόλεων** με χριστιανικό, κυρίως, πληθυσμό που θα κυριαρχήσουν στην περιοχή, **όπως η Κοζάνη και η Σιάτιστα**. Η τύχη των πόλεων αυτών θα συνδεθεί κυρίως με το χερσαίο εμπόριο στη Βόρεια Βαλκανική και Κεντρική Ευρώπη.

Η ανάπτυξη της Κοζάνης και της Σιάτιστας, μετά την τουρκική κατάκτηση, είχε ως αποτέλεσμα τη **μετατόπιση των παλιών δρομολογίων ανατολικότερα**. δεδομένο που με τη σειρά του είχε ως αποτέλεσμα την **επανεμφάνιση της σημερινής πόλης των Γρεβενών ανατολικότερα της αρχικής της θέσης**. Έτσι σταδιακά δημιουργήθηκαν οι κατάλληλες συνθήκες για την επιλογή της σημερινής θέσης **αρχικά ως διαμετακομιστικού σταθμού**, με την εγκατάσταση στο κέντρο της σημερινής πόλης αρχικά Τούρκων ταχυδρομικών υπαλλήλων στα τέλη 17ου με αρχές 18ου αιώνα, και **στη συνέχεια ως στρατιωτικού σταθμού** με την εγκατάσταση στρατιωτών για την πάταξη των αυθαιρεσιών και των ληστών, καθώς και διοικητικών υπαλλήλων.

Καθοριστικός στη συνέχεια, τέλη 18ου αρχές 19ου αιώνα, υπήρξε ο ρόλος του Αλή Πασά που με την προσάρτηση της περιοχής συνέβαλε καθοριστικά με διάφορα δημόσια έργα στην ανάδειξη της πόλης σε ισχυρό στρατιωτικό, διοικητικό και εμπορικό κέντρο.

Τα σημερινά Γρεβενά, επομένως, **δημιουργήθηκαν στο σημείο τομής των στρατιωτικών και εμπορικών διαδρομών** και ειδικότερα:

- στο δρόμο της Πίνδου, την **κύρια οδική σύνδεση της Μακεδονίας με την Ήπειρο** (αφετηρία είχε την πόλη των Ιωαννίνων),
- στις διαδρομές που ερχόταν **από την Κόνιτσα**, οι οποίες οδηγούσαν **στο Μοναστήρι (Μπιτώλια) και τη Θεσσαλονίκη**,
- στην οδική αρτηρία που διέτρεχε όλες τις **σημαντικές πόλεις της Μακεδονίας και κατέληγε τόσο στο μακρινό Βουκουρέστι**, όσο και στις **αγορές της Αυστροουγγαρίας και της Ρωσίας**,

Εικόνα 1: Δρόμοι και Γεφύρια στη Βορειοδυτική Ελλάδα, Πηγή: Γ. Τσότσος (2011)

- ΣΤΟ ΔΡΟΜΟ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΚΑΡΑΒΑΝΙΩΝ ΚΑΙ ΚΟΠΑΔΙΩΝ ΑΠΟ ΚΑΙ ΠΡΟΣ ΤΗ ΘΕΣΣΑΛΙΑ, ΠΟΥ ΠΕΡΝΟΥΣΕ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΕΤΡΟΧΤΙΣΤΗ ΓΕΦΥΡΑ ΣΤΟ ΒΕΝΕΤΙΚΟ (ΓΕΦΥΡΙ ΣΤΟ ΕΛΕΥΘΕΡΟΧΩΡΙ - ΟΙ ΝΤΟΠΙΟΙ ΤΗΝ ΕΛΕΓΑΝ ΓΕΦΥΡΑ ΤΩΝ ΓΡΕΒΕΝΩΝ)

και έδωσε στην πόλη την αίγλη του συγκοινωνιακού και εμπορικού κόμβου. Από το δρόμο αυτό θα κατηφορίσουν αργότερα και τα μπουλούκια των μαστόρων για τις οικοδομές του θεσσαλικού κάμπου.

- καθώς και στον **ανατολικό δρόμο, που οδηγούσε στην Κωνσταντινούπολη** (με ενδιάμεσο σταθμό την Κοζάνη και τη Θεσσαλονίκη), ο οποίος διαμόρφωσε κεντρικό ρόλο στην εμπορική ανάπτυξη και την πολιτιστική εξέλιξη της περιοχής και της πόλης των Γρεβενών. Ο δρόμος αυτός γνώριζε τα γρεβενιώτικα караβάνια ήδη από το 16^ο αιώνα, όταν οι ένοπλοι αγωγιάτες μετέφεραν το πλεόνασμα σε μαλλί, δέρματα και υφαντά στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας. Η διαδρομή συναντούσε τον Αλιάκμονα και, αφού τον δρασκέλιζε, πάνω από τη **μεγαλειώδη γέφυρα του Πασά**, ανέβαινε στο πέρασμα της Μπάρας για να πάρει την κατεύθυνση προς την Κοζάνη.

Επομένως, η πόλη των Γρεβενών γεννήθηκε στην τομή αυτών των αξόνων – οδικών αρτηριών και αναπτύχθηκε στο πλαίσιο των ρόλων που αυτοί υπαγόρευαν. **Λειτουργούσε ως εμπορικός - διαμετακομιστικός κόμβος μέσω του οποίου προωθούνταν τα εμπορεύματα στις αγορές της Ηπείρου και της Μακεδονίας**, αλλά και ως εμπορικό – οικονομικό κέντρο, στο οποίο συναλλάσσονταν οι βλάχικοι πληθυσμοί της περιοχής. Στρατηγικά η κατοχή της πόλης αντιστοιχούσε με έλεγχο των παραπάνω δρόμων και **τα Γρεβενά αποτελούσαν πλέον το σημαντικότερο εμπορικό κέντρο που εξυπηρετούσε το σύνολο των βλάχικων κοινοτήτων της Βόρειας Πίνδου**.

Σύμφωνα με τον κ. Γ. Τσότσο (1997 & 2011) η μεγάλη πυκνότητα πέτρινων γεφυριών στις επαρχίες Ανασελίτσας και Γρεβενών, σε σχέση με τη γεωμορφολογία και το πληθυσμιακό μέγεθος της περιοχής, οφείλεται στον αξιόλογο κοινοτικό βίο που ανέπτυξαν οι ορεινοί οικισμοί κατά την ύστερη τουρκοκρατία, χάρη στον οποίο μπορούσαν να διατεθούν οικονομικοί πόροι για κοινωφελή έργα. Κατά συνέπεια, **η μεγάλη πυκνότητα των πέτρινων γεφυριών της ευρύτερης περιοχής αντικατοπτρίζει τον μεγάλο βαθμό ανάπτυξης των συγκοινωνιών σε τοπική κλίμακα και αποτελεί τεκμήριο οικονομικής ανάπτυξης και ευρωστίας της περιοχής**.

Μετά τη διοικητική αναδιάρθρωση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας στα μέσα του 18^{ου} αιώνα, τα Γρεβενά προσαρτήθηκαν στο σαντζάκι (sanğaq - πρώτη βασική διοικητική και στρατιωτική μονάδα, αντίστοιχη με το νομό) των Σερβίων. Κάθε "σαντζάκι" έχει τους δικούς του κανονισμούς που προβλέπουν τους φόρους, τις υπηρεσίες και τις υποχρεώσεις των υπηκόων. Το σαντζάκι των Σερβίων ανήκε στο βιλαιέτι (vilâyet) ή καζά Μοναστηρίου. Οι γενικότερες εξελίξεις αυτής της περιόδου έδωσαν μεγάλη άνθηση στο εμπόριο και την οικονομία των Γρεβενών και διευκόλυναν τη **σύσφιξη των σχέσεων ανάμεσα στους Μακεδόνες εμπόρους και τους Κεντροευρωπαϊκούς οίκους**.

Παρόλο όμως που ο 18ος και 19ος αιώνας υπήρξε μία περίοδος ανάπτυξης για την ευρύτερη περιοχή των Γρεβενών, στην κεντρική Βαλκανική άρχισαν να εμφανίζονται έντονες πια αντιδράσεις από τους μη μουσουλμάνους υπηκόους (Σέρβους,

Βούλγαρους, κ.α.) της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. **Για τους Έλληνες, ξεπηδά η αδήριτη ανάγκη της εθνικής ταυτότητας** και της ανέλιξης προς μία κοινωνία ισότητας και ελευθερίας. Μεγάλα караβάνια ξεκινούσαν από την ευρύτερη περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας γεμάτα εμπορεύματα (μαλλί, δέρματα κ.α.) και κατευθύνονταν, **μέσω των πέτρινων γεφυριών**, προς τις βόρειες βαλκανικές χώρες και προς την Κεντρική Ευρώπη. Στο γυρισμό έφερναν, εκτός από εμπορεύματα και **στοιχεία πολιτισμού** που έπαιξαν τελικά σπουδαίο ρόλο **στη διάδοση των επαναστατικών ιδεών, των μηνυμάτων του απελευθερωτικού αγώνα και την αφύπνιση του έθνους.**

Εικόνα 2: Μερική Άποψη των Γρεβενών, 1900

Πηγή: "Γρεβενά, ογδόντα χρόνια φωτογραφίες, 1895 - 1975" Βαγγέλης Νικόπουλος (σελ. 27)

Το 18^ο αιώνα ο **Κοσμάς ο Αιτωλός** φτάνει μέχρι τη βόρεια άκρη του ελληνισμού, την Αχρίδα, και στην επιστροφή του κηρύσσει σε πολλά χωριά των Γρεβενών, παροτρύνοντας τους υπόδουλους να ιδρύσουν σχολεία και εκκλησίες.

Η ευρύτερη περιοχή των Γρεβενών χαρακτηρίζεται από τα στενά περάσματα και τους λαβύρινθους του ανάγλυφού της, στοιχεία κατάλληλα για των αγώνα των κλεφτών και αρματολών κατά την επανάσταση του έθνους έναντι στον Τουρκικό ζυγό. Οι πρώτες ομάδες κλεφτών, που ήδη από τις αρχές του 17^{ου} αιώνα είχαν οργανωθεί στον Όλυμπο, επεκτείνουν τη δράση τους σε ολόκληρη τη Μακεδονία, για να τροφοδοτήσουν στα μέσα του 18^{ου} αιώνα μία μεγάλη περίοδο αναταραχών, προάγγελμα των κινητοποιήσεων που θα διαρκέσουν σχεδόν 100 χρόνια και θα συντελέσουν στη διάλυση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Λίγο αργότερα, οι καπετάνιοι των αρματολικιών προετοιμάζονται για την εξέγερση των Ορλωφικών (1770), με το Γιαννούλη Ζιάκα στα Γρεβενά και τον γέρο – Μπλαχάβα στα Χάσια να οργανώνουν ένοπλες ομάδες. **Ο γιος του Ζιάκα, Θεόδωρος, διενεργεί στα μέσα του**

19^ο αιώνα επιθέσεις κατά των Τούρκων στο Καρπερό και το Σπήλαιο. Η περιοχή παραμένει σε αναβρασμό, που κορυφώνεται με την κήρυξη τον Φεβρουάριο του 1878 της προσωρινής κυβέρνησης της «Αυτόνομης Επαρχίας Ελιμείας» στην κορυφή του Βούρινου από λίγους ενόπλους.

Μετά τη συνθήκη του Βερολίνου (1878) τα Γρεβενά παραμένουν υπό την οθωμανική κυριαρχία.

2.2 Εμποροπανηγύρεις των Γρεβενών – Το παζάρι του Μαυρονόρους

Σ' ολόκληρη την περίοδο της Τουρκοκρατίας ως κύριοι όροι της χωροταξικής οργάνωσης της περιοχής Γρεβενών αναδείχθηκαν τα γύρω εμπορικά κέντρα (Κοζάνη, Λειψίστα, Σιάτιστα), τα μοναστήρια, οι οδικοί άξονες και τα γεφύρια που χτίστηκαν σ' αυτούς για να διευκολύνουν την επικοινωνία, καθώς επίσης και **οι μεγάλες εμποροπανηγύρεις της περιοχής των Γρεβενών:**

- στο χωριό Μαυρονόρος,
- το «Κοτζά Παζάρ» στο χωριό Κέντρο (Βέντζι),
- όπως και τη **ζωοπανήγυρη του Αχίλλη, η αλλιώς «Άτ Παζάρ», δηλαδή «Αλογοπάζαρο»** (που όμως δεν ήταν μόνο αλογοπάζαρο, άλλα παζάρι για κάθε είδους ζώο) που γινόταν **στην περιοχή Μέρα**, στα όρια της σημερινής πόλης των Γρεβενών.

Είναι ευνόητο ότι οι εμποροπανηγύρεις αυτές συγκέντρωναν το ενδιαφέρον τόσο των ζωεμπόρων όσο και των τεχνιτών.

Η **εμποροπανήγυρη – παζάρι του Μαυρονόρους**, ενός μικρού χωριό που βρίσκεται μόλις δέκα (10) χιλιόμετρα δυτικά από τη σημερινή πόλη των Γρεβενών, **εκάλυπτε και εξυπηρετούσε περισσότερο το δυτικό τμήμα του καζά των Γρεβενών.** Ήταν έθιμο πανάρχαιο και βυζαντινό (δεν γνωρίζουμε από πότε καθιερώθηκε) και συνιστούσε **σημαντικό γεγονός για την ανάπτυξη της ευρύτερης περιοχής**, αφού απηχούσε πέρα από τα σύνορα της Δυτικής Μακεδονίας. Σύμφωνα με τον Φραγκίσκο Πουκεβίλ (Rouqueville, 1806) το παζάρι στο Μαυρονόρος **διαρκούσε σχεδόν δεκαπέντε (15) μέρες.** Άρχιζε Δευτέρα και τελείωνε το μεθεπόμενο Σάββατο. Γινόταν κάθε χρόνο μετά την εαρινή ισημερία, δηλαδή μετά τις 9 Μαρτίου, (Ιουλιανό Ημερολόγιο) πιθανόν για να ψωνίζει ό κόσμος για το Πάσχα. **Το πιο πιθανό όμως, σύμφωνα και με την παράδοση, είναι ότι το «Παζάρι του Μαυρονόρους» γινόταν μετά τις 15 Μαΐου** (Ιουλιανό Ημερολόγιο), **γιορτή του Αγίου Αχιλλείου, πολιούχου των Γρεβενών.** Το «Παζάρι του Μαυρονόρους», κατά τη δεκαετία του 1840 - 1850, μεταφέρθηκε στα Γρεβενά, όπου και πήρε το όνομα «Αχίλλης» ή «Παζάρι του Αχίλλη», από το όνομα του πολιούχου των Γρεβενών. Από εκείνη την εποχή και μετέπειτα το «Παζάρι του Αχίλλη» διαρκούσε μια (1) βδομάδα και εθεωρείτο η μεγαλύτερη εμποροπανήγυρη σε όλη την επικράτεια του Βιλαετιού Μοναστηρίου.

Εκτιμάται ότι η γενική μορφή του παζαριού του Μαυρονόρους δεν διαφέρει και πολύ από τα **παζάρια που γινόταν στη βυζαντινή εποχή**. Για τους χριστιανούς ο χρόνος έπαιρνε μορφή και σχήμα κυρίως μέσα από το εορτολόγιο της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Γινόταν ένας κύκλος από επαναλαμβανόμενες τελετές, η συμμετοχή στις οποίες όριζε σταθερά σημεία στη ζωή και στις δραστηριότητες των πληθυσμών. Εορτές μεγάλων αγίων της χριστιανοσύνης, όπως εκείνες του Αγίου Γεωργίου και του Αγίου Δημητρίου, σήμαιναν την έναρξη της άνοιξης ή των γεωργικών ασχολιών του φθινοπώρου. Αποτελούσαν επίσης **ορόσημα για τις μετακινήσεις των караβανιών** (caravan – οργανωμένων εμπορικών αποστολών που διένυαν μεγάλες αποστάσεις) ή την προσωρινή κατάπαυση πολέμων. **Μεγάλες τοπικές γιορτές γίνονταν αφορμή ταξιδιού όχι μόνο για προσκύνημα αλλά και για οικονομικές συναλλαγές**. Τα περισσότερα από τα πιο γνωστά πανηγύρια του 18ου αιώνα ελλαδικό χώρο (π.χ. στην Ήπειρο, στη Θεσσαλία κ.α.) άρχιζαν την ημέρα της εορτής ενός αγίου ή μιας τοπικής γιορτής της Παναγίας. Οι θρησκευτικές γιορτές ενσωμάτωναν στο χρόνο ολόκληρης της κοινότητας τις οικονομικές και κοινωνικές δραστηριότητες επιμέρους ομάδων: **οι συντεχνίες οργάνωναν γιορτές την ημέρα μνήμης του προστάτη αγίου τους, στις οποίες μετείχε το σύνολο της κοινότητας**. Το προσκύνημα σε κάποιο εξωκκλήσι ή η λειτουργία μια φορά το χρόνο σε έναν ιδιωτικό ναό έδινε την ευκαιρία σε επιφανείς οικογένειες της κοινότητας να οργανώσουν κοινά δείπνα και γιορτές και να επιβεβαιώσουν την κυριαρχική τους παρουσία στη ζωή του τόπου τους. **Η αναγκαιότητα ανάπτυξης εμπορικών συναλλαγών καθιστούν την διοργάνωση εμποροπανηγύρεων και την περίοδο αυτή διαδεδομένη πρακτική**.

Εκτός από το «Παζάρι του Μαυρονόρους» στις αρχές Οκτωβρίου κάθε έτους **γινόταν και το «Κοτζά Παζάρ» ή Μεγάλο Παζάρι στο χωριό Βέντζι (σήμερα Κέντρο)**, χωριό καθαρά μουσουλμανικό τότε, δεκαπέντε (15) χιλιόμετρα ανατολικά από τα Γρεβενά, πέρα από τον Αλιάκμονα. Το παζάρι αυτό **εκάλυπτε και εξυπηρετούσε το ανατολικό τμήμα του καζά και είχε θεσπισθεί πιθανότατα για να εξυπηρετεί τους Τούρκους**.

Το 1928 το «Κοτζά Παζάρ» ή το «Παζάρι των Βεντζίων» μεταφέρθηκε και αυτό στα Γρεβενά στον ίδιο χώρο, όπου γινόταν και ο «Αχίλλης» και γίνεται στις αρχές Οκτωβρίου, τότε «πού κατεβαίνουν οι Βλάχοι από τα βουνά». Πήρε μάλιστα την προσωνομία **«Χινοπωρινό Παζάρι» ή «Χινοπωρινός Αχίλλης»**.

Οι εμποροπανηγύρεις των Γρεβενών καθορίζονταν τόσο από τις διαδρομές των κοπαδιών και των караβανιών, όσο και από τη θέση των τσιφλικιών και των μεγάλων οικισμών. Σε αυτές γινόταν όχι μόνο ανταλλαγή των αγαθών (λάδι και αλάτι) με τα ποιμενικά προϊόντα (μαλλί, κρέας, τυρί), αλλά κυρίως η επαφή του κάμπου με το βουνό, μία γνωριμία που ανανεωνόταν κάθε χρόνο και διαμόρφωνε την πρόοδο των πραγμάτων και από τις δύο πλευρές.

Ο Rouqueville το 1806, κατά την επιστροφή για την έδρα του, στα Γιάννινα, όπου ήταν πρόξενος της Γαλλίας στην Αυλή του Αλή Πασά, ακολούθησε το δρομολόγιο

Γρεβενά -Μαυραναίοι - Τίστα (Ζιάκας) – Περιβόλι – Βωβούσα – Γιάννινα **αναφέρει σημαντικές πληροφορίες για την ετήσια εμποροπανήγυρη - παζάρι του Μαυρονόρους**. Ακολουθούν ορισμένα χαρακτηριστικά αποσπάσματα της περιγραφής του, τα οποία μας δείχνουν τις συνθήκες που επικρατούσαν τις μέρες του πανηγυριού: (ολόκληρο το κείμενο βρίσκεται στο βιβλίο του Θ. Σαράντη «Τα Γρεβενά», Μακεδονικά 26, Θεσσαλονίκη 1988 Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών, καθώς και στη διεύθυνση <http://greveniotis.gr/index.php/istoria-laografia/471-ta-pazaria-sta-grevena>)

«Οπωσδήποτε το μικρό Μαυρονόρος στις δεκαπέντε αυτές μέρες μεταμορφωνόταν σε μια πολύχρωμη, πολυάνθρωπη και πολυθόρυβη πολιτεία, γεμάτη πρόχειρες παράγκες και τσαντίρια, τσαρδάκια από κλαδιά και πάγκους. Τα λίγα χάνια του χωριού βογκούσαν από τον πολύ κόσμο, τους σπαχήδες, τους αγιάνηδες, τους μπέηδες, τους αγάδες, ενώ οι καπεταναίοι αρματολοί, πού πάνοπλοι και καταστόλιστοι με τα ασημένια τσαπράζια τους έρχονταν στο πανηγύρι, προτιμούσαν τη φιλοξενία των κατοίκων πού όλοι τους ήσαν χριστιανοί.

Οι ζαπτιέδες και οι τζανταρμάδες, ντυμένοι με τα γιορτινά επίσημα καφτάνια και τα φρεσκοσιδερωμένα φέσια τους, τριγυρνούσαν εδώ και εκεί για να τηρήσουν την τάξη, καμαρώνοντας επιδεικτικά τα σήματα της εξουσίας τους σαν «γύφτικα σκεπάρνια»

Η προετοιμασία του παζαριού άρχιζε από πολλές μέρες πριν. Τα περίφημα Σιατιστινά, Περιβολιώτικα και γενικά Βλάχικα καραβάνια, κουβαλούσαν τους πανηγυριώτες και τηνπραμάτεια από άκρη κόσμου.

Οι Σιατιστινοί κουντουράδες και παπουτσήδες έφερναν τα παπούτσια ..., τις παντούφλες, τα πασούμια και τα τερλίκια, πού μαστόρευαν στ' αργαστήρια τους περίφημοι τεχνίτες, πού έμαθαν την τέχνη στη Βιέννη και στη Βουδαπέστη, ενώ τα γιαννιώτικα κόκκινα τσαρούχια ή τα μαύρα καρφωτά, με τις τρίχινες ή τις μάλλινες ή τις μπρισιμένες φούντες τα έφερναν οι Γιαννιώτες από την Ήπειρο.

Κοζανίτες ταμβακάδες, χαλκιάδες και κουδουνάδες, κουβαλούσαν τα πετσιά τους, που τα αργάστηκαν στα ταμπάκια τους, τα κυπριά και τα κουδούνια, ... τις γάστρες, τα γκιούμια, τα μπρίκια, ... τους τεντζερέδες, ... τις κουτάλες, τους ταβάδες, τα μπρούντζινα θυμιατά, τα μαγκάλια τα μπρούντζινα και τα σιδερένια.

Πανικά, χασέδες και καφτάνια, άσπρα για φουστανέλες και πουκαμίσεις, ντράδες για παλτά από τη Φραγκιά, μεταξωτά μαντήλια και τσεμπέρια από την Μηρούσα για τις αρχόντισσες και μαύρα μπαμπακερά για τις φτωχές, σιρίτια, κουμπιά, βελόνια και σακοράφες, λογιών λογιών, έφερναν οιπραματευτάδες Μοσχοπολίτες, Γιαννιώτες και Ζαγορίσιοι. Έφερναν ακόμα φέσια, λογιών λογιών - κόκκινα και άσπρα, για πλούσιους και φτωχούς, Τούρκους και Γραικούς, Βλάχους και Αρβανίτες, σαρίκια για τους μπέηδες, και ζουνάρια άσπρα και κόκκινα ριγωτά.

Στη σειρά, παρακάτω, οι Μηλιώτες βαϊνάδες αράδιαζαν τηνπραμάτεια τους, τους κάδους ... τις καρδάρες, τις σκάφες και τις κοπάνες, τους κόπανους τα βαρέλια και τα βαρελάκια για κρασί και για νερό, ... τα γουδιά για σκορδοστούμπι και για σκορδαλιά, τα ξυλοκούταλα, τις αγκλίτσες τις ρόκες για γνέσιμο, ... τους αργαλειούς, ... τα καρούλια και τους σοφράδες.

Οι Μπραζιώτες (από τη Μπρυάζα, τώρα Δίστρατο) έφερναν ... δαδί για προσάναμμα και για φέξη, στειλιάρια για τσεκούρια ..., ξυλόφτυαρα για το λίχνισμα, μαγκούρες και βέργες για τις αγκλίτσες....

Οι σιδεράδες, οι «γύφτοι», από τα Γρεβενά και από το Βοδεντσικό (Πολυνέρι), είχαν τσουγκράνες και σκεπάρνια σφυριά και βαριές, τσεκούρια μικρά και μεγάλα, κλαδευτήρια φτυάρια, μασιές και φτυαράκια για το τζάκι, ... και λογιών λογιών σιδερόβεργες πέταλα, καρφιά και αλογόκαρφα, σιδερένια στεφάνια για τις ρόδες των βοϊδοαμαξών, τσέρκια για τα βαρέλια..... Είχαν ακόμα δόκανα και παγίδες για τα ζουλάπια, λύκους, αλεπούδες, τσακάλια κ.ά.

Οι Βλάχες έφερναν τις βελέντζες τις χρωματιστές, τις φλοκάτες ... και τα κρουστά κιλίμια, τις τέντες τις υφαντές, τις πολύχρωμες με υφαντά σχέδια, μπάντες και μπαντανίες για τον τοίχο και προσκέφαλα για το κρεβάτι τις φανέλες, τις λιάρες κάπες από τραγόμαλλο, ... τις φλοκατές σάρικες, άσπρες και μαύρες, ... τα μάλλινα τσουράπια ...

Οι Τρικαλινοί έμποροι κουβαλούσαν μαλλιά τραγόμαλλα, λανάρια, μιτάρια και χτένια του αργαλειού.

Οι Συρρακιώτες, οι Κλεισουριώτες και οι Νεβεσκιώτες χρυσοκοί, σε άλλη μεριά, αράδιαζαν τα χρυσαφικά τους και τα ασημικά τους καδένες και μαργαριτάρια, γκιορντάνια από φλουριά βενετικά ή τούρκικα Είχαν ακόμα του κόσμου τα ασημικά για τους αρχόντους και τους καπεταναίους ασημένια τσαπράζια, σταυρωτά, με πλάκα τον Αι-Γιώργη καθαλάρη στο στήθος παλάσκες ασημένιες για τα βόλια και για το μπαρούτι .. Είχαν ακόμα και εικονίσματα ασημένια χέρια και πόδια ασημένια και πολλά άλλα για τάματα...

Οι Σαμαρινιώτες μαχαιράδες και τουφεκτοσήδες πιο πέρα είχαν απλωμένα στις τάβλες τους λογιών λογιών σουγιάδες της τσέπης... και κάθε είδους μαχαίρια και χαντζάρια ... Είχαν ακόμα οι τουφεκτοσήδες και ντουφέκια και τρομπόνια της εποχής, όλα για τους κλέφτες και τους αρματολούς.

Πιο εκεί, οι τεχνίτες σαμαράδες από το Βελεστίνο αράδιαζαν τα σαμάρια για άλογα, μουλάρια και γαιδούρια, με σταυρούς και κίτρινα καρφιά για στολίδι, σέλες από βιδέλο ή χοιρινό δέρμα , καπίστρια και γκέμια με μπρισιμένιες φούντες και χάντρες παρδαλές

Δεν πρέπει να ξεχάσουμε ότι σε κάποια άκρη εκεί σηνόταν και ό σιδερωτής, πού σιδέρωνε τα στραπατσαρισμένα φέσια των αγάδων, γιατί τα φέσια τους οι

χριστιανοί, όχι μονάχα δεν τα σιδέρωναν, άλλα και τα τσάκιζαν στραβά προς την αριστερή μεριά, όπου κρεμόταν και ή φούντα, έτσι για μεράκι.

Στη συνέχεια πιο πέρα οι χωριάτες άνοιγαν τα σακιά τους με τα γεννήματα τους, πού είχαν για πούλημα, σιτάρι, καλαμπόκι ... κριθάρι και κάθε είδους όσπρια, ενώ πολλές γυναίκες έφερναν κανένα τουλούμι τυρί ή βούτυρο ή μπάτζιο ... τα κοτόπουλα τους και τα αυγά τους.

Πιο πέρα, λίγο πιο μακριά, στον Μερά, απλωνόταν το «'Ατ Παζάρ», το «Αλογοπάζαρο», πού δεν ήταν μόνο αλογοπάζαρο, άλλα παζάρι για κάθε είδους ζώο ...

Σε ολόκληρη την περιοχή του παζαριού ήσαν στημένα ένα σωρό τσαρδάκια από κλαδιά για σκιά, με ψησταριές και πάγκους και τραπέζια από σανίδια «άκρες» για να κάθεται και να σερβίρεται ό κόσμος. Ό καθένας, πού τελείωνε τη δουλειά του, ξεπουλούσε και ψώνιζε, πήγαινε εκεί για να πάρει μεζέ κοκορέτσι ή νεφραμιά ή κανένα πλευρό και να πιει Σιατιστινό ή Ζαλοβίτικο ή Σηηλιώτικο κρασί κόκκινο ή μαύρο, ενώ από την άλλη μεριά λαλούσαν τα όργανα. Κι όταν πολλοί ζωηροί έρχονταν στο κέφι, άρχιζε ο χορός, που συνεχιζόταν όλη τη νύχτα.

Δεν έλειπαν από το πανηγύρι και τα δροσιστικά, κρύο νερό και αυτοσχέδιο πολύχρωμο «μπούζι» εκείνου του καιρού. Χαρακτηριστικό ήταν το φυσικό χιόνι, που σε τραγομαλλίσια σακιά κουβαλούσαν όλη νύχτα οι Σηηλιώτες και οι Τιστιώτες (το Ζιάκα) από τα χωριά τους, βγάζοντας το από τις τρύπες των βράχων του Όρλιακα και το πουλούσαν ένα μετελίκι την τσιάφκα.

Τη δεύτερη εβδομάδα, που σχολούσε το «Ατ Παζάρ», ο κόσμος όλος γλεντούσε, όσο μπορούσε. Και τις χρονιές που είχαν ησυχία, γιατί τις περισσότερες φορές είχαν «ανταρσίες» και ή γης έφερνε καλή σοδειά, οιπραματευτάδες έκαμναν χρυσές δουλειές και όλος ο κόσμος έφευγε ευχαριστημένος.»

Από τα παραπάνω χαρακτηριστικά αποσπάσματα γίνεται αντιληπτό ότι το παζάρι του Μαυρονόρους Γρεβενών, που γινόταν με αφορμή την εορτή του Αγίου Αχιλλείου, αποτελούσε **κομβικό σημείο συνάντησης όλων** Ελλήνων, Τούρκων, Αρβανιτών, σπάχηδων, αγιάνηδων, μπέηδων, αγάδων, καπεταναίων αρματολών, κυρατζήδων και αγωγιατών. Καραβάνια μεπραματευτάδες από όλες τις γειτονικές περιοχές, τη Σιάτιστα, την Κοζάνη, τα Γιάννενα, τη Μηλιά Μετσόβου, το Δίστρατο, τα Ζαγοροχώρια, την Κλεισούρα, το Περιβόλι, τη Σαμαρίνα, το Βελεστίνο, τα Τρίκαλα κ.α., μετέφεραν τηνπραμάτεια τους (δερμάτινα είδη, υποδήματα, μάλλινα και υφαντά, ακριβά υφάσματα και κασμίρια, χάλκινα είδη, κουδούνια, γάστρες, σιδερικά, εργαλεία, όπλα, σαμάρια, καθώς και είδη αργυροχρυσοχοΐας και κοσμήματα) για πλούσιους και φτωχούς. Σε ολόκληρη την περιοχή του πανηγυριού υπήρχαν τσαρδάκια από κλαριά για σκιά, με ψησταριές και πάγκους για να σερβίρετε ο κόσμος. Όταν τελείωνε η δουλειά τα όργανα λαλούσαν, ο χορός άρχιζε και συνεχιζόταν όλη νύχτα και σπάνια κάποιος έκλεινε μάτι. Στην πρωινή λειτουργία

παρευρίσκονταν όλοι οι χριστιανοί και μετά τη λειτουργία σκορπιζόταν στους γύρω χώρους και άρχιζαν πάλι οι χοροί και τα τραγούδια.

Το πανηγύρι αποτελούσε **μία κορυφαία κοινωνική εκδήλωση** που συνοδεύονταν από ποικίλα οικονομικά οφέλη, συζητήσεις πολιτικού περιεχομένου για την αντιμετώπιση των τοπικών προβλημάτων και ταυτόχρονα σηματοδοτούσε τη διάθεση για διακοπή του μονότονου ρυθμού της καθημερινότητας, για γλέντι και για αποφόρτιση.

3 Τα Μαστοροχώρια και οι Μάστορες των Γρεβενών

Στα δύσκολα χρόνια της Τουρκοκρατίας και ειδικότερα από το 16ο αιώνα και μετά η ζωή των κατοίκων σε αρκετούς οικισμούς της ευρύτερης περιοχής των Γρεβενών, κυρίως στα βόρεια τμήματά της, γινόταν ολοένα και δυσκολότερη εξαιτίας πολλών γεωγραφικών και κοινωνικών παραγόντων, οι κυριότεροι από τους οποίους ήταν:

- η συμπεριφορά των Τούρκων με την επιβολή αβάσταχτων φόρων και την εκμετάλλευση της παρουσίας των κατοίκων,
- οι επιδρομές των Τουρκαλβανών,
- η χέρσα αλλά και άγονη γη στους ορεινότερους οικισμούς της ανατολικής Πίνδου εξαιτίας και των κλιματικών συνθηκών, καθώς και
- οι συνεχείς πληθυσμιακές μετακινήσεις, κυρίως από τις γειτονικές περιοχές (π.χ. Ήπειρος)

Οι παράγοντες αυτοί ανάγκασαν πολλούς από τους κατοίκους αυτών των περιοχών να εγκαταλείψουν την κτηνοτροφία και τις γεωργικές καλλιέργειες και να στραφούν σε άλλες ασχολίες όπως η οικοδομική τέχνη και η επεξεργασία της πέτρας. Οι ασχολίες αυτές έκριναν ότι ήταν περισσότερο προσοδοφόρες και ταυτόχρονα θα μπορούσαν να τις εξασκήσουν μακριά από τα σπίτια και τα χωριά τους.

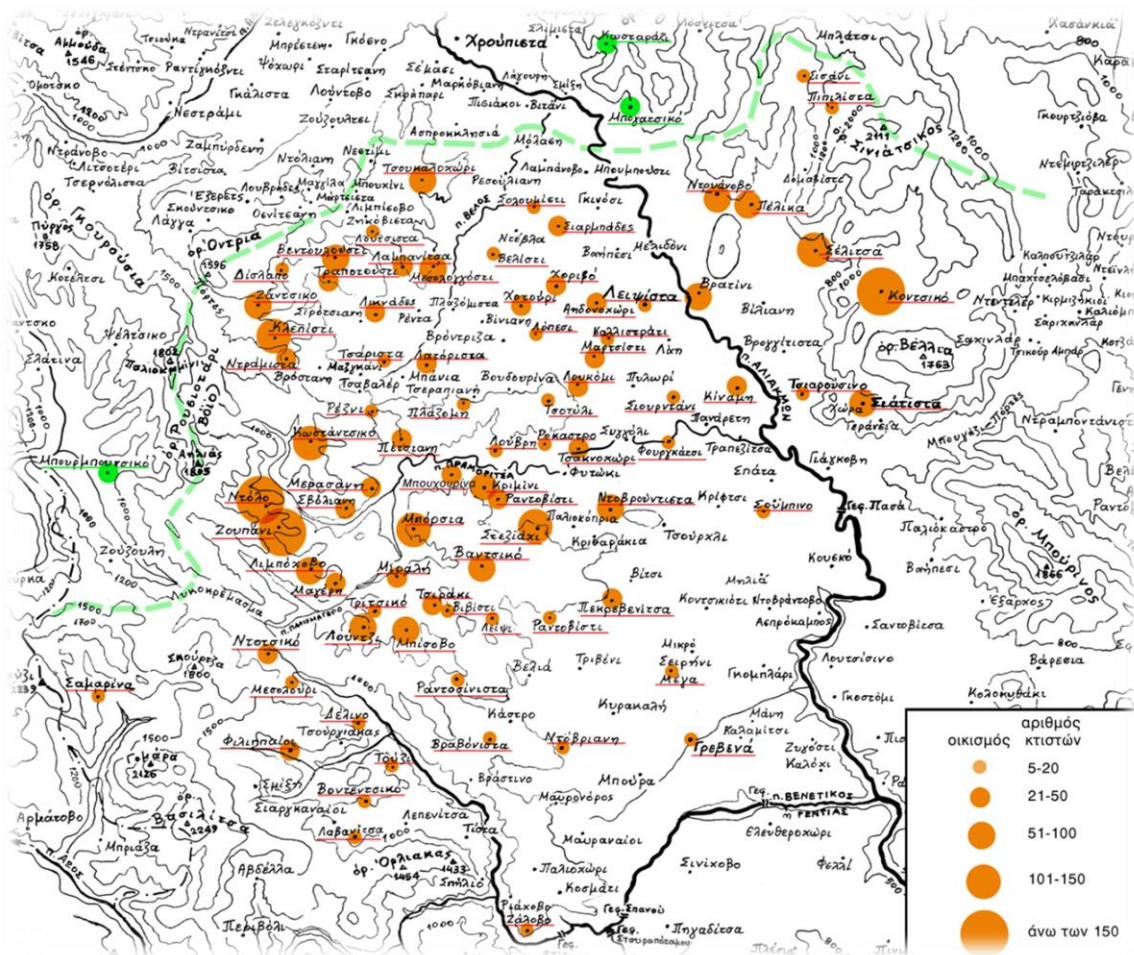
Ακολουθώντας με συνέπεια, προσήλωση και μεράκι τα επαγγέλματα αυτά κατάφεραν με το πέρασμα των χρόνων να αναδειχθούν σε κορυφαίους πρωτομάστορες, καλφάδες και σπουδαίους πελεκάνους - λαξευτές της πέτρας (κουδαραίοι, από τη λέξη «κούδα», δηλαδή πέτρα). Η διαδοχή της οικοδομικής τέχνης και της επεξεργασίας της πέτρας που πέρασε από τον πατέρα στο γιο αποτέλεσε κυρίαρχο χαρακτηριστικό σε πολλούς οικισμούς - χωριά και ευρύτερες περιφέρειες χωριών τα οποία, όπως ακριβώς συνέβη και σε άλλες συγκεκριμένες περιοχές της ηπειρωτικής Ελλάδας, έγιναν γνωστά ως Μαστοροχώρια. Μαζί, επομένως, με:

- τα ξακουστά μαστοροχώρια της Κόνιτσας και της περιοχής γύρω από το όρος Γράμμος και τον ποταμό Σαραντάπορο και ειδικότερα τη Βούρμπιανη, την Πυρσόγιαννη, τους Χιονιάδες, τον Πύργο (Στράτσιανη), την Καστάνιανη, τη Δροσπογηγή (Κάντισκο), την Πλαγιά (Ζέρμια), το Κεράσοβο, κ.α.,
- τα μαστοροχώρια των Τζουμέρκων (Πράμαντα, Άγναντα, Ραφταναίοι κ. α.) και
- τα μαστοροχώρια των Χουλιαράδων (Χουλιαράδες, Μιχαλίτσι, Βεσταβέτσι κ.α. στα νότια των Ιωαννίνων,

έγιναν γνωστά στα μήκη και τα πλάτη της γης και τα μαστοροχώρια της Δυτικής Μακεδονίας, τόσο στην περιοχή Βοΐου Κοζάνης (Πεντάλοφος ή Ζουπάνι, Βυθός, Αυγερινός κ.α.) όσο και στα δυτικά του Νομού Γρεβενών με πιο γνωστά από αυτά **την Καλλονή, το Κυπαρίσσι, το Δασύλλιο, το Κληματάκι, τις Κυδωνιές, το Διάκο, το Δασύλλιο, τον Άγιο Κοσμά, το Δοτσικό, τους Φιλλιπαίους, κ.α.**

Κατά συνέπεια, είναι βέβαιο ότι τα γεφύρια των Γρεβενών, στην πλειοψηφία τους, κτίστηκαν από Ηπειρώτες, Βοιώτες αλλά και ντόπιους μαστόρους των Γρεβενών. Οι τελευταίοι προέρχονται από τα μαστοροχώρια του νομού Γρεβενών που αναφέρθηκαν προηγουμένα, τα οποία συχνά συμπεριλαμβάνονται από τους μελετητές σε αυτά της ευρύτερης περιοχής του Βοΐου Κοζάνης, με γνώμονα τη σωστότερη διαίρεση του Δυτικομακεδονικού χώρου σε περιοχές γεφυριών και αρχιτεκτονικής γενικότερα. Σε κάθε περίπτωση, μπορούμε να υποθέσουμε με ασφάλεια ότι οι ντόπιοι μαστορές των μαστοροχωρίων των Γρεβενών επηρεάστηκαν σε μεγάλο βαθμό από τους μαστόρους των γειτονικών περιοχών, τόσο του Βοΐου Κοζάνης όσο και της Ηπείρου γενικότερα.

Εικόνα 3: Οικισμοί με σημαντικό αριθμό κτιστών στην περιοχή Βοΐου – Γρεβενών (Τουρκοκρατία), Πηγή: Γ. Τσότσος (2011)

Μελετώντας τον παραπάνω χάρτη, στον οποίο αποτυπώνονται οι οικισμοί με σημαντικό αριθμό κτιστών (μαστοροχώρια) στην περιοχή Βοΐου – Γρεβενών κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας (Γ. Τσότσος, 2011), διαπιστώνουμε ότι τα μαστοροχώρια – οικισμοί που σήμερα εντάσσονται στο νομό Γρεβενών:

- δεν είχαν περισσότερους από 100 κτίστες έκαστος, όπως αντίστοιχα συμβαίνει σε αρκετούς οικισμούς των περιοχών Βοΐου Κοζάνης και Κόνιτσας, Τζουμέρκων και Χουλιαράδων της Ηπείρου,

- ήταν **συνολικά είκοσι πέντε (25)**. Από αυτά τα **δέκα (10)** θεωρείται ότι είχαν **μία αξιόλογη κρίσιμη μάζα κτιστών** (από 21 έως 100 κτίστες). Λαμβάνοντας υπόψη το πλήθος των κτιστών τους τα μαστοροχώρια των Γρεβενών κατατάσσονταν ως εξής:

Αριθμός κτιστών	Οικισμοί (παλιά και νέα ονομασία)
51 - 100 κτίστες	Λιμπόχοβο - Διάκος Λούντζι - Καλλονή Μπίσοβο - Κυπαρίσσι Ντοβρούνιστα - Κληματάκι Βαντσικό – Κυδωνιές
21 - 50 κτίστες	Μαγέρη (Μαέρη) - Δασύλλιο Ντοτσικό - Δοτσικό Πεκρεβενίτσα - Αμυγδαλιές Τσιράκι - Άγιος Κοσμάς Φιλλιπαίοι
5 - 20 κτίστες	Βιβίστι - Εκκλησιές Βοντεντσικό - Πολυνέρι Βραβόνιστα - Καληράχη Γρεβενά - Γρεβενά Δέλινο - Πρόσβορο Λαβανίτσα - Μικρολίβαδο Μέγα Σειρήνι - Μεγ. Σειρήνι Μεσολούρι Ντόβριανη - Έλατος Ραδοσίνιστα - Μέγαρο Ριάχοβο- Παρόρειον Σούμπινο - Κοκκινιά Στεζιάχι - Αηδόνια Τούζι – Αλατόπετρα

Εικόνα 4: Μαστοροχώρια της περιοχής Γρεβενών, Επεξεργασία: Κ.Π.Ε. Γρεβενών (2012)

3.1 Γνωστοί Μάστορες των Γρεβενών

Ανάμεσα στους πρωτομάστορες, τους μεγάλους καλφάδες και τους πελεκάνους της περιοχής των Γρεβενών ξεχωρίζουν για τα έργα τους **ο Γεώργιος Λάζος ή «Βράγγας» (παρατσούκλι)** και **ο Γιώργος Μητάκος**.

Ο Άρης Μητάκος, εγγονός του Μαστρογούλα Μητάκου, μαζί με τον κ. Άρη Δήμου - σύγχρονο μάστορα της πέτρας - από την Καλλονή Γρεβενών, μας έδωσαν τις πληροφορίες που ακολουθούν και αναφέρονται στη ζωή, στο χαρακτήρα και τα έργα του. Ο **Γιώργος ή Μαστρογούλας Μητάκος (1848 – 1964)** από τη Λιούντζη, τη σημερινή Καλλονή Γρεβενών, **έζησε 116 χρόνια**. Το πραγματικό του επίθετο, των προγόνων του, ήταν Μπουρονίκος. Στην πορεία όμως των χρόνων, όπως συνηθιζόταν εκείνη την εποχή, άλλαζε το πραγματικό επίθετο και επικρατούσε το παρατσούκλι. Στην περίπτωση του Μητάκου **επικράτησε το μικρό όνομα του παππού του που λεγόταν «Μήτρος»**, το οποίο σταδιακά έγινε «Μητράκος» για να καταλήξει στο «Μητάκος».

Εικόνα 5: Γιώργος ή Μαστρογούλας Μητάκος (1848 – 1964), Πηγή: Αρχείο Γεφυριών Ηπειρώτικων

Ο Μητάκος είχε και ένα ακόμη παρατσούκλι εξαιτίας της γρηγοράδας με την οποία τοποθετούσε τις πέτρες – πλάκες στις στέγες των σπιτιών. Έλεγε «πλάκα να»

ζητώντας, δηλαδή, από τους μαστόρους να του δίνουν γρήγορα τις πλάκες για να τις τοποθετεί στις στέγες και το έκανε τόσο γρήγορα και αποτελεσματικά που αυτοί δεν τον προλάβαιναν. Έτσι του έμεινε και το παρατσούκλι «ο **πλακανάρας**» και όσοι μάστορες τον γνώριζαν από άλλα μπουλούκια όταν τον αντίκριζαν έλεγαν «ήρθε ο πλακανάρας...».

Οι περισσότεροι Καλλονιώτες μάστορες ήταν απλοί μάστορες και ο Μητάκος ως πρωτομάστορας – κάλφας ξεχώριζε για την ικανότητά τους στο πελέκημα και την τοποθέτηση της πέτρας. Μερικές φορές στο μπουλούκι του έπαιρνε και πελεκάνους, οι οποίοι τύχαινε να είναι συνομήλικοι ή και μεγαλύτεροι σε ηλικία από αυτόν. Υπήρχε όμως πάντα ανάμεσά τους **αμοιβαίος σεβασμός** και όλοι τον άκουγαν όταν έδινε τις οδηγίες του για το έργο.

Ήταν ήσυχος, πολύ καλός με όλους τους χωριανούς αλλά και τους συνεργάτες του στο μπουλούκι. Βοηθούσε τους πάντες, παρά το γεγονός ότι υπήρχε μεγάλος ανταγωνισμός μεταξύ των μαστόρων εκείνη την εποχή. Εκτός από καλός και αποδοτικός τεχνίτης ήταν άνθρωπος σοφός που έλεγε πάντοτε λίγες και μετρημένες κουβέντες και δεν κατηγορούσε κανένα. Ο Μητάκος φρόντιζε να είναι περιποιημένος και ζητούσε και από τους άλλους μαστόρους να είναι και αυτοί περιποιημένοι και να δένουν σωστά τις κάλτσες τους (εκείνη την εποχή έδεναν τις κάλτσες με σχοινιά). Όταν έβλεπε κάποιον απεριποίητο, με λυμένα τα σχοινιά του, του έλεγε ορθά κοφτά: «μάζεψε τα σχοινιά σου...».

Ο Μητάκος είχε πέντε (5) παιδιά, τέσσερα (4) κορίτσια και ένα (1) αγόρι. Ταυτόχρονα με τις εργασίες του ως πρωτομάστορας διατηρούσε ένα σχετικά μικρό αριθμό ζώων (πρόβατα, κασίκια και μουλάρια) και με τις κτηνοτροφικές εργασίες ασχολούνταν κυρίως ο γιος του. Ξεχείμαζαν στα χωριά της Ελασσόνας και ειδικότερα στη Βουβάλα (η σημερινή Αζωρός στο Σαραντάπορο). Ο Μαστρογούλας Μητάκος συνήθισε να πηγαίνει στα παζάρια της περιοχής της Ελασσόνας και του Τυρνάβου για να αγοράσει αλλά και να πουλήσει ζώα, κυρίως μουλάρια, τα οποία έπρεπε να είναι δυνατά για να αντέχουν στις εργασίες του μπουλουκιού (μεταφορά πετρών από τα νταμάρια και άλλων φορτίων). Ο Μητάκος είχε τη **φήμη του μερακλή**, δηλαδή ήθελε να διαλέγει τα καλύτερα ζώα και ήταν συνεπής στις πληρωμές του. Οι ιδιοκτήτες των ζώων, συνήθως Τσιγγάνοι, γνώριζαν τον Μαστρογούλα και πουλούσαν σε αυτόν τα καλύτερα από τα ζώα τους. Συνήθως στο μπουλούκι του Μαστρογούλα Μητάκου χρησιμοποιούσαν για τη μεταφορά και τις εργασίες τους 5 - 6 μουλάρια.

Ο Άρης Μητάκος μας διηγήθηκε και το ακόλουθο περιστατικό:

«Εκείνα τα χρόνια ο παππούς μου, ο Μαστρογούλας Μητάκος, φρόντιζε να αγοράζει από τις ζωοπανηγύρεις τα καλύτερα μουλάρια και κάποια από αυτά τα χρησιμοποιούσε για τις εργασίες με το μπουλούκι και άλλα τα πουλούσε. Σε μία ζωοπανήγυρη που είχε γίνει στο χωριό Λυκούδι Ελασσόνας Σαραντάπορου ο παππούς μου αγόρασε 10 μουλάρια, δίνοντας 1 λίρα για κάθε μουλάρι.

Κάποιος Ηλίας Τάκας που επέστρεψε από την Αμερική ήθελε να γίνει κυρατζής (να μεταφέρει εμπορεύματα με ζώα) και του είπαν να πάει να αγοράσει μουλάρια από τον παππού μου, γιατί όπως έλεγαν «..αυτός είχε πάντοτε τα καλύτερα...». Αφού ήρθε ο Τάκας στο Λιούντζη και είδε τα ζώα και αναγνώρισε ότι ήταν τα καλύτερα ο παππούς μου τον ρώτησε: Είσαι μερακλής, θα πληρώσεις για τα ζώα αυτά;» και ο Τάκας του είπε ότι θα είναι συνεπής και συμφώνησε να αγοράσει δύο (2) μουλάρια, δίνοντας 20 λίρες για το κάθε μουλάρι. Ο παππούς μου ήξερε όχι μόνο να διαλέγει τα καλύτερα ζώα, αλλά και να τα πουλάει στις καλύτερες τιμές! Ήταν και χουβαρντάς, δε λυπόταν τα χρήματα όταν ήθελε να αγοράσει κάτι καλό ή να τα ξοδέψει για την οικογένειά του.»

Από το 1920 έως και το 1940 το Λιούντζη (σημερινή Καλλονή) Γρεβενών γνώρισε μεγάλη άνθηση. Στο χωριό υπήρχαν πολλά μαγαζιά με διάφορα είδη – εμπορεύματα από υφάσματα, τσελέδες, χάλκινα σκεύη μαγειρικής, καρφιά και πέταλα έως είδη τροφίμων, όπως φασόλια και φακές. Τα προϊόντα αυτά τα μετέφεραν οι κυρατζήδες (ή αγωγιάτες, που ήταν οι μεταφορείς της εποχής με ζώα – μουλάρια). Εκείνα τα χρόνια όλοι σχεδόν οι κάτοικοι των γειτονικών οικισμών επισκέπτονταν το Λιούντζη για να προμηθευτούν ότι τους ήταν απαραίτητο. Στο Λιούντζη τότε ζούσαν περίπου 800 κάτοικοι και το δημοτικό σχολείο του χωριού είχε 3 δασκάλους και περίπου 180 μαθητές.

Εικόνα 6: Περιβολιώτες Κυρατζήδες (αρχείο Συλλόγου Περιβολιωτών Μαγνησίας),
Πηγή: «Δυτική Μακεδονία, Ιστορία και Πολιτισμός», Περιφ. Δυτικής Μακεδονίας, 2008

Λίγοι γνωρίζουν ότι ο Μητάκος πριν χτίσει το γεφύρι του Δοτσικού **πήγε για ένα χρόνο στην Αμερική**, αναζητώντας καλύτερο μεροκάματο. Εκεί δούλεψε σε μία κατασκευαστική εταιρία και η αμοιβή του τότε, σε αντιστοιχία με τα χρήματα στην πατρίδα, ήταν 1 λίρα την ημέρα.

Στα έργα του Μητάκου, μεταξύ άλλων, περιλαμβάνονται:

- το **γεφύρι στο Δοτσικό Γρεβενών**, που το έχτισε το 1883 μαζί με άλλους μαστόρους από την Καλλονή και με τη βοήθεια των κατοίκων του Δοτσικού,
- η **Μοδέστειος Σχολή στο Πισοδέρι Φλώρινας**, περιοχή με πλεονεκτική γεωγραφική του θέση και σημαντική συνεισφορά στην εξέλιξη του Μακεδονικού Αγώνα. Η σχολή χτίστηκε με το κληροδότημα του αρχιμανδρίτη Μόδεστου, στα 1903. Λειτουργούσε ως ημιγυμνάσιο και συντηρούνταν με έξοδα του ελληνικού Προξενείου Μοναστηρίου και διατηρήθηκε μέχρι το 1912,
- ο **μεγάλος πετρόχτιστος ναός του Προφήτη Ηλία στη Βερδικούσα Ελασσόνας**. Στην ευρύτερη περιοχή έκανε και άλλα έργα και όταν έφυγε βοήθησε πολλούς μαστόρους που αποφάσισαν να μείνουν εκεί αφήνοντας γι' αυτούς καλές συστάσεις.
- ένα **σχολείο στο Μοναστήρι**, στο νοτιοδυτικό τμήμα της κοιλάδας της Πελαγονίας στη σημερινή ΠΓΔΜ, μόλις 14 χλμ. βόρεια των συνόρων με την Ελλάδα.

Ειδικότερα για τη Μοδέστειο Σχολή στο Πισοδέρι Φλώρινας ο Άρης Μητάκος, εγγονός του Μαστρογούλα Μητάκου, μας διηγήθηκε τα ακόλουθα:

«Έκαναν τέσσερα (4) χρόνια να ολοκληρώσουν το σχολείο στο Πισοδέρι Φλώρινας, αφού δούλευαν μόνο τους καλοκαιρινούς μήνες. Ο Διάδοχος Κωνσταντίνος, που είχε διορίστηκε το 1900 Γενικός Διοικητής του Ελληνικού Στρατού της απελευθερωμένης εκείνη την εποχή Ελλάδα, έδωσε εντολή το σχολείο στο Πισοδέρι να χτιστεί με τέτοιο τρόπο ώστε να χρησιμοποιηθεί για στρατιωτικούς σκοπούς (φυλάκιο). Ο Μητάκος φρόντισε για την ενισχυμένη κατασκευή του κτιρίου και ταυτόχρονα άφησε στο ισόγειο κάποια ανοίγματα - μικρά παράθυρα κάτω από τα οποία έχτισε σκαλοπάτια (πεζούλια). Όταν ο Τούρκος μηχανικός πήγε για να επιθεωρήσει την κατασκευή του σχολείου, ζήτησε να χτιστούν – να φραγούν τα ανοίγματα αυτά. Ο Μητάκος τα έχτισε αλλά με τέτοιο τρόπο ώστε να μπορούν εύκολα να γκρεμιστούν, μόλις αυτό θα κρίνονταν απαραίτητο για τον αγώνα του έθνους.»

Εικόνα 7: Μοδέστειος Σχολή Πισοδερίου Φλώρινας ,Πηγή: Ίδρυμα Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα

Το Μοδέστειος Σχολή προσέφερε πολλές και ανεκτίμητες υπηρεσίες κατά την εποχή του αδυσώπητου ανταγωνισμού μεταξύ του Ελληνισμού και του Βουλγαρισμού. Πίσω από το σχολείο υπάρχει ο ναός της Αγίας Παρασκευής στον οποίο τοποθέτησαν το κεφάλι του Παύλου Μελά μετά το θάνατό του. Στη φωτογραφία απεικονίζονται μαθητές και εκπαιδευτικό προσωπικό της σχολής, καθώς και σημαίνοντα μέλη της κοινότητας του χωριού και εκπρόσωποι του τοπικού κλήρου. Η φωτογραφία έχει τραβηχτεί σε εξωτερικό χώρο, μπροστά από την είσοδο της σχολής.

Ο Μαστρογούλας Μητάκος δούλεψε μέχρι τα βαθιά γεράματα. **Πέθανε στις 26 Οκτωβρίου 1964, ανήμερα της γιορτής του Αγίου Δημητρίου.** Μετά το θάνατό του δεν σώθηκε κάποιο από τα προσωπικά του αντικείμενα.

Κατά το συγγραφέα Λάζαρο Αθ. Παπαϊωάννου (1986) ο **Γεώργιος Λάζος ή «Βράγγας» (1867-1933)** γεννήθηκε στον Άγιο Κοσμά Γρεβενών (παλιά Τσιράκι). Το παρατσούκλι Βράγγας του το κόλλησε ο συνομήλικος του Παναγιώτης Τόλιος. Καθώς ο Παναγιώτης και ο Γεώργιος έβασκαν τα πρόβατα πετούσαν μικρές πέτρες και διασκέδαζαν με το θόρυβο («βραγγάλισμα») που έκαναν αυτές από βράχο σε βράχο μέχρι να καταλήξουν στο βάθος του φαραγγιού. Ο Γεώργιος Λάζος υπερηφανευόταν ότι τα δικά του λιθάρια «βραγγάλιζαν» πιο πολύ απ' όλους. Αυτό έφτανε για να του κολλήσει ο Παναγιώτης Τόλιος το παρατσούκλι «βράγγας».

Έτσι του έμεινε το παρατσούκλι και όλοι μ' αυτό τον φώναζαν, με αποτέλεσμα να μένει «Βράγγας» και σε ελάχιστους είναι γνωστός με το πραγματικό του όνομα Γεώργιος Λάζος. Το παρατσούκλι του έγινε επίθετο, που κληρονόμησαν και οι απόγονοί του, μέχρι σήμερα. Γράμματα δεν γνώριζε, δεν πήγε σχολείο. Μόνος του κατάφερε να μάθει κάποια στοιχειώδη ανάγνωση, γραφή και να εκτελεί απλές αριθμητικές πράξεις. Από τα δεκατρία (13) του χρόνια ακολούθησε τους συγχωριανούς του μαστόρους στα επαγγελματικά τους ταξίδια. Εργάστηκε για λίγα

χρόνια στην κομπανία (παρέα ή ομάδα) του πατέρα του ως μαθητευόμενος (τσιράκι) και στη συνέχεια έγινε χτίστης και μετά πελεκάνος. Αργότερα δημιούργησε τη δική του «παρέα» και εργάστηκε στα Τρίκαλα Θεσσαλίας, στη Βοιωτία και στο Άγιο Όρος. Όμως τα περισσότερα χρόνια της ζωής του τα πέρασε εργαζόμενος στις περιοχές των Γρεβενών και του Βοΐου. Μικρόσωμος, λιπόσαρκος, με χέρια μικρά, μύτη γαμψή, ηλιοκαμένη φαλάκρα, καγκελωτό προς τα κάτω μουστάκι με «γουρνοτσάρουχα» και τα φαρδιά της εποχής ρούχα, δεν του είχε κανείς εμπιστοσύνη για τη μαστοριά του εκ πρώτης όψευς, αλλά μιλούσε και έπραττε με την ψυχή και τη φαντασία του, αφήνοντας όλους άφωνους με το αποτέλεσμα. Είναι αξιοπρόσεκτο πως όλα του τα γλυπτά, έχουν σαν βάση λιοντάρια. Ίσως η ασυνείδητη έκφραση και εξωτερίκευση του δυναμισμού που έκρυβε μέσα του ο καχεκτικός αυτός καλλιτέχνης.

Ήταν απονήρευτος άνθρωπος και εργάζονταν για ένα κομμάτι ψωμί. Έζησε φτωχός και πέθανε φτωχός τον Ιανουάριο του 1933 σε ηλικία 66 χρονών, αφού δούλευε μόνο για «τον επιούσιο» και μάλλον για την αγάπη που είχε στη αξεπέραστη τέχνη του.

Ο κ. Θανάσης Τόλιος, κάτοικος Αγίου Κοσμά στο βιβλίο του «ΙΣΤΟΡΙΚΑ – ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ ΑΓ. ΚΟΣΜΑ ΓΡΕΒΕΝΩΝ» (1986, έκδοση το 1992) ανέφερε ένα **χαρακτηριστικό ενθύμιο** για τη μαστοριά του Βράγγα:

«Δεν είχε εργασία (ο Βράγγας) και άκουσε στο Άγιο Όρος στο ρωσικό μοναστήρι, έκαναν έργα πελεκιτά, πήγε και βρήκε εκεί άλλους 10 πελεκετάδες από την Τήνο, που πελεκάγανε μία δυσκολοπελέκιτη πέτρα. Παρουσιάστηκε στον ηγούμενο και του ζήτησε δουλειά. Τον ρωτά ο ηγούμενος τί δουλειά κάνεις; Και εκείνος απαντά πελεκάνος. Άκουσαν οι άλλοι μάστορες και χλευάζοντες άρχισαν να λένε μεταξύ τους. Αυτός ο μικρός άνθρωπος με τα τόσο μικρά χέρια του, γιατί ήταν κοντούλης και μικρόσωμος, τι δουλειά μπορεί να κάνει θα τον πιάσω και θα τονβάλω στη τσέπη μου. Ο ηγούμενος τον έβλεπε έτσι μικρόσωμο και δίσταζε να του δώσει δουλειά. Τι υπεύθυνη εργασία μπορεί να κάνει άραγε αυτός ο άνθρωπος, έτσι θα σκέφτονταν. Τότε ο μικρόσωμος Βράγγας του λέγει. Άγιε ηγούμενε βάλε με στη δουλειά δοκιμαστικά και αν δεν σε κάνω με διώχνεις. Όταν άρχισε να πελεκάει οι Τήνιοι χάζεψαν. Άρχισαν τότε να λένε μεταξύ τους, βρε το μικρούλη και καλός είναι και γρήγορος και περισσότερα αγκωνάρια φτιάχνει και καλύτερος στην τέχνη είναι από εμάς. Μόλις τον είδε ο ηγούμενος αμέσως άλλαξε γνώμη και τον κράτησε εκεί 2 χρόνια στην εργασία του μέχρι που τελείωσε το κτίριο».

Στα έργα του κάλφα Γεωργίου Βράγγα περιλαμβάνονται, μεταξύ άλλων:

- **ιεροί ναοί** (π.χ. οι Ναοί Κοίμησης της Θεοτόκου Λούβρης Τσοτυλίου και Τρικόρφου, Εισοδίων της Θεοτόκου και Αγίου Αθανασίου Ελάτου, του Ναού Αγίου Δημητρίου Κορυφής, τα πελεκητά μέρη μέχρι τη βάση του ναού Ευαγγελιστρίας Γρεβενών κ.α.),

- **πέτρινα τοξωτά γεφύρια** (π.χ. του Κυπαρισσίου ή Παπατάκη, της Μόρφης-Χρυσαιγής Βοίου)
- **μονοκόμματα λίθινα εικονοστάσια με ολόσωμα λιοντάρια στη βάση** (π.χ. τα εικονοστάσια του Αγίου Γεωργίου Κυπαρισσίου Γρεβενών, της Κοίμησης της Θεοτόκου Χρυσαιγής Βοίου και του Αγίου Ιωάννη Αγίου Κοσμά Γρεβενών),
- **λιθανάγλυφα υπέρθυρα** (π.χ. το σκαλιστό υπέρθυρο στα Εισόδια της Θεοτόκου, στο χωριό Εκκλησίες κ.α.),
- **μονοκόμματα λίθινα μανουάλια** (π.χ. στους ναούς του Αγίου Δημητρίου Κορυφής Βοίου και του Αγίου Αθανασίου Αγίου Κοσμά Γρεβενών),
- **κωδωνοστάσια** (π.χ. στο Ναό Αγίου Γεωργίου Κυπαρισσίου Γρεβενών κ.α.)
- **δημοτικά σχολεία** (π.χ. του Τρικώμου, του Σπηλαίου, κ.α.), καθώς και
- **εξωτερικές και εσωτερικές εντοιχισμένες παραστάσεις** σε σπίτια, όπως και **τζάκια και τζακόπετρες** (Φώτο επάνω: τζάκι στο σπίτι της Πολυξένης Ζαχ. Τσούκλα στο Δασύλλιο Γρεβενών, έργο του Γ. Βράγγα, Πηγή: «Κοζάνη και Γρεβενά, Ο χώρος και οι Άνθρωποι, Ενότητα: Λιθογλυπτική, Β. – Β Νικήτα – Χουλιάρα, Νομ. Αυτ. Κοζάνης).

Εικόνα 8: Δημοτικό Σχολείο Σπηλαίου Γρεβενών, Πηγή: ΚΠΕ Γρεβενών, 2012

Εικόνα 9: Η πύλη του νεκροταφείου στο χωριό Χρυσαιγή (Μοίραλη 1909, έργο του Γ. Βράγγα

Ανάμεσα στους άλλους μεγάλους καλφάδες και πελεκάνους ξεχωρίζουν με τα έργα τους ο **Μαγεριώτης (από το Δασύλλιο) κάλφας Πούλιος Σκόδρας**, καθώς και οι Τσιρακιώτες (από το σημερινό Άγιο Κοσμά Γρεβενών) μάστορες, με έργα τους από το 1840-1940:

- **Γεώργιος Μεσίκας**, ένας έξυπνος, δραστήριος και επιδέξιος μάστορας ο οποίος στο Νομό Κοζάνης έχτισε το διδακτήριο και το ισόγειο του νέου οικοτροφείου Τσοτυλίου, τα δημοτικά σχολεία της Απιδέας Βοΐου, του Τρανόβαλτου και Μικρόβαλτου Σερβίων και τα προπύλαια των διδακτηρίων της Χρυσαιγής Βοΐου. Στο Νομό Γρεβενών έχτισε τις εκκλησίες των Κυδωνιών, της Αβδέλλας και της Κυρακαλής και τα σχολεία του Περιβολίου, του Μεσολάκου, του Κοσματίου, της Αβδέλλας, του Παλαιοχωρίου και των Πριονίων.
- **Χριστόδουλος Τόλιος**, που κατασκεύασε τη λαξευτή σκάλα του ανεβαίνει στη Μονή της Μεταμόρφωσης των Μετεώρων. Με τη χρήση κρεμαστής σκάλας στο ίδιο μοναστήρι, αναστήλωσε και ανακαίνισε πολλά από τα κτίριά του. Επίσης αρμολόγησε την εξωτερική επιφάνεια του πύργου, ύψους είκοσι πέντε (25) μέτρων. Στο υπέρθυρο της εισόδου του μοναστηριού υπάρχει μπρούτζινη επιγραφή με το όνομά του.
- **Στέργιος Λάζος**, που κατασκεύασε το πέτρινο γεφύρι στα Καγκέλια (Μοναχίτιου),
- **Πέτρος Λάζος**, που έστησε το πέτρινο γεφύρι στη Βουχωρίνα Βοίου,
- **Απόστολος Τόλιος**, που κατασκεύασε την εκκλησία του Αγίου Νικάνορα στη Ζάβορδα και το κωδωνοστάσιο στην εκκλησία του Πρόσβορου,

- **Γρηγόριος Σιώμος**, που έχτισε την τοξωτή γέφυρα προς το Πρόσβορο, και
- **Δημήτριος Μελτσάκος**, ο παλαιότερος όλων των μαστόρων, που εργάστηκε στην Κων/πολη, μαζί και με άλλους χωριανούς.

3.2 Τα Μπουλούκια των Μαστόρων – Κιοπρούληδες

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω οι περισσότεροι ντόπιοι μάστορες των μαστοροχωριών των Γρεβενών μαθήτευσαν και επηρεάστηκαν σε μεγάλο βαθμό από τους μαστόρους των γειτονικών περιοχών, τόσο του Βοΐου Κοζάνης όσο και της Ηπείρου γενικότερα. Έχτισαν με τη σειρά τους μοναστήρια, εκκλησίες και καμπαναριά, εικονοστάσια, σπίτια και μεγαλόπρεπα αρχοντικά, πέτρινες βρύσες και πηγάδια, καλντερίμια, μύλους, φούρνους αλλά και υπέροχα μονότοξα και πολύτοξα πέτρινα γεφύρια.

Όλοι τους ήταν χτίστες, λαϊκοί οικοδόμοι, μάστορες της πέτρας (κουδαραίοι) που τα μυστικά της τέχνης τους περνούσαν από γενιά σε γενιά, από τον πατέρα στο γιο. Η μαθητεία ξεκινούσε από την ηλικία των 12 - 14 ετών, εκεί όπου υπήρχε δουλειά (στα γιαπιά, στα εργαστήρια, στις όχθες των ποταμών κ.α.) πάντα κάτω από την επίβλεψη του πρωτομάστορα, ενώ ταυτόχρονα με τη μαθητεία διαμορφώνονταν και η πνευματική τους αγωγή. Έμφαση αποδίδονταν στην κατανόηση των στοιχείων της φύσης, τη βέλτιστη αξιοποίηση των υλικών από το φυσικό περιβάλλον της κάθε περιοχής και κατά συνέπεια την προσαρμογή των έργων στο φυσικό περιβάλλον και τις πραγματικές ανάγκες του ανθρώπου. **Μόνο τους μέτρο ήταν ο άνθρωπος και οι ανάγκες του.**

Από τους λαϊκούς αυτούς οικοδόμους οι γεφυράδες μάστορες, πιο συγκεκριμένα, ονομάζονταν **Κουδαραίοι Κιοπρούληδες** από την τουρκική λέξη «κιοπρού» (köprü) ή «κιουπρί» που σημαίνει **γέφυρα ή πέτρινη γέφυρα**. Τα έργα των κουδαραίων μαστόρων, μονότοξα, δίτοξα, πολύτοξα πέτρινα θολωτά γεφύρια που χαρακτηρίζονται από μία εκπληκτική ποικιλία μορφών αναδεικνύουν τις αρετές των μαστόρων αυτών: την επιμέλεια, την εμπειρική γνώση αλλά και την πίστη και την αγάπη που έτρεφαν προς την τέχνη τους. Πρέπει να επισημανθεί ότι οι κιοπρούληδες απολάμβαναν τον σεβασμό τόσο του λαού όσο και των Τούρκων κατακτητών, οι οποίοι μάλιστα τους αποκαλούσαν **«οι Φίλοι του Θεού»**.

Δυστυχώς στις περισσότερες περιπτώσεις δεν είναι γνωστό το όνομα του πρωτομάστορα ενός γεφυριού, ενώ και οι έγγραφες μαρτυρίες για την καταγωγή των μαστόρων είναι ελάχιστες. Είναι βέβαιο ότι οι άνθρωποι αυτοί, άνθρωποι του μέτρου, δεν κυνήγησαν την υστεροφημία τους. Η αξία όμως των πέτρινων γεφυριών, των μοναδικών αυτών έργων τέχνης αναδεικνύει το μεγαλείο τους και αποτελεί τη δική μας πολιτιστική κληρονομιά.

Στις ενότητες που ακολουθούν παρουσιάζονται τα κύρια χαρακτηριστικά των μαστόρων και οι ρόλοι τους μέσα στις ομάδες - μπουλούκια στις οποίες ήταν οργανωμένοι, τα έθιμά τους κατά την αναχώρησή τους αλλά και κατά την επιστροφή τους στο σπίτι, τη γλώσσα που χρησιμοποιούσαν (τα κουδαρίτικα),

καθώς και οι τόποι στους οποίους εργάστηκαν οι δυτικομακεδόνες μάστορες και οι επιρροές που δέχτηκαν εξαιτίας τις επαφής τους με άλλους πολιτισμούς.

4.2.1 Η Οργάνωση των Μαστόρων στα μπουλούκια και τα εργαλεία τους

Οι μάστορες της πέτρας ήταν οργανωμένοι σε ομάδες που ονομάζονταν «μπουλούκια» ή «σινάφια» (ουσιαστικά ήταν ολιγομελή μετακινούμενα συνεργεία λαϊκών οικοδόμων που αναφέρονται και ως «νταϊφάδες» ή «τσούρμο» ή «ισνάφια» ή «συντεχνίες»), ονομασίες που διαφέρουν από τόπο σε τόπο. Τις περισσότερες φορές όσοι μάστορες αποτελούσαν το μπουλούκι ήταν συγγενείς μεταξύ τους, συνήθως αδέρφια ή/και ξαδέρφια του πρωτομάστορα (ή κάλφα - πρακτικό αρχιτέκτονα), που ήταν και ο επικεφαλής της ομάδας. Αναφέρεται ότι όταν το μπουλούκι δε συμπληρώνονταν από συγγενείς (οι κουμπάρους) τότε έπαιρναν και κάποιον άλλο, συνήθως συγχωριανό τους, ενώ αν χρειαζόταν (ανάλογα με την εργασία) να πάρουν μαζί τους κανένα παιδί από το διπλανό χωριό, τότε το έβαζαν να κάνει μόνο τις βοηθητικές δουλειές, δηλαδή να κουβαλάει πέτρες απ' το νταμάρι, να φτιάχνει και να κουβαλάει λάσπη κ.α.).

Παρά το κυρίαρχο χαρακτηριστικό της συγγένειας των μελών του κάθε μπουλούκι των μαστόρων λειτουργούσε στη βάση άγραφων και αυστηρών κανόνων, σεβόμενο την ιεραρχία των μελών του. Επικεφαλής του μπουλουκιού ήταν ο **πρωτομάστορας (αρχιμάστορας ή κάλφας)**, ο οποίος ήταν συνήθως άριστος τεχνίτης της πέτρας (πελεκάνος). Ο ρόλος του πρωτομάστορα ήταν στην κυριολεξία πολυδιάστατος, αφού ήταν **ταυτόχρονα εργολάβος και εργοδότης και συνέταιρος**. Ήταν υπεύθυνος για:

- το κλείσιμο της συμφωνίας (εύρεση δουλειάς και υπογραφή των σχετικών συμβολαίων με τους χορηγούς - ιδιοκτήτες) ανάληψης ενός έργου π.χ. σπιτιού, εκκλησίας, γεφυριού, στο οποίο περιλαμβάνονταν και το σχετικό παζάρεμα της "δουλειάς",
- τη σχεδίαση της κατασκευής του έργου, με γνώμονα αφενός την εμπειρία του, το καλλιτεχνικό του ένστικτο και τη φαντασία του και αφετέρου τις απαιτήσεις του χορηγού ή του ιδιοκτήτη του έργου,
- την επιστάσια και το «γενικό πρόσταγμα» του έργου, από την κατασκευή των θεμελίων, των γωνιών (που «κλείδωναν» τα αγκωνάρια) και των προσόψεων έως και την ολοκλήρωση και παράδοσή του. Η ευρηματικότητα και η ευφυΐα του ήταν τα ικανά και αναγκαία χαρακτηριστικά για την επιτυχή ολοκλήρωση των δύσκολων έργων (γεφύρια, τρούλοι εκκλησιών κ.α.),
- την επιτυχή ολοκλήρωση της εργασίας καθενός από τους μάστορες του μπουλουκιού και του συνόλου της ομάδας,
- τον καθορισμό και την πληρωμή των αμοιβών των μαστόρων και των υπόλοιπων μελών του συνεργείου, ανάλογα πάντοτε με την αξία τους και τη συνεισφορά τους στο έργο. Μεταξύ τους δεν υπήρχαν γραπτές συμβάσεις εργασίας (οι περισσότεροι ήταν αγράμματοι), ενώ **το «συμβόλαιό» τους ήταν ο λόγος του πρωτομάστορα,**

- τη διατροφή τους, τη διασφάλιση των απαραίτητων συνθηκών διαμονής τους στην περιοχή του έργου και τη γενικότερη διαχείριση των εργαλείων και των ζώων, με τα οποία γίνονταν οι εργασίες και οι μετακινήσεις της ομάδας.

Εκτός από τον πρωτομάστορα η συνήθης σύνθεση μίας ομάδας μαστόρων (κυρίως των πέτρινων γεφυριών), με σειρά ιεραρχίας, ήταν η ακόλουθη:

1. ένας ή το πολύ δύο Πελεκάνοι, άριστοι τεχνίτες στο πελέκημα της πέτρας. Γνωρίζοντας τις ιδιοτροπίες του υλικού που δούλευαν κάθε φορά γνώριζαν πως πρέπει να το προσαρμόσουν στο χτίσιμο των δύσκολων κομματιών του έργου. Οι Πελεκάνοι δούλευαν αργά και σταθερά, ενώ λέγεται ότι τραγουδούσαν και σφύριζαν στο πελέκημα για να ξεχνιούνται και να μη βιάζονται, αφού «μια άσχημη καλεμιά, ήθελε παραπάνω ώρες δουλειά».
2. δύο έμπειροι μάστορες - κτίστες για το εξωτερικό χτίσιμο (δούλευαν με τα καμαρολίθια και γωνιόλιθους),
3. δύο ή περισσότερους Κλειδοσάδες (μαστόρους με λιγότερες ικανότητες) για το χτίσιμο του εσωτερικού των τοίχων,
4. ένας Ασβεστάς ή λασπιτζής, που έφτιαχνε το ασβεστοκονίαμα και το κουρασάνι για το αρμολόγημα των γεφυριών,
5. ένας μαραγκός που έφτιαχνε τα ξύλα για τον ξυλότυπο (π.χ. στα τόξα)
6. δύο Νταμαρτζήδες ή Μαντεμτζήδες, οι οποίοι μετά την εξόρυξη της πέτρας από το νταμάρι βοηθούσαν τους μαστόρους στο εσωτερικό χτίσιμο,
7. Ένας ή δύο Καλφάδες (ή παραγιούς - μαθητευόμενους μαστόρους), καθώς και
8. Ένα ή δύο τσιράκια (μαστορούλια ή αλλιώς «λασποπαίδια»), συνήθως νεαρά σε ηλικία αγόρια κουβαλούσαν λάσπη με την ειδική ξύλινη σκάφη («πηλοφόρι») καθώς και πέτρες και άμμο με τα ζώα (από το νταμάρι). Γενικότερα τα τσιράκια ήταν ανειδίκευτοι εργάτες και έκαναν τις βοηθητικές εργασίες, ενώ ταυτόχρονα παρακολουθούσαν και μάθαιναν κοντά στους μαστόρους την τέχνη.

Τα **στάδια της μαθητείας** άρχιζαν από μαστορούλι για τη μεταφορά της πέτρας, μαστορούλι για να φτιάχνει λάσπη, νταμαρτζής, μάστορας – κτίστης από την εσωτερική πλευρά, μάστορας – κτίστης από την εξωτερική πλευρά, μάστορας ειδικός στη σκεπή (σε σχιστολιθικές πλάκες), μάστορας – πελεκητής ή πελεκάνος. Σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες των μαστόρων, ο πελεκάνος (αλλιώς και λιθογλύπτης) αποτελούσε το τελευταίο στάδιο στην εκμάθηση της τέχνης – μία περίοδος συμβατικού χρόνου που δεν διαρκούσε λιγότερο από 6 – 7 χρόνια («Κοζάνη και Γρεβενά, Ο Χώρος και οι Άνθρωποι», 2004, Ενότητα: Λιθογλυπτική Β.Β. Νικήτα – Χουλιάρα).

Ανάλογα, κάθε φορά, με την ανάθεση του έργου (π.χ. σπίτι, εκκλησία) στη σύνθεση των μπουλουκιών αναφέρονται συχνά και άλλοι μάστορες – ειδικότητες όπως ο Ταβανατζής ή Ταβαντζής (μαραγκός), ο Σκαλιστής – Ξυλογλύπτης ή Ταλιαδόρος (αναφέρεται και ταγιαδώρος) και οι Μπογιατζίδες. Οι Ταβανατζήδες - μαραγκοί έφτιαχναν τις ξύλινες κατασκευές του έργου - κτηρίου (π.χ. πατώματα, ταβάνια,

πόρτες, παράθυρα, στέγη κ.α.). Οι σκαλιστάδες ή ταλιαδόροι έφτιαχναν τέμπλα εκκλησιών και την ξυλόγλυπτη διακόσμηση (ταβάνια και μεσάντρες) στα σπίτια, ενώ αναφέρεται ότι υπήρχαν και οι Ζωγράφοι, οι οποίοι διακοσμούσαν το εσωτερικό του σπιτιού, όταν ολοκληρωνόταν η κατασκευή.

Κατά συνέπεια, όλες οι εργασίες οποιουδήποτε έργου, από την εξόρυξη της πέτρας μέχρι την αποπεράτωση του έργου, γίνονταν εξ ολοκλήρου από το «μπουλούκι». Βασικά υλικά τους ήταν η πέτρα, η άμμος, το ξύλο και η λάσπη. Χρησιμοποιούσαν, πάντα με σεβασμό, τα υλικά της περιοχής (τόσο τις πέτρες όσο και τα ξύλα των δασών της περιοχής για τις ξυλοδεσιές), στην οποία αναλάμβαναν την κατασκευή ενός έργου.

Ειδικά για την κατασκευή των γεφυριών κατασκεύαζαν ως συνδετικό κονίαμα το λεγόμενο «**κουρασάνι**», βασικά συστατικά του οποίου ήταν ο σβησμένος ασβέστης, το νερό, το χώμα και το κεραμίδι. Συχνά για να ενισχύσουν τη συνδετική του ικανότητα έριχναν και άλλα υλικά όπως ελαφρόπετρα, ξερά χόρτα, άχυρα, κρόκοι και ασπράδια αυγών και τρίχες ζώων (γιδόμαλλο). Το κουρασάνι διαφοροποιούνταν από περιοχή σε περιοχή και από γεφύρι σε γεφύρι, ενώ **η αναλογία των υλικών του ήταν ένα επτασφράγιστο μυστικό** που περνούσε από τη μία γενιά μαστόρων στην επόμενη γενιά.

Τα εργαλεία που χρησιμοποιούσαν τα συνεργεία των μαστόρων της πέτρας ήταν πολλά και αφορούσαν τα βασικά εργαλεία, τα όργανα μέτρησης και τα εργαλεία επεξεργασίας πέτρας ή/και ξύλου. Ειδικότερα περιλαμβάνονταν εργαλεία όπως ο ματρακάς (σφυρί), τα χτινιά (ξεφλουδιστήρια πέτρας), τα ζύγη, τα κοπίδια (βελόνι, καλέμι) που ήταν μεγάλα σαν καρφιά, η γωνία, το αλφάδι, η αρίδα, το μακόνι, το σκεπάρνι, το τσοκαντήρι, το ματσακόνι, ο κολαούζος, η τσάπα, το πριόνι και το πηλοφόρι.

Πολύ συχνά για την ενίσχυση της πέτρινης κατασκευής και κυρίως της τοιχοδομής του γεφυριού χρησιμοποιούσαν και σιδεριές (τζινέτια) σε σχήμα T.

Ακολουθούν ορισμένες **φωτογραφίες με τα εργαλεία των μαστόρων της πέτρας** από το **Λαογραφικό Μουσείο Κυπαρισσίου Γρεβενών**, τα οποία προέρχονται στην πλειοψηφία τους από την προσωπική συλλογή του κ. Φώτη Δημόπουλου.

Εικόνα 10: Λαογραφικό Μουσείο Κυπαρισσίου Γρεβενών, Πηγή: ΚΠΕ Γρεβενών (2012)

Εικόνα 11: Λαογραφικό Μουσείο Κυπαρισσίου Γρεβενών, Πηγή: ΚΠΕ Γρεβενών (2012)

Στη συλλογή του Λαογραφικού Μουσείου Κυπαρισσίου Γρεβενών, μεταξύ άλλων, περιλαμβάνονται:

- 1) τα όργανα μέτρησης των μαστόρων της πέτρας όπως μοιρογνωμόνιο, διαβήτες και πήχυ, σαούλια (ή ζυγιά), γωνία και αλφάδια,

Εικόνα 12: Όργανα μέτρησης, Πηγή: ΚΠΕ Γρεβενών (2012)

- 2) τα βασικά εργαλεία των μαστόρων της πέτρας όπως το σφυρί ή ο ματρακάς, τα καρφιά και οι σφήνες,

Εικόνα 13: Βασικά Εργαλεία, Πηγή: ΚΠΕ Γρεβενών (2012)

- 3) τα εργαλεία επεξεργασίας της πέτρας όπως τα καλέμια, τα κοπίδια, τα βελόνια – χτενιά,

Εικόνα 14: Εργαλεία Επεξεργασίας Πέτρας, Πηγή: ΚΠΕ Γρεβενών (2012)

- 4) τα τζινέτια – σιδεριές για την ενίσχυση της τοιχοδομής,

Εικόνα 15: Σιδεριές ή Τζινέτια, Πηγή: ΚΠΕ Γρεβενών (2012)

- 5) τα εργαλεία επεξεργασίας πέτρας – ξύλου όπως είναι το φτυάρι – κόσκινο, τα σκεπάρνια, τα στενοσκέπαρνα, τα μυστριά – μαλας και η αξίνα – κασμάς, καθώς και

Εικόνα 16: Κόσκινο και άλλα εργαλεία, Πηγή: ΚΠΕ Γρεβενών (2012)

- 6) άλλα εργαλεία για την επεξεργασία ξύλου όπως τα τρυπάνια (αρίδες), τα τσεκούρια (πελεκεκις), οι ράσπες (ξυλοφάηδες) και οι λίμες (τα βλέπουμε με την κασέλα μέσα στην οποία τα τοποθετούσαν κατά τη μεταφορά τους στο χώρο εργασίας).

Εικόνα 17: Εργαλεία Επεξεργασίας Ξύλου, Πηγή: ΚΠΕ Γρεβενών (2012)

Οι μάστορες χαρακτηρίζονταν για το οξύ πνεύμα, την παρατηρητικότητα και την υπομονή τους. Εργάζονταν σκληρά, ακολουθώντας κυριολεκτικά εξαντλητικά ωράρια για αυτό και όλοι τους ήταν αδύνατοι και ηλιοκαμένοι. Ήταν άνθρωποι πολύ σκληραγωγημένοι, ορεσίβιοι συνηθισμένοι στις κακουχίες και την έλλειψη αγαθών. **Οποιοδήποτε από τα μέλη του μπουλουκιού μπορούσε να διαβεί την ιεραρχία της ομάδας σταδιακά**, από την προηγούμενη βαθμίδα στην επόμενη, πάντοτε υπό την αυστηρή επίβλεψη και την έγκριση του πρωτομάστορα.

4.2.2 Έθιμα και Παραδόσεις των Μαστόρων

Η εργασία των μελών των μπουλουκιών ήταν συνήθως εποχιακή και διαρκούσε από την άνοιξη ως το χειμώνα, κυρίως λόγω του καιρού. Όπως ήταν φυσικό η φήμη των μαστόρων αυτών ξεπέρασε τα στενά όρια της ευρύτερης περιοχής τους (Δυτική Μακεδονία), με αποτέλεσμα οι περισσότεροι μάστορες σταδιακά να αρχίσουν να ταξιδεύουν μακριά από τα σπίτια τους στην υπόλοιπη Μακεδονία, τη Θεσσαλία, τη Στερεά Ελλάδα, την Πελοπόννησο και αργότερα στα Βαλκάνια και το εξωτερικό, με αφορμή την ανάληψη νέων έργων.

Τα μπουλούκια των μαστόρων ετοιμάζονταν να φύγουν στα τέλη του χειμώνα. Η μέρα της αναχώρησης οριζόνταν συνήθως για μετά την Καθαρά Δευτέρα ή και πιο αργότερα, κοντά στη γιορτή του Αγίου Γεωργίου. Μετά από πολύ σκληρή δουλειά για την ολοκλήρωση των έργων που αναλάμβαναν μακριά από τα σπίτια τους, τα μπουλούκια των μαστόρων έπαιρναν το δρόμο της επιστροφής, αφήνοντας πίσω τους σπουδαία πέτρινα οικοδομήματα, αργά το φθινόπωρο κοντά στη γιορτή του Αγίου Δημητρίου. Μερικές φορές αναφέρεται ότι η αποδημία των μαστόρων διαρκούσε ακόμη και μέχρι τα μέσα του Νοέμβρη. Στις περισσότερες όμως περιπτώσεις **οι γιορτές των δύο καβαλάρηδων Αγίων λειτουργούσαν ως τα κύρια χρονικά ορόσημα για την αναχώρηση και την επιστροφή των μαστόρων στο χωριό.**

Η αναχώρηση του μπουλουκιού ήταν, χωρίς αμφιβολία, ένα ιδιαίτερα φορτισμένο συναισθηματικά γεγονός. Το μπουλούκι των μαστόρων ξεκινούσε πριν τα ξημερώματα. Οι γυναίκες έκοβαν κλαδιά κρυνιάς και κέδρου και τα κρεμούσαν πάνω από την κύρια είσοδο του σπιτιού τους για να είναι οι άντρες γεροί σαν την κρυνιά και το κέδρο στο ταξίδι τους, αλλά και να γυρίσουν πίσω στο σπίτι τους γεροί.

Άλλες μαρτυρίες αναφέρουν ότι οι γυναίκες των μαστόρων έβαζαν στην πόρτα ένα κλωνάρι κρυνιάς μέσα σ' ένα γκιούμι και δίπλα ακριβώς έβαζαν το θυμιατό. Μόλις ο μάστορας έφτανε στην πόρτα κλωτσούσε το γκιούμι, έτσι ώστε να γυρίσει πίσω τόσο γρήγορα όσο γρήγορα χύνεται το νερό. Την κρυνιά την έβαζαν για να μείνει γερός σαν την κρυνιά στην ξενιτιά και το θυμιατό για να φύγουν οι δαίμονες ή αλλιώς τα εμπόδια από το δρόμο του.

Στη συνέχεια όλοι οι συγγενείς των μαστόρων (μανάδες, πατεράδες, γέροι, παιδιά) και οι συγχωριανοί ακολουθούσαν το μπουλούκι μέχρι την άκρη του δρόμου για να τους ξεπροβοδίσουν. Δακρυσμένοι προσεύχονταν να περάσει γρήγορα ο καιρός και να γυρίσουν οι άνθρωποι τους καλά στην υγεία τους και «καζαντισμένοι» (ματσωμένοι). Εξαιτίας του πόνου του αποχωρισμού και της έντονης αυτής συγκινησιακής φόρτισης το σημείο του αποχωρισμού λεγόταν "ντέρτι" και "μαντήλα". Όταν η ομάδα χάνονταν, η οικογένεια επέστρεφε στο χωριό. Στο γυρισμό, οι γυναίκες άφηναν να τρέχει νερό στο δρόμο έτσι ώστε, να αφήσει χνάρια για να βρουν οι άντρες τους το δρόμο να γυρίσουν πίσω.

Ιδιαίτερη ήταν και η φροντίδα των συγγενών του νέου που θα ταξίδευε για πρώτη φορά με το μπουλούκι. Ορισμένοι συγγενείς του έδιναν νομίσματα, ενώ οι γυναίκες του έδιναν κυδώνια ή μήλα για το δρόμο. Στο κατώφλι της εξώπορτας αναφέρεται ότι του έβαζαν ένα νόμισμα που έπρεπε ο νέος να δρασκελίσει και να περάσει φεύγοντας, προκειμένου σύμφωνα με το έθιμο ο δρόμος του να είναι στρωμένος με χρυσό.

Ακολουθεί ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα από το βιβλίο του **Αθανάσιου Τόλιου «ΙΣΤΟΡΙΚΑ – ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ ΑΓΙΟΥ ΚΟΣΜΑ ΓΡΕΒΕΝΩΝ» (1992)**, μέσα από το οποίο αναδεικνύονται ορισμένα από τα **έθιμα αναχώρησης των μαστόρων από το μαστοροχώρι Τσιράκι (σήμερα Άγιος Κοσμάς) των Γρεβενών.**

«ΤΟ ΚΑΨΑΛΙΣΜΑ (Η Αναχώρηση) ΤΩΝ ΜΑΣΤΟΡΩΝ

Οι μάστορες παλιά έφευγαν από το χωριό ομάδες - ομάδες με τα ζά τους. Όλοι οι χωριανοί τους ξεπροβόδιζαν μέχρι το εκκλησάκι Αγία Τριάδα. Εκεί υπήρχε και ένα μεγάλο δέντρο, το «κλαψόδεντρο». Οι γυναίκες των ξενιτεμένων επιστρέφοντας έκοβαν κλαριά και τα μπήγανε μπροστά στις αυλόπορτες και στις πόρτες. Γιατί έτσι ήταν καλά γι' αυτούς που έφευγαν.

Όταν κάποιος θα 'φευγε για τα ξένα, το βράδυ μαζεύονταν όλοι οι συγγενείς με μπουγάτσες (καλοζυμωμένα ψωμιά), στρώνανε όλοι μαζί τραπέζι στο πατρικό και ακολουθούσε γλέντι. Την άλλη μέρα αυτός που θα' φεύγε, αφού έκανε το σταυρό του στο εικονοστάσι του σπιτιού, φιλούσε το χέρι του πατέρα και της μάνας και ξεκινούσε. Όλοι οι Χωριανοί τον ξεπροβόδιζαν. Τους χαιρετούσε έναν έναν όλους.»

Από την άλλη μεριά, η ημερομηνία του γυρισμού των μαστόρων ήταν ένα εξαιρετικά χαρμόσυνο γεγονός και ήταν από πριν γνωστό στις οικογένειές τους. Όλο το χωριό περίμενε να υποδεχτεί την ομάδα των μαστόρων με χαρές, τραγούδια, γλέντι και φαγητά. Οι μάστορες επέστρεφαν φέρνοντας δώρα για τις οικογένειές τους και μαζί έφερναν και τον «γκόρο», δηλαδή ένα μεγάλο βόδι για το κρέας του χειμώνα.

Τέλος, ενδιαφέρον παρουσιάζουν και ορισμένα έθιμα που δημιουργήθηκαν στο πέρασμα των χρόνων και αφορούσαν τις σημαντικότερες στιγμές – ορόσημα κατασκευής ενός έργου π.χ. σπιτιού ή πέτρινου γεφυριού.

Όταν οι χτίστες τελείωναν το σκάψιμο των θεμελίων και τοποθετούσαν το πρώτο αγκωνάρι αναφέρεται ότι σφάζανε ένα ζώο για το καλό, ενώ για να μπορέσει να σταθεί το γεφύρι συχνά αναφέρονται ιστορίες και έθιμα σχετικές με ανθρωποθυσίες («ο πρωτομάστορας στοίχειωσε τη γυναίκα του»). Άλλες πάλι φορές αναφέρεται ότι έριχναν και νομίσματα, χάλκινα ή ασημένια, πάνω στα θεμέλια για «να βροντίσουν τα καλορίζικα». Τα νομίσματα τα έπαιρνε ο πρωτομάστορας, αφού όμως άφηνε μερικά στα θεμέλια του έργου.

Όταν το έργο των μαστόρων αφορούσε σπίτι το αφεντικό ετοίμαζε και το πρώτο "ζιαφέτι" (πλούσιο γεύμα με σφαχτό και γλέντι) στα θεμέλια, ενώ διαβαζόταν από τον παπά αγιασμός. Στο πρώτο αγκωνάρι χάραζαν έναν σταυρό και κάτω από την πέτρα έβαζαν μεταλλικό νόμισμα. Ακολουθούσαν κεράσματα από το νοικοκύρη και τους συγγενείς του, τα οποία ήταν τα «τυχερά» των μαστόρων. Το δεύτερο "ζιαφέτι" προσφερόταν όταν το χτίσιμο έφτανε στο πάτωμα και το τρίτο στο τέλος της δουλειάς. Η πιο συγκινητική στιγμή τόσο για το νοικοκύρη όσο και για τους μαστόρους ήταν όταν το σπίτι έφτανε στη σκεπή. Τότε λάμβανε χώρα μία τελετή που ονομαζόταν «μπαξίσια», σύμφωνα με την οποία το αφεντικό, οι συγγενείς του αλλά και οι φίλοι του πρόσφεραν δώρα στους μαστόρους (συνήθως υφάσματα, πουκάμισα, πετσέτες, μαντίλια κ.α.), τα οποία και τα μοιράζονταν μεταξύ τους.

4.2.3 «Κουδαρίτικα» - Η Συνθηματική Γλώσσα των Μαστόρων

Ως Κουδαρίτικα (γνωστά και ως «Κουδαραίικα» ή «μαστορικά») αναφέρεται η συνθηματική γλώσσα των «Κουδαραιών», δηλαδή των μαστόρων της πέτρας, τόσο στα μαστοροχώρια της Ηπείρου, της Κόνιτσας και των Τζουμέρκων όσο και στα μαστοροχώρια του Πεντάλοφου Βοΐου και των Γρεβενών. Η μυστική αυτή γλώσσα χαρακτηρίζονταν άλλοτε από μικρότερες και άλλοτε από μεγαλύτερες διαφοροποιήσεις – παραλλαγές, ανάλογα με τον τόπο καταγωγής των μαστόρων.

Η χρήση αυτού του συνθηματικού τρόπου – κώδικα επικοινωνίας που ανέπτυξαν οι μάστορες οφείλονταν στην ανάγκη τους να μπορούν να επικοινωνούν μυστικά μεταξύ τους σε καθημερινή βάση μπροστά σε τρίτους (π.χ. οι εκάστοτε εργοδότες, οι ιδιοκτήτες έργων, οι χορηγούς κ.α.), έτσι ώστε κάποιος που δεν ανήκε στο μπουλούκι και να μην μπορεί να τους καταλάβει. Απώτερος σκοπός τους ήταν:

- **να διαφυλάξουν – αποκρύψουν τα επαγγελματικά μυστικά της τέχνης τους**, προκειμένου να διεκδικούν λιγότεροι τις διαθέσιμες δουλειές που υπήρχαν. Συχνά κατά τη διάρκεια της εργασίας τους έπρεπε είτε να συμβουλευτούν τον πρωτομάστορα είτε να συνεργαστούν και να λάβουν από κοινού μία απόφαση για τη συνέχεια του έργου. Γνωρίζοντας ότι η εργασία τους, που σε κάθε περίπτωση γινόταν κάτω από εξαιρετικά δύσκολες συνθήκες, αποτελούσε γι' αυτούς το μοναδικό μέσο επιβίωσης και συντήρησης των οικογενειών τους, έκριναν ότι με τον τρόπο αυτό **προστατεύουν την τέχνη τους και γίνονται περισσότερο ανταγωνιστικοί**,

- να αποκρύψουν τυχόν παραλείψεις ή τεχνικά σφάλματα, τις οποίες για ευνόητους λόγους δεν έπρεπε να γνωρίζει ο ιδιοκτήτης, καθώς και
- να μπορούν να εκφράζονται ελεύθερα κατά τη διάρκεια της δουλειάς, κάνοντας μεταξύ τους τα σχετικά πειράγματα και ανταποδίδοντας με ευφυολογήματα, που πολλές φορές έφταναν στα όρια της σάτιρας, μπροστά στο αφεντικό (ο ιδιοκτήτης του έργου) το οποίο τις περισσότερες φορές παρευρισκόταν στο χώρο της δουλειάς. Συχνά, μάλιστα, μιλούσαν για τα κορίτσια («αγκίδες») του χωριού ή και για τους συγγενείς του αφεντικού («ανταμηςάδια»).

Στο σημείο αυτό πρέπει να υπογραμμιστεί ότι ανάλογες συνθηματικές διάλεκτοι με περιορισμένο σύνολο λέξεων ήταν γνωστές τόσο κατά την αρχαιότητα (π.χ. μεταξύ των Πυθαγόρειων φιλοσόφων), όσο και μεταγενέστερα από μέλη διαφόρων συντεχνιών και επαγγελματικών τάξεων (π.χ. καλαντζήδων, αρτοποιών, κ.α.) κυρίως κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας στην Ήπειρο.

Οι λέξεις που χρησιμοποιούνταν στα κουδαρίτικα αναφέρονται κυρίως στις σχέσεις των μαστόρων με τον ιδιοκτήτη, στα οικοδομικά υλικά που χρησιμοποιούσαν, στην τροφή και στο χρήμα. Ήταν σε γενικές γραμμές λίγες σε αριθμό λέξεις, αλλά σε κάθε περίπτωση αρκετές προκειμένου να συνθέτουν τις απαραίτητες φράσεις για την εργασίας τους. Στην πλειοψηφία τους οι λέξεις που χρησιμοποιούνταν είχαν μεν διαφορετική σημασία από την καθομιλουμένη, αλλά είχαν και κάποια ομοιότητα με την κύρια σημασία τους π.χ. το βούτυρο το έλεγαν «απαλούδ'», γιατί είναι απαλό στην αφή. Στα «κουδαρίτικα» βέβαια βρίσκονται σε χρήση και λέξεις της καθομιλουμένης με την πραγματική τους σημασία, όπως άρθρα, επιρρήματα και κυρίως αριθμητικά. Τυχόν παραλλαγές στα κουδαρίτικα οφείλονταν σε μεγάλο βαθμό στις ιδιαιτερότητες της τοπικής διαλέκτου από την οποία προέρχονταν οι μάστορες του μπουλουκιού.

Ενδεικτικά παραθέτουμε δείγμα λέξεων και φράσεων από τη συνθηματική αυτή γλώσσα των μαστόρων:

Λέξεις

Καψάλα = η φυγή
 Κούφιου = το σπίτι
 Κόκκινα = κεραμίδια
 Πραχάλα = η εργασία
 Μάνο = το ψωμί
 Κράνα = λεφτά
 Κούδαρς = Μάστορας
 Αγκίδες = τα κορίτσια

Φράσεις

- «Θα μας πραχαλίσ' η αγγίδα ζούμπινα» («Θα μας φτιάξει η κοπέλα πίτα»)

- «Φουράτι όρματου μπαρό;» («Έχετε καλό αφεντικό;»)
- «Φουράμι πουλύ όρματον κι γι' αυτό τ' πραβίζουμι όρματον στήσου» («Έχουμε πολύ καλό και γι' αυτό του φτιάχνουμε καλόν τοίχο»)
- «Φουράει όρματ' η αγκίδα;» («Είναι όμορφη η κοπέλα;»)
- «Τα κράνα ορματέβουν την αόρματ' αγκίδα» («Τα χρήματα ομορφαίνουν την άσχημη κοπέλα» ... έλεγαν για κάποια κοπέλα που ήταν άσχημη αλλά πλούσια.)

Σήμερα τα «μπουλούκια» των μαστόρων έχουν εξαφανιστεί και η συνθηματική τους γλώσσα δεν χρησιμοποιείται, αφού οι λόγοι και οι συνθήκες που την επέβαλαν δεν υπάρχουν πια.

4.2.4 Τόποι Αποδημιών των Μαστόρων

Όπως αναφέρθηκε στα προηγούμενα η εργασία των μαστόρων της πέτρας ήταν εποχιακή, μακριά από τα σπίτια και της οικογένειές τους. Τα μπουλούκια αναχωρούσαν για «τα ξένα», αφού γι' αυτούς **κάθε περιοχή μακριά από το σπίτι τους ήταν μαύρη ξενιτιά**. Ήταν άνθρωποι σκληραγωγημένοι που ήξεραν να αντιμετωπίσουν τις ποικίλες αντιξοότητες της ζωής και να προσαρμόζονται στις συνθήκες που συναντούσαν στους τόπους εργασίας.

Ανάμεσα στους φημισμένους μάστορες της πέτρας των μαστοροχωριών της Πυρσόγιαννης, της Βούρμπιανης, της Στράτσιανης, της Δροσοπηγής, των Τζουμέρκων, της Πράμαντας κ.ά. **ξεχώριζαν για τα έργα τους και οι μάστορες της Δυτικής Μακεδονίας**, τόσο από την περιοχή Βοΐου Κοζάνης (Πεντάλοφος - Ζουπάνι, Βυθός, Αυγερινός) **όσο και από τα μαστοροχώρια στα δυτικά του Νομού Γρεβενών, δηλαδή το Δίλοφο, το Δασύλλιο, η Καλλονή, ο Άγιος Κοσμάς, κ.ά.** Τα σπουδαία πέτρινα κτίσματα που άφηναν πίσω τους «έχτιζαν» ταυτόχρονα και τη φήμη τους, η οποία σταδιακά εξαπλώθηκε σε πολλές περιοχές της Ελλάδας αλλά και του εξωτερικού.

Η συνείδηση της υπεροχής των μαστόρων – πελεκάνων εκδηλωνόταν με το να δηλώσουν το όνομα και τον τόπο καταγωγής τους, κυρίως όταν εργάζονταν έξω από τον τόπο τους, και μάλιστα σε δημόσια κτίρια καθολικής υποδοχής, όπως οι εκκλησίες («Κοζάνη και Γρεβενά, Ο Χώρος και οι Άνθρωποι», 2004, Ενότητα: Λιθογλυπτική Β.Β. Νικήτα – Χουλιάρα).

Σύμφωνα με το συγγραφέα – ερευνητή Γ. Τσότσο (2011) οι Δυτικομακεδόνες μάστορες της πέτρας, εκτός από την Ήπειρο, τη Θεσσαλία, την Ανατολική Πελοπόννησο, τη Θεσσαλονίκη και την Ανατολική Μακεδονία, ταξίδεψαν και εργάστηκαν (εποχιακά) κατά περιόδους - από την περίοδο της Τουρκοκρατίας έως και την εποχή του μεσοπολέμου - και σε άλλες χώρες και τόπους όπως στην Κωνσταντινούπολη, την Ανατολική Θράκη, τη Βόρεια Βαλκανική, την Κεντρική Ευρώπη, την Προύσα και τα παράλια του Εύξεινου Πόντου, ακόμη και στη Μέση Ανατολή και την Βορειοανατολική Αφρική (Περσία και Σουδάν). Υπάρχουν, επίσης, αναφορές σύμφωνα με τις οποίες από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα υπήρξαν μάστορες

και μπουλούκια που αναζήτησαν την τύχη τους στην Αμερική και από το 1924 και μετά στην Αυστραλία («Κοζάνη και Γρεβενά, Ο Χώρος και οι Άνθρωποι», 2004, Ενότητα: Λιθογλυπτική Β.Β. Νικήτα – Χουλιάρα).

ΤΟΠΟΙ ΑΠΟΔΗΜΙΩΝ ΔΥΤΙΚΟΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΜΑΣΤΟΡΩΝ

ΤΟΠΟΣ	ΧΡΟΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ
Ιωάννινα	τέλη 18 ^{ου} – αρχές 19 ^{ου} αι. (εποχή Αλή πασά)
Κωνσταντινούπολη – Ανατολική Θράκη - Βόρεια Βαλκανική - Κεντρική Ευρώπη	περίοδος Τουρκοκρατίας
Κωνσταντινούπολη - Προύσα - παράλια Ευξείνου Πόντου	19ος – αρχές 20 ^{ου} αι.
Μέση Ανατολή και Βορειοανατολική Αφρική (Περσία – Σουδάν)	19ος – πρώτο μισό 20 ^{ου} αι.
Θεσσαλία – Ανατολική Πελοπόννησος	μετά το 1880 – αρχές 20 ^{ου} αι.
Ανατολική Μακεδονία	εποχή μεσοπολέμου 1925 – 1940
Θεσσαλονίκη	μετά το 1913

Εικόνα 18: Τόποι και Χρονικές Περιόδους Αποδημιών Δυτικομακεδόνων Μαστόρων, Πηγή: Γ. Τσότσος (2011)

Ορισμένες φορές τα μπουλούκια που ταξίδευαν σε πολύ μακρινούς τόπους έκαναν χρόνια να επιστρέψουν στα σπίτια τους. Ως αποτέλεσμα, τόσο οι διαδρομές αυτές των Δυτικομακεδόνων μαστόρων της πέτρας σε μακρινούς τόπους όσο και η, ορισμένες φορές, πολύχρονη διαμονή τους στους τόπους αυτούς αναδεικνύουν:

- τη **μοναδική προσαρμοστικότητα των μαστόρων και της τέχνης τους στις συνθήκες του κάθε τόπου**. Σε κάθε τόπο έχιζαν πάντοτε με σεβασμό στις συνθήκες και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του τόπου, χρησιμοποιώντας τα υλικά που υπήρχαν εκεί και με γνώμονα τόσο τις ανάγκες των ανθρώπων που θα χρησιμοποιούσαν το έργο (π.χ. γεφύρια, δημόσια κτίρια – μέγαρα) όσο και τις επιθυμίες των ιδιοκτητών του (π.χ. σπίτια – αρχοντικά), καθώς και,
- τις **επιρροές που δέχθηκαν οι μάστορες στις τεχνικές χτισίματος**, με βάση την τοπική μορφολογία των κτισμάτων, τις οποίες στη συνέχεια τις μετέφεραν μαζί τους κατά την επιστροφή τους στην πατρίδα.

Εικόνα 19: Τόποι Αποδημιών Δυτικομακεδόνων Μαστόρων, Πηγή: Γ. Τσότης (2011)

«Και αν δεν κερδίσουμε χρήματα, τουλάχιστον είδαμε κόσμο...», συνήθιζαν να λένε οι λαϊκοί αυτοί αρχιτέκτονες, οι οποίοι είναι βέβαιο ότι άφησαν πίσω τους μοναδικά έργα τέχνης εργαζόμενοι με μοναδικό σκοπό να συντηρούν τους εαυτούς τους και τις οικογένειές τους, χωρίς να καταφέρουν να πλουτίσουν. Όμως από την εποχή του μεσοπολέμου και μετά όλα άλλαξαν για τα μετακινούμενα συνεργεία των λαϊκών αρχιτεκτόνων. Σύμφωνα με την αφήγηση του μάστορα Τάκη Γκούνη (1974 - Περιοδικό Αρμολόι):

«Τα μπουλούκια των μαστόρων εκείνα τα χρόνια, κοντά στο 1935, είχαν λιγοστέψει. Είχε σπάσει το παλιό, δεν έβγαζαν λεφτά. Λιγόστεψαν και οι καλοί πελεκάνοι. «Σαν να πούμε, στέρεψε η πηγή. Από εκεί κι ύστερα κανένας δεν έμαθε πελέκημα. Μόνο μετά και καλούπια ξέρουν οι καινούριοι μάστοροι. Στα χαμένα, δεν είναι τέχνη τα τσιμέντα. Τότε που λες, και με το Μεταξά ύστερα, χάλασαν τα μπουλούκια, χάλασε και η τέχνη κι άρχισε ο καθένας να δουλεύει για πάρτη του».

Και ο συγγραφέας Χ. Κωνσταντινόπουλος (1983, 1987) αναφέρεται στο «τέλος μίας εποχής» για τα μετακινούμενα συνεργεία των μαστόρων της πέτρας:

«Πράγματι, μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, τα μπουλούκια των μαστόρων έπαψαν να υπάρχουν. Έτσι, ο πρωτόμαστορας εξελίχθηκε τις περισσότερες φορές σε εργολάβο οικοδομικών εργασιών, που αναλαμβάνει την εκτέλεση οικοδομικών έργων για λογαριασμό του. Οι μαστόροι από συνεταίροι που ήταν στο μπουλούκι έγιναν μισθωτοί εργάτες, οικοδόμοι. Μ' άλλα λόγια έχουν ενταχθεί στην κοινωνική πραγματικότητα της εποχής μας.»

4 Γενικές Πληροφορίες για την Κατασκευή των Πέτρινων Γεφυριών

Στα επόμενα αναφέρονται συνοπτικά γενικές πληροφορίες για την κατασκευή των πέτρινων γεφυριών, όπως οι βασικοί τρόποι δημιουργίας πέτρινων γεφυριών, οι χορηγοί – χρηματοδότες του, η επιλογή (ή εκλογή) της θέσης του γεφυριού, τα κύρια χαρακτηριστικά που διαμόρφωναν τη σχεδίαση του γεφυριού από τον πρωτομάστορα, η ονοματοδοσία καθώς και οι γενικές αρχές που ακολουθούσαν οι μάστορες για την κατασκευή του γεφυριού.

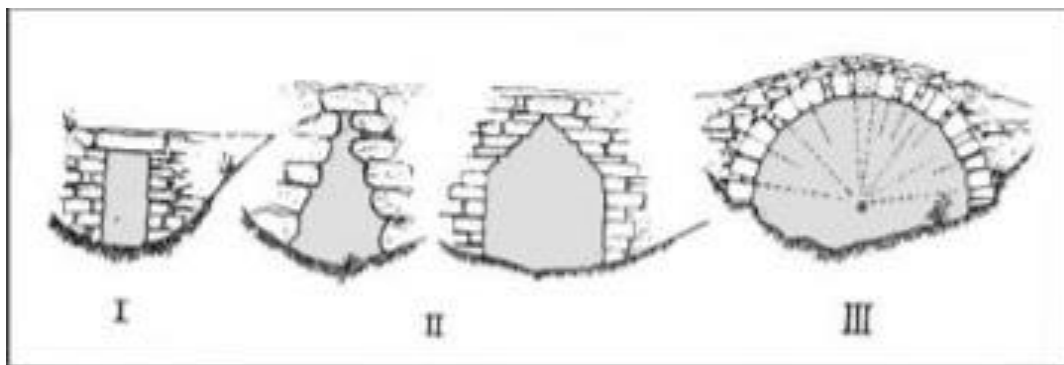
4.1 Βασικοί τρόποι δημιουργίας πέτρινων γεφυριών

Η γεφυροποιία ως τέχνη, υπήρξε ιδιαίτερα σημαντική για τον άνθρωπο και έπαιξε ουσιαστικό ρόλο στη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσής του. Η γενεσιουργός αιτία για τη δημιουργία των γεφυριών ήταν η διευκόλυνση των μετακινήσεων των κατοίκων και η υπερπήδηση των φυσικών εμποδίων (ποτάμια, ρέματα και χείμαρροι) που παρουσίαζε η γεωμορφολογία της κάθε περιοχής.

Τα γεφύρια, που αρχικά φτιάχτηκαν με κορμούς δένδρων που ακουμπούσαν στην όχθη ή πάνω σε μεγάλες πέτρες – βράχια, σταδιακά αντικαταστάθηκαν με απλές ξύλινες κατασκευές για να ακολουθήσουν τα γεφύρια από απλή λιθοδομή και στη συνέχεια τα πέτρινα γεφύρια με την πραγματικά τοξωτή (ή θολωτή) κατασκευή.

Σύμφωνα με τους ερευνητές (Α. Πετρονώτης, 2001) οι τρεις βασικοί τρόποι στήριξης - δημιουργίας πέτρινων γεφυριών είναι:

- I. Με οριζόντιες δοκούς ή πλάκες
- II. Με εκφορικό σύστημα
- III. Με τοξωτή (ή θολωτή) κατασκευή

Εικόνα 20: Οι τρεις(3) βασικοί τρόποι δημιουργίας πέτρινων γεφυριών (Πηγή: Α. Πετρονώτης, 2001)

Σημαντικά δείγματα αρχαίας γεφυροποιίας (με το εκφορικό σύστημα) βρίσκουμε στην Αίγυπτο, στον μινωικό και στον μυκηναϊκό πολιτισμό. Στην Ελλάδα ένα τέτοιο

δείγμα είναι η Μυκηναϊκή γέφυρα του Αρκαδικού, γνωστή και ως γέφυρα της Καζάρμας, που βρίσκεται στο 15ο χιλιόμετρο του δημόσιου δρόμου Ναυπλίου - Επιδαύρου κοντά στο χωριό Αρκαδικό Αργολίδας. Θεωρείται η αρχαιότερη διατηρημένη γέφυρα της Ευρώπης και η αρχαιότερη μονότοξη γέφυρα που παραμένει μέχρι σήμερα σε χρήση.

Εικόνα 21: Μυκηναϊκή γέφυρα του Αρκαδικού - γέφυρα της Καζάρμας (Πηγή: <http://el.wikipedia.org>)

Η γέφυρα χτίστηκε κατά την μυκηναϊκή εποχή, γύρω στο 1300 π.Χ. και βρίσκεται κατά μήκος ενός καλοκατασκευασμένου μυκηναϊκού δρόμου που συνέδεε τις Μυκήνες και την Τίρυνθα με την Επίδαυρο. Είναι κατασκευασμένη με μεγάλες ακατέργαστες ασβεστολιθικές πέτρες, με το χαρακτηριστικό μυκηναϊκό τρόπο κατασκευής, χωρίς συνδετικό υλικό και έχει διαστάσεις 22 x 5, 60 x 4 μέτρα.

Ακόμα και σήμερα υπάρχουν πολλές γέφυρες που είναι χτισμένες πάνω σε παλαιότερες αρχαιοελληνικές και ρωμαϊκές τις οποίες χρησιμοποιούσαν στο παρελθόν και οι Βυζαντινοί παράλληλα με τις νέες που έχτιζαν. Εκτιμάται ότι πιθανόν την 3η, οπωσδήποτε όμως τη 2η χιλιετία π.Χ. επινοήθηκε και η **γνήσια θολοδομία, η οποία αργότερα άνοιξε το δρόμο για τις θολωτές γέφυρες των οποίων οι αρμοί, ακτινωτά διαταγμένοι συμβάλλουν στο κέντρο**. Κατά τους 16ο και 17ο αι. συνέβαλλαν και οι Οθωμανοί στην εξέλιξη της γεφυροποιίας, έχοντας ως χαρακτηριστικό το οξυκόρυφο ισλαμίζον τόξο στις νέες κατασκευές τους. (Α. Πετρονιώτης 2001).

Τα πέτρινα γεφύρια της ευρύτερης περιοχής της Ηπείρου και της Δυτικής Μακεδονίας χτίστηκαν στα χρόνια της τουρκοκρατίας (τα περισσότερα από τα μέσα του 18^{ου} μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα), πολλές φορές πάνω στα ερείπια παλαιότερων, και εντάσσονται **στην τρίτη (3^η) κατηγορία – τρόπο στήριξης, δηλαδή αυτή με την τοξωτή (ή θολωτή) κατασκευή.**

Τα πέτρινα γεφύρια των Γρεβενών, όπως και τα ηπειρώτικα διακρίνονται σε δύο βασικές κατηγορίες, τα πεδινά και τα ορεινά γεφύρια. Τα πεδινά, σε αντίθεση με τα ορεινά γεφύρια, έχουν συνήθως περισσότερα τόξα και κατά συνέπεια μεγαλύτερο μήκος, ενώ σχεδόν πάντα τα γεφύρια αυτά παρουσίαζαν τις μεγαλύτερες δυσκολίες στη θεμελίωση.

Σε κάθε περίπτωση όμως, όλα τα γεφύρια συνιστούν μοναδικά μνημεία του αρχιτεκτονικού μας πολιτισμού, τα οποία συνεχίζουν, μετά από αιώνες, να προσδιορίζουν την ταυτότητα της περιοχής που βρίσκονται, να αναδεικνύουν την ιστορική και πολιτιστική κληρονομιά της και να εντάσσονται αρμονικά με τη φύση.

4.2 Χορηγοί – Χρηματοδότες και Ονοματοδοσία του γεφυριού

Η κατασκευή – ανέγερση ενός πέτρινου γεφυριού χαρακτηρίζονταν ως έργο με μεγάλη συνεισφορά προς την τοπική κοινωνία,, αλλά ταυτόχρονα ήταν πολυδάπανο, αφού συνήθως το κόστος του πέτρινου γεφυριού απαιτούσε «...πολλές λίρες και χιλιάδες γρόσια...».

«Ο κόσμος φκιάνουν εκκλησιαίς, φκιάνουν και μοναστήρια,

Φκιάνουν και πετρογιόφουρα, για να περνάη ο κόσμος,

Κ' εγώ καλό δεν έκαμα χώρι' από κακωσύναις.»

Απόσπασμα από το Ηπειρώτικο Δημοτικό τραγούδι «Ο εξομολογούμενος κλέφτης»

Κατά συνέπεια, οι χορηγοί - χρηματοδότες για την ανέγερση των γεφυριών, συνήθως ήταν:

- **Πλούσιοι, φιλογενείς, ευεργέτες Έλληνες** (συνήθως έμποροι):
 - άλλοτε απόδημοι, που με την επιστροφή τους από την ξενιτιά ευεργετούσαν το χωριό τους, είτε από ευγνωμοσύνη για τους προγόνους τους είτε για ψυχολογικούς λόγους, αφού πολλοί από αυτούς ήθελαν να εξιλεωθούν γιατί ένιωθαν μέσα τους άσχημα που ξενιτεύτηκαν και άφησαν την οικογένεια και τους χωριανούς τους,
 - και άλλοτε Έλληνες ντόπιοι προεστοί, πρόκριτοι, δημογέροντες μεγαλοτσελιγγάδες και γενικότερα προύχοντες, δηλαδή άνθρωποι με πλούτο και ανώτερη κοινωνική θέση και δύναμη. Συνήθως οι άνθρωποι αυτοί είχαν πλουτίσει στον τόπο τους από το εμπόριο, την

κτηνοτροφία κ.α. και αναλάμβαναν να χρηματοδοτήσουν την κατασκευή ενός πέτρινου γεφυριού. Σύμφωνα με την παράδοση η χρηματοδότηση του γεφυριού της Πραμόριτσας έγινε από ένα μεγάλο τσέλιγκα από τα ορεινά της Πίνδου. Αρκετές φορές αναφέρεται ως χορηγός – χρηματοδότης και ο ιδιοκτήτης των χωραφιών ή ενός παρακείμενου μύλου, αφού με τον τρόπο αυτό ο μύλος γινόταν πιο προσβάσιμος στους κατοίκους γειτονικών χωριών.

- ένα **θρησκευτικό πρόσωπο** όπως ηγούμενοι μοναστηριών της περιοχής, ένας καλόγερος, ένας Μητροπολίτης, ιερέας ή εκκλησιαστικός άνδρας. Ως ανάλογες περιπτώσεις αναφέρονται η συνεισφορά του παπα-Νικόλα Χρηστίδη, καθώς και του Μητροπολίτη Σισανίου - Σιατίστης Ιεροθέου Ανθουλίδη στην περίπτωση του γεφυριού του Δασυλλίου Γρεβενών,
- **οθωμανοί αξιωματούχοι** ή Πασάδες – Αγάδες, όπως ο Αζίζ Αγάς, ο Μουσταφά Πασάς ή Σπανός και ο Μαχμούτ Πασάς στα Γρεβενά, καθώς και
- ένας **κλέφτης ή αρματολός**, όπως στην περίπτωση του γεφυριού του Κλέφτη (ή της Λιάτισσας) στο χωριό Σπήλαιο των Γρεβενών, αφού έκανε τάμα και γλίτωσε από τους Τούρκους.

Σπανιότερα, αναφέρονται ως χορηγοί:

- **ένα ή περισσότερα (γειτονικά) χωριά** ανάμεσα στους κατοίκους των οποίων γινόταν έρανος για να φτιάξουν κάποιο γεφύρι που θα εξυπηρετούσε τις ανάγκες μετακίνησης από και προς την περιοχή τους, όπως έγινε - σε πολύ μεγάλο βαθμό - η χρηματοδότηση του γεφυριού του Δασυλλίου Γρεβενών αλλά και του γεφυριού του Δοτσικού,
- **Μοναστήρια ή Ιδρύματα**, όπως στην περίπτωση της Ιεράς Μονής Κοιμήσεως της Θεοτόκου του Σπηλαίου Γρεβενών που χρηματοδότησε την κατασκευή του γεφυριού της Πορτίτσας, καθώς και
- **γυναίκες, κυρίως σύζυγοι πλούσιων φιλογενών αποδήμων ή τούρκων αξιωματούχων**, όπως το γεφύρι της Πάσαινας (Αϊσέ, σύζυγο του Σουλεϊμάν πασά των Ιωαννίνων) που χτίστηκε το 1732 μέσα στην πόλη των Γρεβενών στο Γρεβενίτη ποταμό, αλλά σήμερα δεν σώζεται.

Πρέπει να επισημανθεί ότι τις περισσότερες φορές, τόσο από ευγνωμοσύνη, όσο και σε ένδειξη αναγνώρισης προς το πρόσωπο του χρηματοδότη του, το γεφύρι έπαιρνε τελικά το όνομα του.

Όμως η **ονοματοδοσία** του γεφυριού από το **χρηματοδότη** του δεν συνιστά κανόνα. Αρκετές φορές το γεφύρι έπαιρνε το όνομά του από το **τοπωνύμιο του πλησιέστερου οικισμού** (όπως σε πολλές περιπτώσεις στην περιοχή των Γρεβενών – γεφύρι Δοτσικού, Ζιάκα, Κάστρου (Μεγάρου), Δασυλλίου κ.α. – είτε από το **τοπωνύμιο της αγροτικής έκτασης ή τοποθεσίας**, είτε από το **όνομα του βουνού** (όπως το γεφύρι στο Νιδρούζι στην Αλατόπετρα Γρεβενών), το **όνομα του ποταμού** ή ακόμα και το **όνομα της χαράδρας** (όπως το γεφύρι της Πορτίτσας στο Σπήλαιο Γρεβενών), στην ευρύτερη περιοχή του γεφυριού.

Άλλες πάλι φορές το γεφύρι έπαιρνε το όνομά του από την **εκκλησία ή το μοναστήρι, την πηγή ή από τυχαίο συμβάν ή κάποιο θρύλο σύμφωνα με την παράδοση** π.χ. έναν πνιγμό, μια συμπλοκή κ.ά. που υπήρχαν ή συνέβησαν αντίστοιχα στην ευρύτερη περιοχή. Ορισμένες φορές το γεφύρι έπαιρνε το όνομα του **ιδιοκτήτη της γης** στην οποία χτιζόταν (όπως στην περίπτωση του γεφυριού στο Μύλο ή στου Φλώρου το χωράφι, στην περιοχή Ζιάκα Γρεβενών) ή και το **όνομα του μυλωνά ή του ενοικιαστή που είχε το μύλο του κοντά στο γεφύρι** (όπως στην περίπτωση του γεφυριού του Κατσογιάννη, στην περιοχή κάτω από το Σπήλαιο Γρεβενών), χωρίς αυτός απαραίτητα να είναι και χρηματοδότης του γεφυριού.

Τέλος, σπανιότερα στη βιβλιογραφία αναφέρονται περιπτώσεις στις οποίες το γεφύρι έπαιρνε το **όνομα του πρωτομάστορα** ή το **όνομα του χρηματοδότη μεταγενέστερης επισκευής – ανακατασκευής**.

Σε κάθε περίπτωση, η επικρατέστερη ονοματοδοσία του κάθε πέτρινου γεφυριού ήταν εκείνη που διαμορφώνονταν τελικά από τους κατοίκους των γύρω οικισμών - χωριών μετά από την πάροδο αρκετών χρόνων χρήσης του γεφυριού.

4.3 Επιλογή της θέσης του γεφυριού

Πριν αρχίσει το χτίσιμο του πέτρινου γεφυριού έπρεπε πρώτα να προηγηθεί η επιλογή του καταλληλότερου σημείου για την ανέγερσή του.

Πολλές φορές, όπως αναφέρθηκε στα προηγούμενα, τα πέτρινα γεφύρια χτιζόνταν πάνω σε ερείπια παλαιότερων γεφυριών και επομένως στις περιπτώσεις αυτές δεν υπήρχε ζήτημα επιλογής της θέσης του γεφυριού. Τα παλαιότερα γεφύρια και κατά συνέπεια ο υφιστάμενος δρόμος, η στράτα ή το πέρασμα υπαγόρευαν, σε κάθε περίπτωση, τη θέση του νέου γεφυριού.

Άλλες πάλι φορές συνήθως όταν σχεδιάζονταν η κατασκευή ενός νέου πέτρινου γεφυριού τα υφιστάμενα μονοπάτια ή τα περάσματα ήταν δυνατόν να τροποποιηθούν λιγότερο ή περισσότερο (επέκτασή τους – κατασκευή προσβάσεων προς το γεφύρι), προκειμένου να συνδεθούν με την καταλληλότερη θέση – σημείο της κοίτης του ποταμού (ή της χαράδρας) για τη σύνδεση των δύο πλευρών. Για τον εντοπισμό αυτής της θέσης ο πρωτομάστορας μαζί με το χορηγό ή/και τους προύχοντες των γειτονικών οικισμών περπατούσαν συστηματικά και ερευνούσαν κατά μήκος της κοίτης του ποταμού. Τα **κριτήρια για την επιλογή της θέσης ανέγερσης** του πέτρινου γεφυριού ήταν:

- 1) το σταθερό, κατά προτίμηση βραχώδες, έδαφος για τη θεμελίωση (όχι αμμώδες ή χαλαρό έδαφος).
- 2) το στενότερο πέρασμα του ποταμού (ή χαράδρας), με άλλα λόγια το σημείο με το μικρότερο πλάτος κοίτης), ενώ
- 3) συχνά λαμβάνονταν υπόψη και το μικρότερο βάθος του ποταμού.

Συνήθως οι πρωτομάστορες προτιμούσαν προεκτάσεις βράχων και βουνών, αλλά και απότομες βραχώδεις πλαγιές και δύσβατα μονοπάτια, ενώ απέφευγαν τις επίπεδες λασπώδεις επιφάνειες, εξαιτίας των προβλημάτων στερέωσης. Τα θεμέλια του γεφυριού δεν έπρεπε, σε καμία περίπτωση, να υποστούν καθίζηση είτε εξαιτίας των φορτίων (εμπορεύματα, άνθρωποι, ζώα από τα καραβάνια) του γεφυριού είτε εξαιτίας των φυσικών φαινομένων. Οι πρωτομάστορες είχαν στο νου τους ότι η στάθμη των θεμελίων (τόσο στα ακρόβαθρα όσο και στα μεσόβαθρα) πρέπει να τεθεί σε μεγαλύτερο βάθος απ' όσο είναι δυνατόν να φτάσει η διάβρωση από τα νερά του ποταμού, προκειμένου να σηκώνουν τα πέτρινα τόξα. Η μορφολογία του εδάφους καθώς και το πλάτος και το βάθος της κοίτης του ποταμού ήταν τα στοιχεία που καθόριζαν τη μορφή του γεφυριού, δηλαδή το πλήθος και το άνοιγμα των τόξων του και άλλα τεχνικά χαρακτηριστικά.

Σε γενικές γραμμές στις ορεινές - βραχώδεις περιοχές, όπως είναι το μεγαλύτερο μέρος της περιοχής των Γρεβενών, τα **δύο (2) πρώτα κριτήρια ήταν εκείνα που κυρίως καθόριζαν τη θέση του γεφυριού.**

Αντίθετα, στις πεδινές περιοχές, οι υφιστάμενοι δρόμοι και τα μονοπάτια ήταν αυτά που κυρίως καθόριζαν τη θέση ανέγερσης του γεφυριού. Στις περιπτώσεις που δεν μπορούσαν να εντοπιστούν θέσεις με βραχώδη εδάφη και στενά περάσματα του ποταμού το γεφύρι χτίζονταν τελικά σε αμμώδη εδάφη.

Γίνεται επομένως αντιληπτό ότι **πολλές φορές ο δρόμος υπαγόρευε τη θέση του γεφυριού και άλλες πάλι φορές η θέση του γεφυριού προσδιόριζε το δρόμο. Η σχέση ή αλλιώς η εξάρτηση των δύο αυτών παραγόντων, του γεφυριού και του (υφιστάμενου) δρόμου, ήταν τελικά αλληλένδετη.**

Αμέσως μετά το μπουλούκι που αναλάμβανε το έργο ετοίμαζε το «νταμάρι», δηλαδή την περιοχή από την οποία θα έπαιρναν τις πέτρες για να τις πελεκήσουν και να φτιάξουν το γεφύρι. Η θέση του νταμαριού σχετίζονταν άμεσα με τη θέση ανέγερσης του γεφυριού. Το νταμάρι έπρεπε αφενός να διαθέτει τον κατάλληλο τύπο αλλά και την ποσότητα της πέτρας και αφετέρου ήταν επιθυμητό να βρίσκεται ψηλότερα από το σημείο ανέγερσης του πέτρινου γεφυριού, προκειμένου οι πέτρες να μετακινούνται ευκολότερα.

Κανένα γεφύρι δεν ήταν ίδιο με κάποιο άλλο. Κάθε γεφύρι ήταν ένα νέο έργο και έπρεπε κάθε φορά ο πρωτομάστορας να το χτίσει, λαμβάνοντας υπόψη τη μορφολογία του εδάφους και την τέχνη και τις δυνατότητες του μπουλουκιού του.

4.4 Γενικές αρχές κατασκευής - Κύρια χαρακτηριστικά σχεδίασης του γεφυριού

Τη σχεδίαση του γεφυριού αποφάσιζε ο πρωτομάστορας (αρχιμάστορας ή κάλφας). Ο ίδιος υπολόγιζε με ακρίβεια τόσο το σχήμα και τις διαστάσεις του γεφυριού (αριθμό και άνοιγμα τόξων, μήκος και πλάτος καταστρώματος) όσο και τα υλικά και τις πέτρες που ήταν απαραίτητα για την κατασκευή του (αριθμό και σχήμα των λίθων που έπρεπε να πελεκηθούν). Σχεδίαζε πάντοτε με **βάση τα φορτία που θα έφερε το γεφύρι, το μήκος ανάμεσα στις όχθες του ποταμού, τη μορφή της κοίτης αλλά και τη σύσταση του εδάφους** και μετρούσε έχοντας ως μέτρο το μέγεθος της παλάμης.

Στο βαθμό που τα κριτήρια επιλογής της θέσης ανέγερσης του γεφυριού που αναφέρθηκαν στα προηγούμενα το επέτρεπαν, οι πρωτομάστορες προτιμούσαν να κατασκευάσουν πολλά τόξα (δύο, τρία ή περισσότερα - ημικυκλικά ή οξυκόρυφα) έτσι ώστε να αποφύγουν αφενός τα μεγάλα ύψη και αφετέρου τα μεγάλα ανοίγματα των τόξων.

Οι εργασίες κατασκευής του πέτρινου γεφυριού ξεκινούσαν από τη θεμελίωσή του. Στις βραχώδεις όχθες η θεμελίωση των ακραίων βάθρων (ακρόβαθρα) γινόταν εύκολα και με σιγουριά πάνω στους βράχους, αφού οι μάστορες πελεκούσαν το βράχο σε σημεία και έφτιαχναν «σκαλοπάτια» για να προσαρμόσουν κατάλληλα τις πέτρες των θεμελίων και να είναι πιο στέρεα τα ακρόβαθρα. Στις περιπτώσεις όμως που οι όχθες δεν ήταν βραχώδεις ή/και το άνοιγμα του ποταμού ήταν πολύ μεγάλο, τότε η θεμελίωση των βάθρων του γεφυριού (τόσο τα μεσαία βάθρα - μεσόβαθρα για γεφύρια με δύο ή περισσότερα τόξα όσο και τα ακρόβαθρα) απαιτούσε, κάθε φορά, την εκτροπή των νερών του ποταμού. Για το λόγο αυτό **οι μάστορες επέλεξαν πάντα να ξεκινήσουν τις εργασίες κατασκευής – θεμελίωσης κατά τους καλοκαιρινούς μήνες**, προκειμένου να είναι όσο το δυνατό λιγότερα τα νερά του ποταμού.

Πρέπει βέβαια να υπογραμμιστεί ότι σε περιοχές όπως αυτές των Γρεβενών, του Βοΐου και της Ηπείρου τα νερά πολλών ποταμών και παραποτάμων κυλούσαν αδιάκοπα και με ορμή ακόμα και το καλοκαίρι, με αποτέλεσμα **η εκτροπή των νερών να είναι, σε κάθε περίπτωση, ιδιαίτερα δύσκολη αλλά και επικίνδυνη**.

Αφού ολοκλήρωναν την εκτροπή των νερών του ποταμού προχωρούσαν στη συνέχεια στο σκάψιμο μέσα ή/και στην άκρη της κοίτης του ποταμού σε βάθος έως και 5 μέτρα, αμέσως μετά «κάρφωναν» κάθετα **χοντρούς ξύλινους πασσάλους** και έπειτα άρχιζαν να κτίζουν τα θεμέλια του βάθρου με μεγάλες πέτρες πάνω στους πασσάλους. Οι παραπάνω εργασίες επαναλαμβάνονταν για κάθε βάθρο του γεφυριού. Οι μάστορες λάμβαναν ειδική μέριμνα για τα μεσόβαθρα, αφού αυτά ήξεραν ότι θα εκτίθονταν συνεχώς στη μεγαλύτερη διάβρωση, τόσο από την υγρασία όσο και από την υδροστατική πίεση και τους στροβιλισμούς των κινούμενων με ορμή νερών του ποταμού. Για να τα προφυλάξουν έκτιζαν πέτρινα

υποστηρίγματα ή αλλιώς **προβόλους, συνήθως τριγωνικής μορφής**, στο μπροστινό και πίσω μέρος των μεσόβαθρων.

Μετά τα θεμέλια ακολουθούσε το **κτίσιμο των τόξων**, πάντα με τη βοήθεια κατάλληλα διαμορφωμένου **ξυλότυπου** (ξύλινου σκελετού - καλουπιού). Οι μάστορες έφτιαχναν εσοχές (ή προεξοχές) στα βάθρα, μέσα ή πάνω στις οποίες οι μαραγκοί στήριζαν με μεγάλη ακρίβεια τα δοκάρια του ξυλότυπου. Δεν ήταν λίγες οι φορές που οι μαραγκοί, λόγω των συνθηκών, ριψοκινδύνευαν και έστηναν το ξυλότυπο μέσα στη βαθειά κοίτη του ποταμού.

Το χτίσιμο του κάθε τόξου άρχιζε ταυτόχρονα και από τις δύο πλευρές και διαμορφώνονταν σταδιακά από τις βάσεις προς την κορυφή. Οι μάστορες της πέτρας **διάλεγαν και πελεκούσαν με μοναδική τέχνη και ακρίβεια τους θολίτες (καμαρολίθια)**, δηλαδή τις πέτρες του τόξου που θα αποτελούσαν την πρώτη σειρά του τόξου (στεφάνι ή διάζωμα). Οι θολίτες έπρεπε να έχουν σφηνοειδή μορφή και ίσες διαστάσεις μεταξύ τους, προκειμένου να χτιστούν σε μία ή δύο στρώσεις ταυτόχρονα και από τις δύο πλευρές του τόξου. Στην κορυφή - κέντρο του τόξου τοποθετούσαν την **τελευταία κεντρική πέτρα (θολίτη) που λεγόταν «κλειδί»**. Ήταν η πιο σημαντική πέτρα (**«ιερή πέτρα»**), αφού αυτή «έδενε» όλες τις άλλες πέτρες στη θέση τους και ουσιαστικά «κλείδωνε» την κατασκευή, μετατοπίζοντας το βάρος του τόξου στις βάσεις του γεφυριού.

Οι μάστορες γνώριζαν ότι η ταυτότητα του πετρογέφυρου, η μοναδική του ομορφιά και το αρμονικό συνταίριασμα του με τη φύση οφείλονταν σε πολύ μεγάλο βαθμό **στο υλικό - τύπο πέτρας από το οποίο είχε κατασκευαστεί**. Οι πέτρες που χρησιμοποιούσαν για την κατασκευή των γεφυριών στην περιοχή των Γρεβενών, ήταν συνήθως **ασβεστόλιθοι, αργιλικοί σχιστόλιθοι ή ψαμμόλιθοι**, ενώ σε άλλες περιοχές χρησιμοποιούνταν και σκληρότερα πετρώματα όπως γρανίτες. Η πέτρα έπρεπε να είναι συμπαγής, χωρίς ρωγμές και φθορές και κυρίως ιδιαίτερα ανθεκτική στο νερό και στον αέρα.

Σε πολλά γεφύρια, εκτός από τα κύρια τόξα τους, οι μάστορες έκτιζαν και ένα ή περισσότερα μικρότερα τόξα ή καμάρες (συνήθως πάνω από μεσόβαθρο), τα λεγόμενα **ανακουφιστικά τόξα ή ψευτοκαμάρες**. Ο σκοπός αυτών των κατασκευών ήταν διττός: **αφενός να ελαφρύνουν την κατασκευή του γεφυριού και αφετέρου σε περιπτώσεις πλημμύρας (κατεβασιά) του ποταμού να γίνεται γρήγορα η διέλευση του νερού έτσι ώστε να εκτονώνεται η πίεση που ασκείται σ' όλα τα μεσόβαθρα και επομένως να «ανακουφίζεται» το σώμα του γεφυριού**.

Μετά την ολοκλήρωση της κατασκευής των κύριων και των ανακουφιστικών τόξων, οι μάστορες προχωρούσαν στο **γέμισμα του γεφυριού επάνω στο τόξο και τους πλαϊνούς τοίχους** και στο τέλος διαμόρφωναν το **κατάστρωμα του γεφυριού (καλντερίμι)**, στρώνοντας κατάλληλα πελεκημένες πέτρες και φτιάχνοντας μεγάλα πλατύσκαλα, για να μη γλιστρούν οι διαβάτες και τα υποζύγια που είχαν οι κυρατζήδες και τα καραβάνια.

Στις άκρες του καταστρώματος (καλντεριμιού) του γεφυριού άλλοτε τοποθετούσαν κάθετα στην επιφάνεια του **όρθιες στενόμακρες πέτρες, γνωστές ως αρκάδες** και άλλοτε έχτιζαν **χαμηλά στηθαία**, προκειμένου να προστατεύουν τους διερχόμενους από την πτώση στα νερά του ποταμού. Σε κάθε περίπτωση όμως, οι κατασκευές αυτές δεν προστάτευαν επαρκώς τους διερχόμενους, ιδιαίτερα σε συνθήκες κακοκαιρίας και δυνατού αέρα, και κατά συνέπεια θεωρείται ότι γινόταν κυρίως για ψυχολογικούς ή /και αισθητικούς λόγους.

Όταν ολοκληρωνόταν το χτίσιμο του γεφυριού οι μαραγκοί αναλάμβαναν **να αφαιρέσουν με μεγάλη προσοχή τους ξυλότυπους**, με σειρά αντίθετη από αυτή της αρχικής κατασκευής του, δηλαδή από το πάνω προς το κάτω μέρος του ξυλότυπου. Το κομμάτι του ξυλότυπου που στήριζε το μεγαλύτερο σε άνοιγμα και ύψος τόξο του γεφυριού το ξήλωναν τελευταίο. Λίγο πριν αφαιρεθεί αυτό ο πρωτομάστορας ανέβαινε στις σκαλωσιές και κρεμούσε στο εσωράχιο αυτού του τόξου ένα **σιδερένιο καμπανάκι («κυπρί»)**, έτσι ώστε να χτυπάει και να προειδοποιεί τους διερχόμενους όταν ο άνεμος φυσούσε δυνατά και το πέρασμα του γεφυριού γινόταν επικίνδυνο.

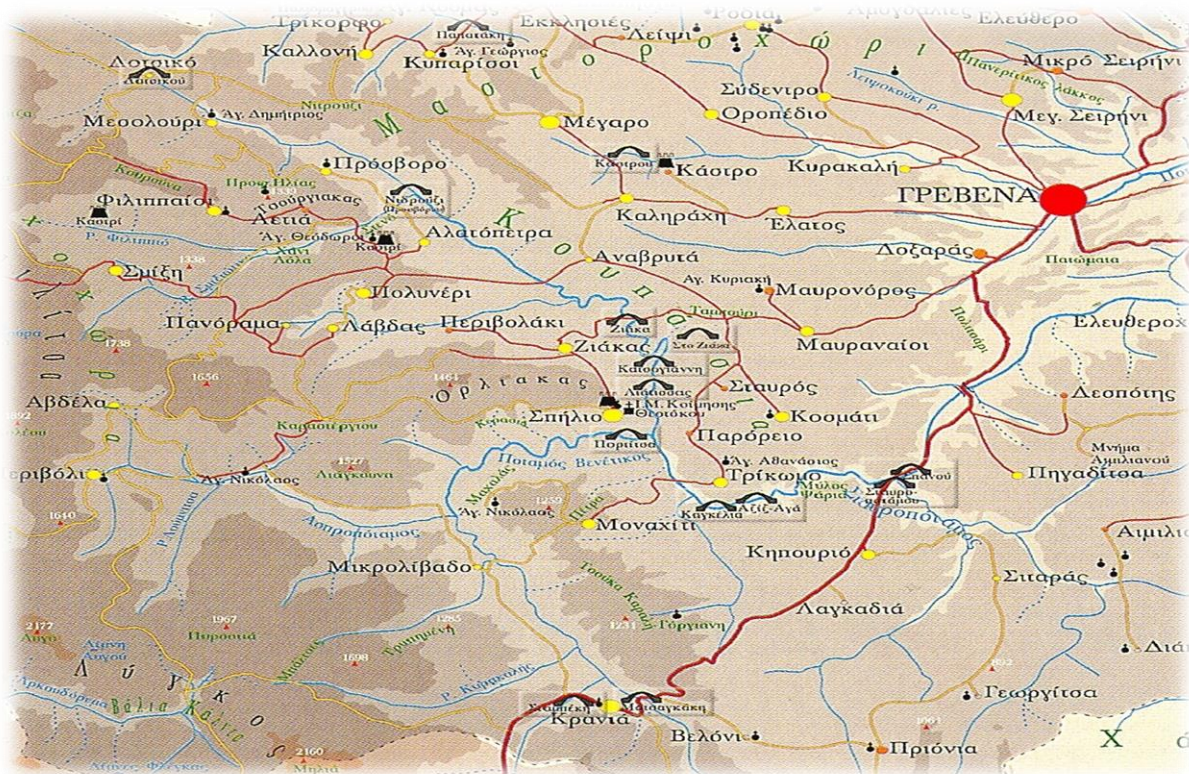
Στη συνέχεια προχωρούσαν στην αφαίρεση και του τελευταίου τμήματος του ξυλότυπου. Όλοι στο μπουλούκι γνώριζαν την κρισιμότητα και τον κίνδυνο της εργασίας αυτής, αφού ήταν αρκετές οι περιπτώσεις γεφυριών που είχαν καταρρεύσει σε ανάλογες περιπτώσεις και έκαναν τάματα προκειμένου να στεριώσει, να δέσει οριστικά το πέτρινο γεφύρι.

Τέλος, πολύ συχνά, στο ψηλότερο τόξο του γεφυριού ή σε κάποιο άλλο σημείο του σώματός του τοποθετούσαν **πλάκες ή κτητορικές επιγραφές με πληροφορίες σχετικά με τη χρονολογία κατασκευής του γεφυριού και το όνομα του χορηγού**. Πολλές φορές στις πλάκες αυτές υπήρχαν και **διακοσμητικά θέματα**, αλλά σπάνια υπήρχαν επιγραφές με πληροφορίες για τον πρωτομάστορα που το έχτισε.

5 ΠΕΤΡΙΝΑ ΓΕΦΥΡΙΑ ΤΟΥ ΒΕΝΕΤΙΚΟΥ ΠΟΤΑΜΟΥ

Στην ενότητα αυτή γίνεται μία σύντομη παρουσίαση των γεφυριών του Βενέτικου Ποταμού στην Περιφερειακή Ενότητα Γρεβενών, όπως αυτά αποτυπώνονται στον παρακάτω χάρτη, με τα κύρια χαρακτηριστικά τους (π.χ. μήκος, πλάτος, ύψος, πλήθος τόξων κ.α.) και όλες τις διαθέσιμες πληροφορίες (ιστορικά, πολιτιστικά στοιχεία, λοιπά τεχνικά χαρακτηριστικά, μύθοι, θρύλοι κ.α.) από τη σχετική βιβλιογραφία. Η παρουσίαση των γεφυριών γίνεται από το βορειότερο προς το νοτιότερο γεφύρι.

Εικόνα 22: Χάρτης Γρεβενών (Πηγή: «ΓΡΕΒΕΝΑ, Διαδρομές και αξιοθέατα του Νομού Γρεβενών», Νομ. Αυτοδιοίκηση Γρεβενών)

Εκτός από τα δεκατρία (13) γεφύρια που βρίσκονται κατά μήκος του Βενέτικου ποταμού (μήκους 46 χλμ), παραπόταμου του Αλιάκμονα (του μεγαλύτερου σε μήκος ελληνικού ποταμού - 297 χλμ), γίνεται ιδιαίτερη αναφορά:

α) σε δύο (2) πέτρινα γεφύρια που δεν υπάρχουν πια: στο γεφύρι του Πασά και στο γεφύρι του Ελευθεροχωριού (ή γεφύρι του Πουσάν), για την ιδιαίτερη ιστορική και πολιτιστική τους αξία τους τόσο για τα Γρεβενά όσο και για την ευρύτερη περιοχή, καθώς και,

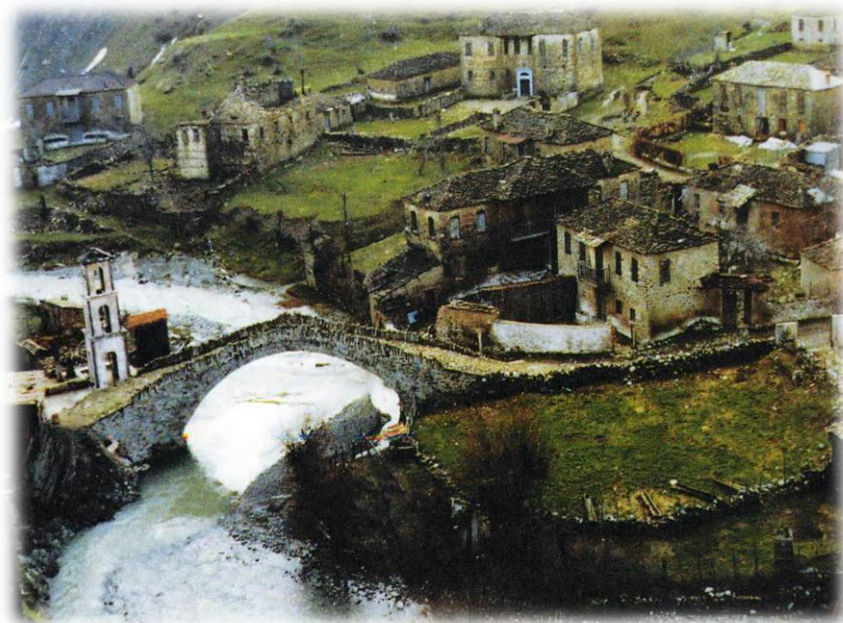
β) σε έξι (6) ακόμη πέτρινα γεφύρια των Γρεβενών (άλλων παραποτάμων του Αλιάκμονα) και ειδικότερα στα γεφύρι της Πραμόριτσας, του Κυπαρισσίου (Παπατάκη), του Κάστρου, του Παλιομάγερου (Δασυλλίου), του Κέντρου (Βέντζι) και

του Παπά (ή Τζινέλι), τα οποία παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον και τα περισσότερα από αυτά έχουν χαρακτηριστεί ως ιστορικά και διατηρητέα μνημεία.

5.1 Γεφύρι στο Δοτσικό

Πρόκειται για το ομώνυμο γεφύρι που βρίσκεται στο κέντρο του χωριού Δοτσικό (παλιό Ντουτσκό) Γρεβενών. Είναι χτισμένο στο μεγαλύτερο υψόμετρο (1.060 μ.) απ' όλα τα πέτρινα γεφύρια της Μακεδονίας και το μοναδικό της περιοχής, που βρίσκεται μέσα σε οικισμό. Γεφυρώνει το Δοτσικιώτικο ποταμό (παραπόταμο του Βενέτικου) και επιτρέπει την επικοινωνία μεταξύ των δύο συνοικιών του χωριού, του Τσιγκέλ Μαχαλά και του Κιατσαβίκ Μαχαλά.

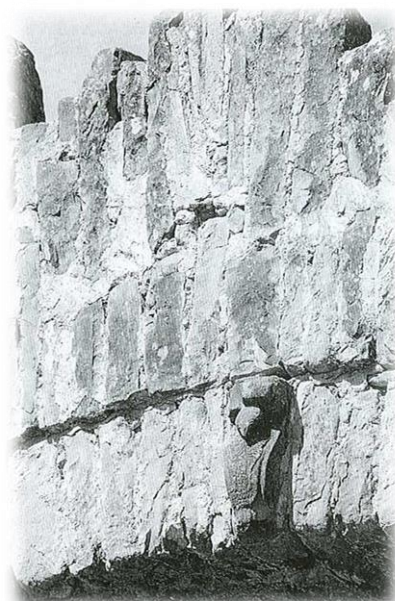
Εικόνα 23: Γεφύρι του Δοτσικού (1980), Φωτ: Σ. Παπαποστόλου, «Δυτική Μακεδονία, Τεκμήρια», Περιφ. Δυτικής Μακεδονίας 2008

Είναι μονότοξο γεφύρι, μήκους 24 μ., πλάτους 2,40 μ. και ύψους 4 μ., με ιδιαίτερα μεγάλο άνοιγμα τόξου (περίπου 13 μ.) σε σχέση με το μικρό ύψος του. Πρόκειται δηλαδή για τόξο με τμήμα κύκλου (καταβιβασμένο) ή αλλιώς «αμπάτσκα», όπως χαρακτηριστικά στην αναφέρεται στην παραδοσιακή τεχνική ορολογία των Μακεδόνων μαστόρων (και ειδικότερα του Βοΐου), το οποίο δεν θεωρείται σύνηθες στη λαϊκή γεφυροποιία.

Οι πέτρες του είναι από σχιστόλιθο όπως και οι μαύροι αρκάδες (κατακόρυφες - ανισοϋψείς, ακατέργαστες τοποθετημένες με συμμετρία - πέτρες που χρησιμεύουν ως προστατευτικές κατασκευές καθ' όλο το μήκος του καταστρώματος του γεφυριού και από τις δύο πλευρές του) στο στηθαίο προσδίδουν στο γεφύρι μία ιδιαίτερη γραφικότητα.

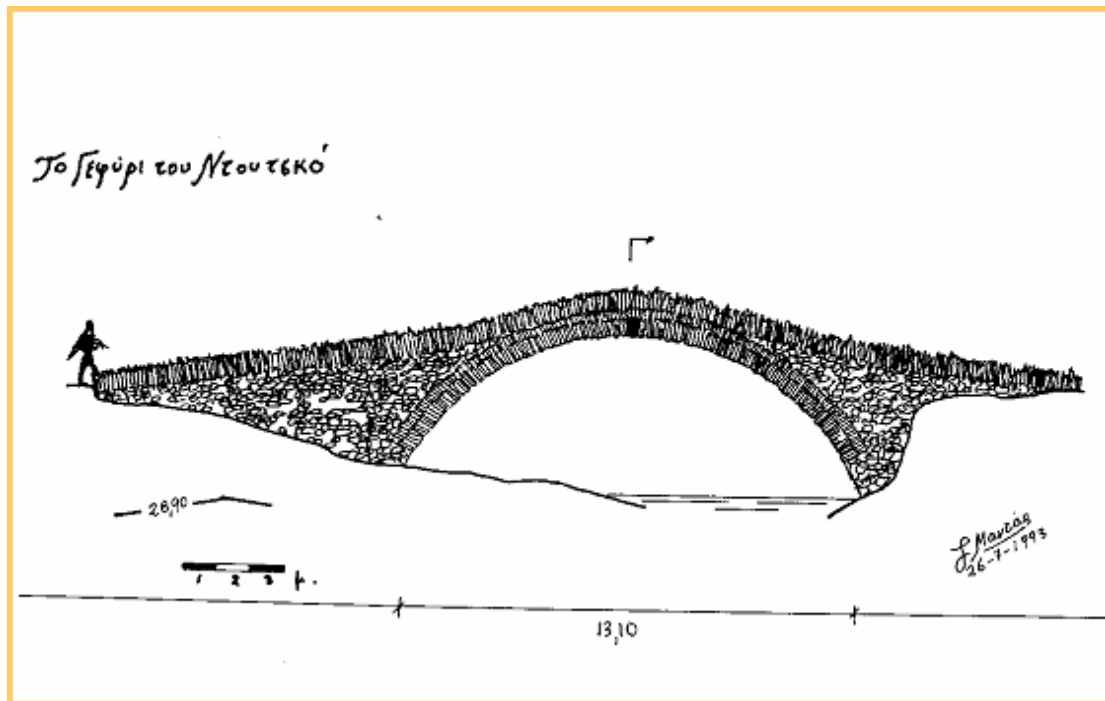
Στο κλειδί (μεσαία πέτρα του τόξου) στη νότια όψη του γεφυριού, υπάρχει λιθανάγλυφη μορφή (πρόσωπο), πράγμα πολύ συνηθισμένο τόσο στην αρχιτεκτονική των σπιτιών του Δοτσικού όσο και γενικότερα στις προσόψεις παλιών παραδοσιακών σπιτιών της Μακεδονίας και Ηπείρου. Εκτιμάται από τους ερευνητές ότι η μορφή αυτή έχει χαρακτήρα αποτρεπτικό και εξευμενιστικό προς το στοιχείο του ποταμού, πιθανόν για αποτροπή του κακού (κινδύνου ή φθόνου - (βλέπε εικόνα, Η λιθανάγλυφη κεφαλή Πηγή: Γεώργιος Π. Τσότσος, 1994)

Σύμφωνα τόσο με παλαιότερες μαρτυρίες κατοίκων όσο και με σύγχρονη μαρτυρία του Άρη Μητάκου, εγγονού του Μαστρογούλα Μητάκου από την Καλλονή Γρεβενών:

«το κτίσιμο του γεφυριού τοποθετείται χρονικά στο 1883, με χρήματα από εισφορές τόσο της Εκκλησιαστικής Επιτροπής όσο και των κατοίκων του Ντουτσικό (σήμερα Δοτσικού). Ο πρωτομάστοράς του ήταν ο παππούς μου Γιώργος ή Μαστρογούλας Μητάκος (1848 - 1964) από την Καλλονή Γρεβενών (Λιούντζη), που έζησε 116 χρόνια. Ο Μητάκος σχετίζονταν με το χωριό Ντουτσικό μέσω της μητέρας του (προγιαγιά μου), η οποία στο επίθετο λεγόταν Γκισάκη και κατάγονταν από το χωριό αυτό. Οι μαστόροι που το έκτισαν ήταν από το γειτονικό χωριό Καλλονή. Το μπουλούκι αριθμούσε περίπου δέκα (10) άτομα και ανάμεσά τους δούλεψε και κάποιος πελεκάνος με το παρατσούκλι «κουτσογιάννης», επειδή ήταν κουτσός.

Δούλεψαν σκληρά και σχεδόν μέσα σ' ένα μήνα είχαν χτίσει το μεγαλύτερο τμήμα του γεφυριού. Όμως μία μέρα ο καιρός χάλασε άσχημα, το ποτάμι θύριασε, κατέβασε πολύ νερό και κατέστρεψε σχεδόν ό,τι είχαν φτιάξει... Τότε όλο το χωριό σηκώθηκε στο πόδι να βοηθήσει τους μαστόρους, μαζεύοντας όσο περισσότερες από τις πελεκημένες πέτρες μπορούσαν για να ξαναχτιστεί το γεφύρι από την αρχή... Ίσως εξαιτίας και αυτού του γεγονότος να τοποθετήθηκε η λιθανάγλυφη κεφαλή στο γεφύρι, με σκοπό να αποτραπεί στο μέλλον μία ανάλογη καταστροφή από το ποτάμι...».

Εικόνα 24: Σχέδιο του Γεφυριού στο Δοτσικό, Πηγή: Σ. Μαντάς, 1993

Το 1990 το Υπουργείο Πολιτισμού έδωσε 500.000 δρχ. για την επισκευή του λιθόστρωτου καλντεριμιού, η οποία έγινε από μαστόρους της πέτρας του χωριού Καλλονή Γρεβενών. Ανάμεσα στις τελευταίες επισκευές που έγιναν περιλαμβάνονται τα ακρόβαθρα του γεφυριού (μετσιμέντο, 1994) και τα πέτρινα διαζώματα στο λιθόστρωτο κάθε μισό μέτρο, για να μη γλιστρούν άνθρωποι και ζώα το χειμώνα με τα χιόνια και τους πάγους.

Σημειώνεται ότι μεγάλο μέρος των γυρισμάτων της ταινίας του Θόδωρου Αγγελόπουλου «Μεγαλέξανδρος» (1979) γυρίστηκε στο Δοτσικό Γρεβενών, με μοναδικά πλάνα – σκηνές από το γεφύρι του Δοτσικού. Η ταινία έλαβε το Χρυσό Λιοντάρι το 1980 στο Κινηματογραφικό Φεστιβάλ Βενετίας και κέρδισε άριστες κριτικές όπου προβλήθηκε.

Με την Υπουργική Απόφαση ΥΠΠΕ/Β1/Φ36/35065/787/8-8-1985 - ΦΕΚ 629/Β/18-10-1985 το γεφύρι του Δοτσικού κηρύχθηκε ως ιστορικό και διατηρητέο μνημείο, αφού αποτελεί αξιόλογο δείγμα της λαϊκής αρχιτεκτονικής των χρόνων της Τουρκοκρατίας. Ήταν μάλιστα το πρώτο απ' όλα τα πέτρινα γεφύρια των Γρεβενών που κηρύχθηκε ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο.

Εικόνα 25: Το γεφύρι του Δοτσικού, Πηγή: ΚΠΕ Γρεβενών

Το γεφύρι χρησιμοποιείται και σήμερα από τους ντόπιους για να επικοινωνούν οι δύο συνοικίες του χωριού. Το χωριό κατοικείται, κυρίως το καλοκαίρι, από 500 άτομα που ασχολούνται στην πλειοψηφία τους με την κτηνοτροφία.

5.2 Γεφύρι στο Νιδρούζι

Και το γεφύρι αυτό (όπως και το προηγούμενο γεφύρι του Δοτσικού) είναι χτισμένο πάνω στο Δοτσικιώτικο ποτάμι πριν αυτό ενωθεί με το Σμιξιώτικο ποτάμι, που έρχεται δυτικά, από την Πίνδο για να σχηματίσουν τον ποταμό Βελονιά, βασικό παραπόταμο του Βενέτικου. Το γεφύρι βρίσκεται μεταξύ της Αλατόπετρας και του Πρόσβορου Γρεβενών, πάνω στο μεγάλο μονοπάτι, που ένωνε τα Γρεβενά με τη Σαμαρίνα και την Κόνιτσα και πήρε την ονομασία του από το ομώνυμο βουνό της περιοχής. Συχνά αναφέρεται και με τις ακόλουθες ονομασίες:

- *Γεφύρι της Αλατόπετρας ή Γεφύρι του Πρόσβορου*, αφού βρίσκεται στα όρια των δύο κοινοτήτων και τις συνδέει με ημιονική οδό (μουλαρόστρατα) με τα απέναντι χωριά Καληράχη και Ανάβρυτα κι από κει με τα Γρεβενά,
- *Γεφύρι το Πετρένιο*, αφού ξεχωρίζει για τις μεγάλες, τέλεια λαξευμένες, πέτρες του που το καθιστούν μοναδική και ιδιαίτερη περίπτωση ανάμεσα σ' όλα τα γεφύρια της περιοχής Γρεβενών,
- *Γεφύρι του Γκαβού*, από κάποιον τυφλό που σύμφωνα με μαρτυρίες είχαν σκοτώσει στην περιοχή και

- Γεφύρι του Παλιόμυλου, από παλιό νερόμυλο που υπήρχε κοντά στο γεφύρι.

Εικόνα 26: Γεφύρι στο Νιδρούζι, Πηγή: Κ.Π.Ε. Γρεβενών

Είναι μονότοξο, μήκους 20 μ. και πλάτους 3,50 μ., με άνοιγμα τόξου 11,50 μ. και ύψος 7,50 μ. και είναι φτιαγμένο με ορθογώνιες πελεκητές πέτρες από ψαμμίτη, που επιμελήθηκαν οι μάστορες από την παρακείμενη βραχώδη περιοχή. Η διάβαση του γεφυριού αποτελείται από ορθογώνιες πέτρες μικρότερων διαστάσεων από σκληρότερο ασβεστόλιθο.

- Το γεφύρι θεωρείται από τους ειδικούς – ερευνητές των γεφυριών ως μοναδικό δείγμα υψηλής τεχνικής ανάμεσα σ' όλα τα Μακεδονικά παραδοσιακά πέτρινα γεφύρια, αφού ξεχωρίζει για:
- το μεγάλο μέγεθος των λίθων που χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή του (με διαστάσεις όψης 0,5- 1μ. μήκος και έως 0,5μ. πλάτος), ενώ ακόμη και οι πέτρες στο τόξο έχουν μέγεθος πολύ μεγαλύτερο από αυτό που συνηθιζόταν,
- το σχήμα των λίθων του (ορθογώνιο παραλληλεπίπεδο) και τη μοναδική επιμέλεια στο πελέκημα, (βλέπε εικόνα - Λεπτομέρεια της λιθοδομής του γεφυριού, Πηγή: Γ. Τσότσος 1994),

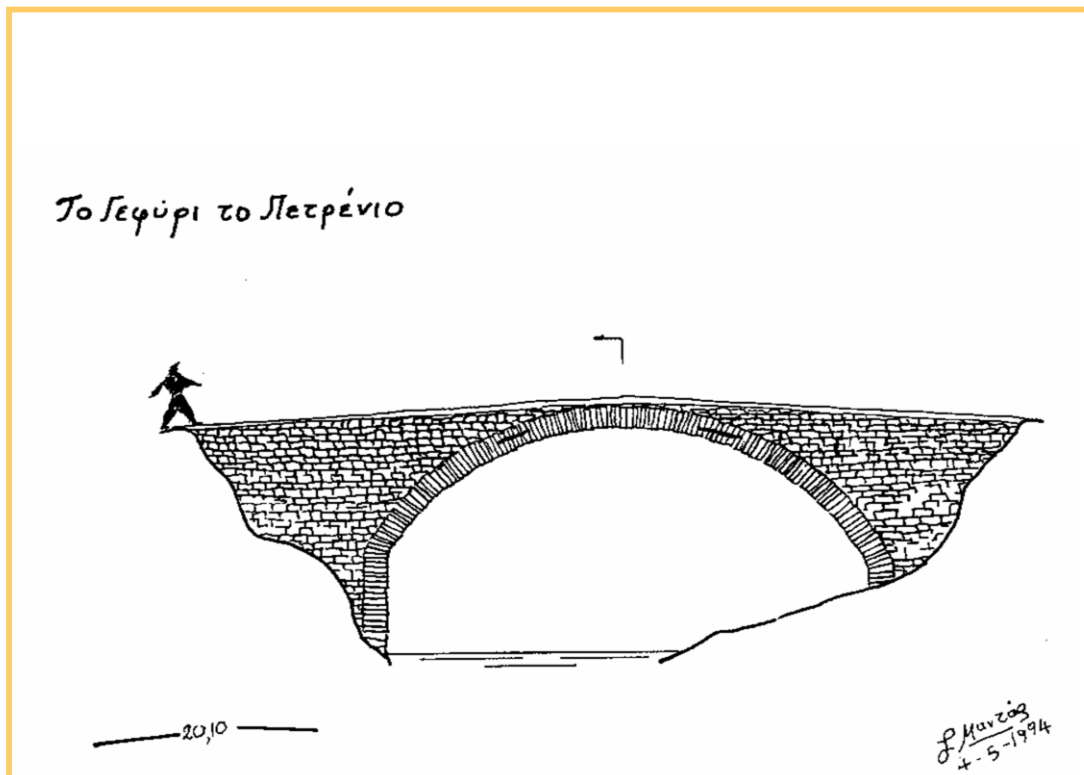
- τον τρόπο δόμησής των όψεων του γεφυριού με τις οριζόντιες σειρές ίσου πάχους (ισόδομο σύστημα),
- την σπάνια ελλειψοειδή καμάρα του, καθώς και
- το επίπεδο δάπεδο – οδόστρωμά του.

Στο εσωτερικό πλευρικό τοίχωμα της καμάρας του γεφυριού το ασβεστοκονίαμα σχημάτισε σταλακτίτες (λευκό στρώμα ύψους 10 – 15 εκ.), ενώ αντίστοιχα και κάτω από την καμάρα του εμφανίζεται λευκό στρώμα σταλακτοειδών σχηματισμών.

Κατά μήκος του γεφυριού υπήρχαν μεγάλες ορθογώνιες πέτρες (προστατευτικές αρκάδες) που σχημάτιζαν στηθαίο μικρού ύψους (35 εκ.), τις οποίες όμως σύμφωνα με μαρτυρίες τις γκρέμισαν όλες οι Αλβανοί λαθρομετανάστες κατά τα έτη 1992-93, που περνούσαν κατά εκατοντάδες από τα παλιά, ξεχασμένα μονοπάτια της Πίνδου.

Εικόνα 27: Γεφύρι στο Νιδρούζι, Πηγή: Κ.Π.Ε. Γρεβενών

Εικόνα 28:Σχέδιο του Γεφυριού στο Νιδρούζι, Πηγή: Σ. Μαντά, 1994

Η χρονολογία κτισίματος του γεφυριού παραμένει μέχρι σήμερα άγνωστη. Σύμφωνα με τις περισσότερες αναφορές των μεγαλύτερων σε ηλικία κάτοικων των γύρω χωριών το γεφύρι το κατασκεύασε ο κάλφας – πρωτομάστορας Βράγγας (ή Γιώργος Λάζος) από τον Άγιο Κοσμά (Τσιράκι) Γρεβενών (1867- 1933) ή ο, περίπου σύγχρονός του και συγχωριανός του, πρωτομάστορας Γρηγόριος Σιώμος, οπότε και το κτίσιμό του χρονολογείται στα τέλη του 19ου με αρχές του 20ου αιώνα. Άγνωστος παραμένει και ο χορηγός του γεφυριού.

Από την άλλη μεριά όμως, το γεφύρι συνδέεται με τον ακόλουθο μύθο - παράδοση, σύμφωνα με τον οποίο ενισχύεται η άποψη ότι το γεφύρι κατασκευάστηκε αρκετά χρόνια πριν το 1880 (η Λάρισα ελευθερώθηκε το 1881): (αυτούσια μεταφορά του μύθου από Γ. Τσότσο, 1994)

«Κατά τα τελευταία έτη της τουρκοκρατίας, κάποιος Μήτρος Γρεβενίτης ή Σακοράφας από το χωριό Τσούργιακα (σημ. Αετιά) ήταν φυλακισμένος και καταδικασμένος σε θάνατο στις φυλακές Λάρισας. Επειδή αντιμετώπισε την επικείμενη εκτέλεσή του ψύχραιμα, ο πασάς του χάρισε τη ζωή και τον διόρισε φύλακα του γεφυριού και όρισε να παίρνει διόδια ένα γρόσι για κάθε άτομο που περνούσε τη γέφυρα. Του επέτρεψε να κτίσει και σπίτι που θα χρηματοδοτούσε ο ίδιος ο πασάς. Ο Μήτρος όμως έκτισε τεράστιο σπίτι και στην παρατήρηση του πασά ότι το σπίτι του Μήτρου έγινε μεγαλύτερο κι από το δικό του σαράι απάντησε: «Και τι έχεις εσύ παραπάνω από μένα;». Ο πασάς δεν

πλήρωσε και από τότε, ακόμα και μέχρι σήμερα, ζητούν τα χρήματα οι Δοτσικιώτες (μαστόροι από το Δοτσικό έχτισαν το σπίτι) από τους γείτονές τους Τσουργιακιώτες. Ο ίδιος Μήτρος, μετά πολλά χρόνια, όταν ήταν πια ηλικιωμένος ζήτησε διόδια κι από ένα φτωχό νέο, που δεν είχε όμως, ούτε γρόσι. Ο Μήτρος τότε του ζήτησε το μαλλιότο (κοντή κάπα) που φορούσε κι ο νέος αναγκάστηκε να φιλονικήσει και να ξυλοφορτώσει το Μήτρο. Ο Μήτρος πήγε στον αγά της περιοχής για να διαμαρτυρηθεί, αλλά πήρε την απάντηση: «Ωρέ Μήτρο, είπαμε να παίρνεις απ' αυτούς που έχουν, όχι κι απ' αυτούς που δεν έχουν!»

Με την Υπουργική Απόφαση ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β1/Φ36/29028/694/30-6-1995 - ΦΕΚ 632/Β/18-7-1995 το γεφύρι αυτό έχει χαρακτηριστεί ως ιστορικό και διατηρητέο μνημείο. Είναι επισκέψιμο είτε από αγροτικό δρόμο, 3 χλμ. από την Αλατόπετρα είτε κατηφορίζοντας από το μονοπάτι του σπηλαίου των Νυμφών, μία διαδρομή περίπου σαράντα λεπτών.

5.3 Γεφύρι στο Ζιάκα

Αναφέρεται και ως *Γεφύρι της Τίστας* (η παλιά ονομασία της κοινότητας Ζιάκα Γρεβενών) ή με το προσωνύμιο «*Τουρκογέφυρο*», που οφείλεται σε πιθανή χρηματοδότησή του από κάποιον Τούρκο κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας.

Βρίσκεται 3 χλμ. ΒΑ κάτω από το χωριό Ζιάκας στον ποταμό Βελονιά, παραπόταμο του Βενέτικου ποταμού. Το γεφύρι συνέδεε τόσο τα γειτονικά χωριά Μαυραναίοι και Μαυρονόρος με το χωριό Ζιάκα, όσο και τα βλαχοχώρια Περιβόλι και Αβδέλλα με τη Θεσσαλία και την πόλη των Γρεβενών.

Εικόνα 29: Γεφύρι στο Ζιάκα, Πηγή: Κ.Π.Ε. Γρεβενών

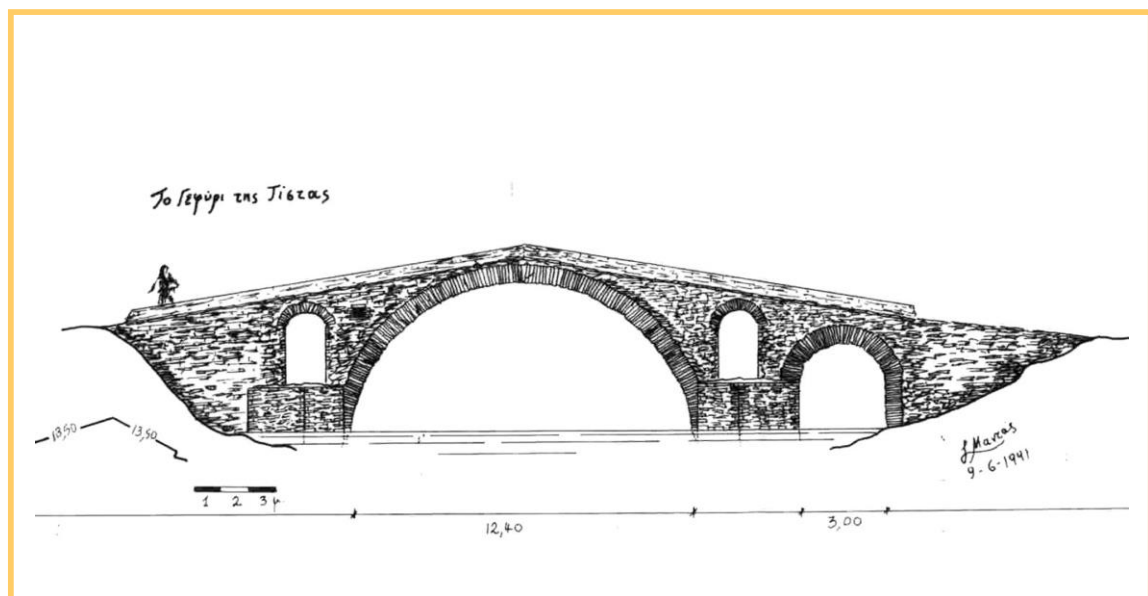
Είναι δίτοξο γεφύρι, με κύρια και βοηθητική καμάρα. Εκτείνεται από δυτικά προς ανατολικά με συνολικό μήκος περίπου 40 μ. και πλάτος 3,10 μ, ενώ η κύρια (δυτική) καμάρα του φτάνει σε ύψος τα 7,50 μ.

Εκατέρωθεν της κύριας καμάρας του διακρίνονται ανακουφιστικά ανοίγματα (παράθυρα), ακριβώς πάνω από τις βάσεις του μεσαίου και του, προς τα δυτικά, ακρόβαθρου τα οποία ξεχωρίζουν για τις τριγωνικές τους προεξοχές (για να εξομαλύνουν τη ροή του νερού). Το λιθόστρωτο καλντερίμι είναι ιδιαίτερα επιμελημένο χωρίς μεγάλες κλίσεις, ενώ ο διαβάτης προφυλάσσεται με στηθαία ύψους 0,5μ. και πλάτους 0,4μ.

Για τον πρωτομάστορα του γεφυριού δεν υπάρχουν αναφορές ενώ και η χρονολογία κατασκευής του παραμένει άγνωστη. Σύμφωνα με τις σημειώσεις παλιών περιηγητών:

- του Γάλλου Πουκεβίλ που πέρασε το 1806 από το Μαυρονόρος στο Ζιάκα και δεν το αναφέρει και
- του στρατιωτικού Νικόλαου Σχινά, ο οποίος το πέρασε και το περιέγραψε το 1885,

εκτιμάται από τους ερευνητές ότι το γεφύρι κτίστηκε μέσα στο 19ο αιώνα (μεταξύ 1806 και 1885), χωρίς όμως να γνωρίζουμε περισσότερες λεπτομέρειες.

Σχέδιο του Γεφυριού στο Ζιάκα, Πηγή: Σ. Μαντάς, 1991

Εικόνα 30: Σχέδιο του Γεφυριού στο Ζιάκα, Πηγή: Σ. Μαντάς, 1991

Ο δρόμος που περνούσε πάνω από το γεφύρι ονομαζόταν αλλιώς «Βασιλική Στράτα», καθώς ήταν πολυσύχναστος δρόμος στην τουρκοκρατία αφού από εκεί διέρχονται τα βλάχικα εμπορικά караβάνια προς τη Θεσσαλία. Οι ντόπιοι αποκαλούσαν ακόμα το δρόμο αυτό «Βασιλική Στράτα», από την εποχή του Τραϊανού.

Σύμφωνα με τις ιστορικές παραδόσεις στην περιοχή που βρίσκεται το γεφύρι έγινε η μάχη μεταξύ του Γιαννούλα Ζιάκα, αδερφού του σπλαρχηγού Θεόδωρου Ζιάκα και των Τούρκων και η παράδοση λέει πως ο Γιαννούλας έγραψε στο ίδιο σημείο ένα ποίημα. Στο παρελθόν κοντά στο γεφύρι βρέθηκαν τάφοι, οι οποίοι όμως δε σώζονται σήμερα. Ένα δημοτικό τραγούδι των Γρεβενών αναφέρει χαρακτηριστικά:

«Εσείς πουλιά πετούμενα, πού πάτε στον αέρα,

μην είδατε το Θόδωρο, το Θόδωρο το Ζιάκα;

Έμεις, πουλιά, του είδαμε μέσ' στ' Άσπρα τα Γεφύρια.

Παλικαράκια διάλεγε, παιδιά του εικοσιένα.

Τριών μερών περπάτημα το πήρε για μια νύχτα.

στα Γρεβενά ξημέρωσε, μέσ' τη μεγάλη χώρα.

Ήτανε μέρα του Βαγιού, το βράδυ του Λαζάρου,

που πάν' οι αρχόντοι στην εκκλησιά, πού πάν' νά μεταλάβουν.»

Σήμερα στην κοινότητα του Ζιάκα το χειμώνα ζούνε 380 άτομα, ενώ το καλοκαίρι περίπου 850 άτομα. Οι μόνιμοι κάτοικοι της κοινότητας ασχολούνται με τη γεωργία και την κτηνοτροφία.

Εικόνα 31: Εργασίες ανακατασκευής του Γεφυριού στο Ζιάκα, Πηγή: Κ.Π.Ε. Γρεβενών

Το γεφύρι αναπαλαιώθηκε σχετικά πρόσφατα και μάλιστα τα συνεργεία που ανέλαβαν την αποκατάστασή του βρέθηκαν μπροστά στα ερείπια παλαιού γεφυριού, στα θεμέλια του πέτρινου γεφυριού του Ζιάκα. Σύμφωνα, μάλιστα, με τους υπεύθυνους των συνεργείων αποκατάστασης τα παλαιά θεμέλια (ακριβώς στη βάση του υπάρχοντος πέτρινου γεφυριού) που εντοπίστηκαν είναι ρωμαϊκού τύπου, κάτι που δείχνει ότι η περιοχή αυτή, από την αρχαιότητα ακόμη, αποτελούσε το στρατηγικό πέρασμα από την Ήπειρο στη Μακεδονία.

Σήμερα το γεφύρι του Ζιάκα διατηρείται γενικά σε καλή κατάσταση. Με την Υπουργική Απόφαση ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β1/Φ36/29028/694/30-6-1995 - ΦΕΚ 632/Β/18-7-1995 το γεφύρι αυτό έχει χαρακτηριστεί ως ιστορικό και διατηρητέο μνημείο.

5.4 Γεφύρι στο Μύλο

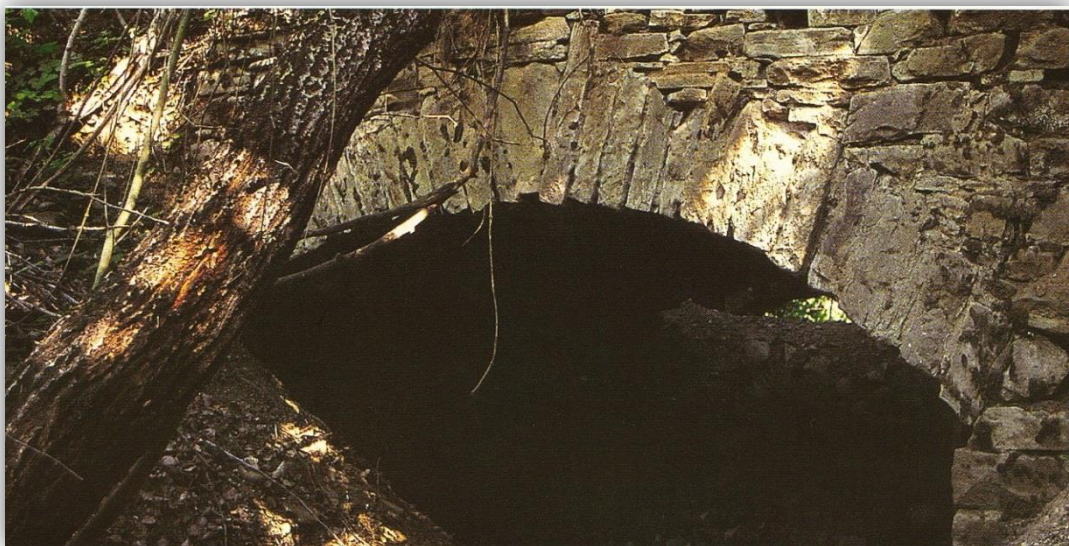
Είναι γνωστό και ως «Γεφύρι στου Φλώρου το χωράφι» ή «Γεφύρι στη Γκαμήλα». Είναι μονότοξο γεφύρι και βρίσκεται κοντά στο γεφύρι του Ζιάκα, ενώνοντας και αυτό τις πεδινές κοινότητες της περιοχής με τις ορεινές.

Εικόνα 32: Γεφύρι στο Μύλο, Πηγή: Γιώργος & Γιάννης Ζαρζώνης (2001)

Η πρόσβαση σ' αυτό είναι δύσκολη, όπως δύσκολο είναι και να το βρει κανείς, αφού έχει μισοκαλυφθεί με χώμα και είναι μισογκρεμισμένο. Μέχρι σήμερα το γεφύρι δεν έχει καταγραφεί και δεν είναι διαθέσιμες αξιόλογες πληροφορίες σχετικά με το χορηγό, τον πρωτομάστορα, κ.α.. Σύμφωνα με πληροφορίες από κατοίκους της περιοχής το γεφύρι χτίστηκε το 1835.

Το πέτρινο αυτό γεφύρι ανήκει στην κατηγορία των γεφυριών που χτίζονταν σε μικρά ρέματα, ενώ εδώ και δεκαετίες δεν περνάει πια νερό από τις κοίτες τους (και αυτός είναι και ένας ακόμη λόγος που το γεφύρι δεν έχει καταγραφεί).

Εικόνα 33: Γεφύρι στο Μύλο, Πηγή: Γιώργος & Γιάννης Ζαρζώνης (2001)

Σύμφωνα με τους ερευνητές η ύπαρξη γεφυριών σε τέτοιες θέσεις οφείλεται στο γεγονός ότι τα νερά (υπόγεια ή όμβρια) ήταν κάποτε περισσότερα, ενώ σταδιακά αυτά μειώθηκαν, κυρίως στα μέσα με τέλη του 20^{ου} αιώνα.

Το γεφύρι αυτό δεν έχει χαρακτηριστεί, μέχρι σήμερα, ως ιστορικό και διατηρητέο μνημείο. Το Κ.Π.Ε. Γρεβενών έχει κοινοποιήσει στις αρμόδιες υπηρεσίες όλες τις διαθέσιμες πληροφορίες σχετικά με το γεφύρι στο Μύλο.

5.5 Γεφύρι του Κατσογιάννη

Είναι το πρώτο από τα τρία γεφύρια της περιοχής του Σπηλαιίου Γρεβενών. Βρίσκεται 2 χλμ. ανατολικά του χωριού Σπήλαιο και γεφυρώνει τον ποταμό Βελονιά, παραπόταμο του Βενέτικου, κατηφορίζοντας το μονοπάτι που συνδέει το Σπήλαιο με τα χωριά Σταυρός, Μαυραναίοι κι από κει στα Γρεβενά. Ταυτόχρονα, το γεφύρι βρίσκεται σε πολύ μικρή απόσταση βορειότερα από το επόμενο γεφύρι της Λιάτισσας (ή του Κλέφτη) και αποτελεί ίσως αντικείμενο περαιτέρω έρευνας το γεγονός ότι τα δύο αυτά γεφύρια βρίσκονταν τόσο κοντά και εξυπηρετούσαν την ίδια ανάγκη επικοινωνίας.

Το γεφύρι πήρε την ονομασία του από τον ενοικιαστή (λεγόταν Κατσογιάννης) του σωζόμενου παρακείμενου νερόμυλου, ιδιοκτησίας του ενοριακού ναού του Αγίου Αθανασίου Σπηλαιίου (βακούφικος). Γι' αυτό το γεφύρι φέρει και τις ονομασίες «Γεφύρι του Αϊ-Θανάση» και «Γεφύρι του Μύλου Σπηλαιίου».

Εικόνα 34:Γεφύρι του Κατσογιάννη, Πηγή: Κ.Π.Ε. Γρεβενών

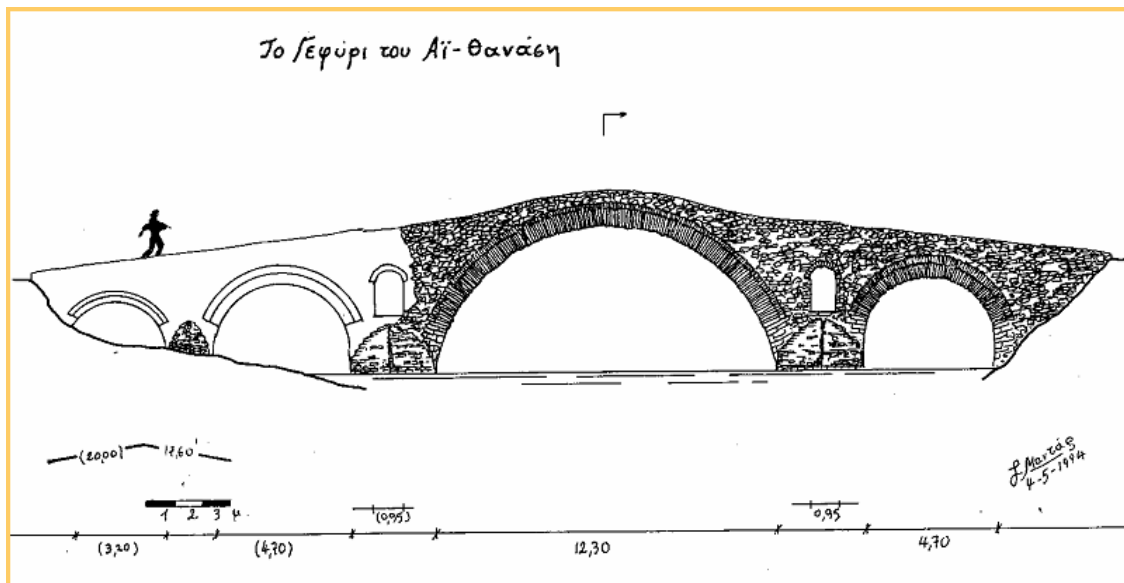

Το γεφύρι ήταν τρίτοξο με συνολικό μήκος πάνω από 50 μ., πλάτος 2,60 μ. και το ύψος της μεγαλύτερης (μεσαίας) καμάρας φτάνει περίπου τα 7 μ. Σήμερα όμως σώζονται μόνο τα δυο βορειότερα τόξα του (η μεγάλη - κεντρική καμάρα του κι ένα βοηθητικό τόξο προς την αριστερή όχθη) ενώ το νότιο αντικαταστάθηκε από κατασκευή με οπλισμένο σκυρόδεμα (μπετόν).

Κατά συνέπεια, το πέτρινο τμήμα του γεφυριού που απέμεινε είναι μήκους 38 μ. και περιλαμβάνει:

- τη μεγαλύτερη καμάρα – τόξο του, το βοηθητικό προς την αριστερή όχθη τόξο και το αντίστοιχο τμήμα από το παλιό λιθόστρωτο καλντερίμι,
- τα αντίστοιχα τμήματα των στηθαίων (προστατευτικές κατασκευές στα άκρα του οδοστρώματος για να υποστηρίξουν το πέρασμα των διερχόμενων), καθώς και
- το ένα (αριστερό) από τα δύο ανακουφιστικά ανοίγματα (παράθυρα) που διέθετε το γεφύρι πάνω από τα μεσόβαθρα (με τριγωνικές προεξοχές για την εξοάλυνση της ροής του νερού) της μεγαλύτερης καμάρας – τόξου του

Οι ερευνητές υποστηρίζουν ότι στο γεφύρι πρέπει να υπήρχε παλιότερα και τρίτο μεσόβαθρο και επομένως το γεφύρι εκτιμάται ότι είχε και τέταρτο τόξο (τετράτοξο). Η σχεδιαστική αναπαράσταση (Σ. Μαντάς, 1994) που ακολουθεί λαμβάνει υπόψη της την παραπάνω εκτίμηση, αποδίδοντας μια ομολογουμένως εντυπωσιακή εικόνα του γεφυριού (με σκιερή απόχρωση αναπαρίσταται το τμήμα του γεφυριού που σώζεται μέχρι σήμερα)

Εικόνα 35: Σχέδιο του Γεφυριού του Κατσογιάννη (ή Αϊ Θανάση), Πηγή: Σ. Μαντάς, 1994

Τόσο η ακριβής χρονολογία κατασκευής του γεφυριού όσο και ο πρωτομάστοράς και ο χορηγός του παραμένουν μέχρι σήμερα άγνωστα. Η άποψη ότι το γεφύρι χτίστηκε το 1880 δεν τεκμηριώνεται απόλυτα. Η εκκλησία του Αγίου Αθανασίου στο Σπήλαιο Γρεβενών κτίστηκε το 1804, οπότε εκτιμάται ότι το γεφύρι είναι πολύ πιθανό να δημιουργήθηκε αργότερα.

Με την Υπουργική Απόφαση ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β1/Φ36/29028/694/30-6-1995 -ΦΕΚ 632/Β/18-7-1995 το γεφύρι του Κατσογιάννη έχει χαρακτηριστεί ως ιστορικά διατηρητέο μνημείο.

5.6 Γεφύρι της Λιάτισσας

Το δεύτερο από τα τρία γεφύρια της περιοχής του χωριού Σπήλαιου Γρεβενών βρίσκεται σε μικρή απόσταση βορειοανατολικά του χωριού Σπήλαιο και νοτιότερα του γεφυριού του Κατσογιάννη, στο κρυφό μονοπάτι που συνδέει το Σπήλαιο με τα Γρεβενά. Εξυπηρετούσε την επικοινωνία των χωριών Σπήλαιο, Παρόριο, Σταυρός και Κοσμάτι με τα Γρεβενά.

Είναι κτισμένο σε στενό αλλά αρκετά απότομο φαράγγι που σχηματίζει ο Βελονιάς, παραπόταμος του Βενέτικου στη θέση «Λιάτισσα», μια θέση ιδιαίτερης φυσικής ομορφιάς, απ' όπου κατά πάσα πιθανότητα προέρχεται και η ονομασία του. Στην αλβανική γλώσσα «λιάτισσα» σημαίνει λεπτοκαρυά (ήμερη φουντουκιά) και στη συγκεκριμένη θέση υπάρχουν πολλές μικρές λεπτοκαρυές (*Corylus avellana*), μικρά δέντρα ύψους έως 6μ. με φύλλα στρόγγυλα με μυτερές άκρες και καρπό που σκεπάζεται από ένα κυπελλοειδές περικάρπιο με οδοντωτά χείλη.

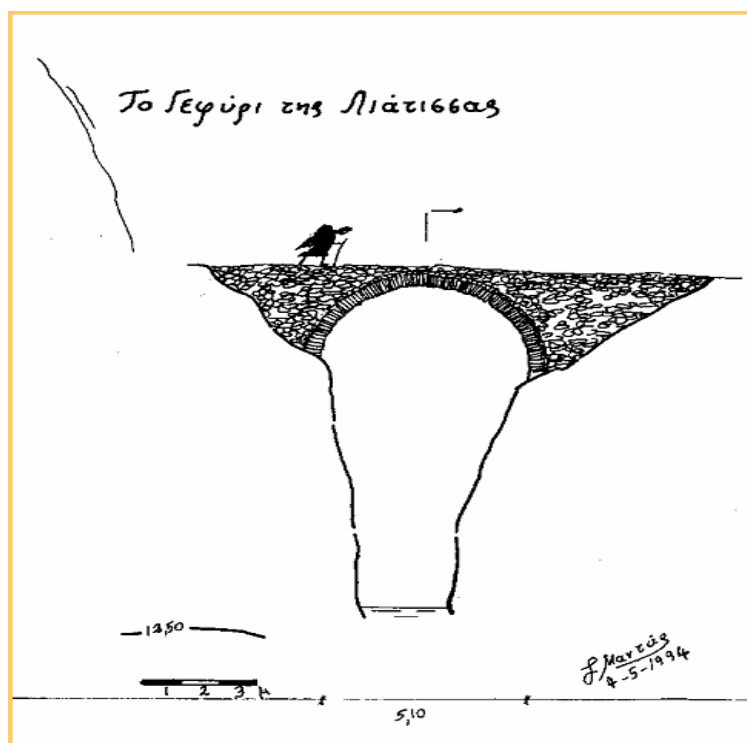
Εικόνα 36: Γεφύρι της Λιάτισσας (ή του Κλέφτη), Πηγή: Κ.Π.Ε. Γρεβενών

Η περιοχή λέγεται και «Πήδημα του κλέφτη» και το γεφύρι είναι γνωστό και ως «Γεφύρι στο Πήδημα» ή «Γεφύρι του Κλέφτη», με αφορμή το θρύλο – παράδοση που αναφέρεται από τους κατοίκους της περιοχής. Σύμφωνα με αυτόν επί τουρκοκρατίας ένας κλέφτης, καταδιωκόμενος για ώρες από τους Τούρκους, μόλις έφτασε στο στενό φαράγγι αναγκάστηκε να πηδήξει από τη μια όχθη στην άλλη κάνοντας τάμα πως αν τα καταφέρει θα κτίσει στο σημείο εκείνο ένα πέτρινο γεφύρι. Αυτό που γνωρίζουμε είναι ότι ο κλέφτης σώθηκε και κράτησε το λόγο του.

Κατά την παράδοση αναφέρεται ακόμα ότι στο γεφύρι αυτό αντάμωνε ο καπετάν Ζιάκας (πιθανόν ο Θεόδωρος ή ο Γιαννούλας) τα παλληκάρια του, μετά από τις συμπλοκές με τους Τούρκους.

Μέχρι σήμερα όμως παραμένει άγνωστη η χρονολογία κατασκευής του γεφυριού (σύμφωνα με μια εκδοχή που δεν επιβεβαιώνεται χτίστηκε γύρω στο 1800), όπως άγνωστο παραμένει και το όνομα του πρωτομάστορα που ανέλαβε την κατασκευή του γεφυριού στο στενό αυτό βραχώδες πέρασμα.

Εικόνα 37: Σχέδιο του Γεφυριού της Λιάτισσας (ή του Κλέφτη), Πηγή: Σ. Μαντάς, 1994

Το γεφύρι είναι μονότοξο, πολύ μικρό, με λιγότερο από 10 μ. μήκος, με το άνοιγμα του μοναδικού του τόξου να είναι περίπου 5 μ. και το ύψος του σχεδόν 11,5 μ.. Παρά το μικρό σχετικά μέγεθός του ο πρωτομάστορας του γεφυριού κατάφερε με την τέχνη του να εντάξει το πέτρινο οικοδόμημά του πάνω στις βραχώδεις κι απότομες όχθες του ποταμού τόσο πετυχημένα που από μακριά το γεφύρι φαντάζει στον απλό περιηγητή σαν μία φυσική προέκταση των βράχων του φαραγγιού.

Σήμερα το γεφύρι είναι επισκέψιμο από το χωριό Σπήλαιο, από μονοπάτι που δεν έχει όμως την κατάλληλη σήμανση – οδηγίες για τους ενδιαφερόμενους περιηγητές.

Με την Υπουργική Απόφαση ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β1/Φ36/29028/694/30-6-1995 -ΦΕΚ 632/Β/18-7-1995 το γεφύρι της Λιάτισσας έχει χαρακτηριστεί ως ιστορικό και διατηρητέο μνημείο.

5.7 Γεφύρι Πορτίτσας

Το τελευταίο αλλά και το δημοφιλέστερο από τα πέτρινα γεφύρια της περιοχής του Σπηλαίου Γρεβενών βρίσκεται στα νότια του χωριού, χτισμένο ακριβώς μπροστά από το στενόμακρο άνοιγμα - είσοδο (πορτίτσα) του φαραγγιού του Σπηλαίου, από όπου πήρε και την ονομασία του.

Εικόνα 38: Γεφύρι της Πορτίτσας, Πηγή: Κ.Π.Ε. Γρεβενών

Συνδέει το ιστορικό χωριό Σπήλαιο Γρεβενών που βρίσκεται γαντζωμένο στους βράχους πάνω από το φαράγγι στο όρος «Όρλιακας», σε υψόμετρο 900 μ., τόσο με το Μοναχίτι όσο και με το δρόμο προς την Κρασιά Γρεβενών, αλλά και το Μέτσοβο και τα Ιωάννινα.

Το γεφύρι της Πορτίτσας, άγριο και επιβλητικό ταυτόχρονα, εναρμονίζεται πλήρως με το βραχώδες φόντο σε μία τοποθεσία ασύγκριτης ομορφιάς στην οποία ο παραπόταμος του Βενέτικου διαρρέει την αμμώδη κοιλάδα «Κανάβη» και συνεχίζει

το πέρασμά του μέσα από το βαθύ και στενό φαράγγι «Πορτίτσα», ύψους περίπου 200 μ.

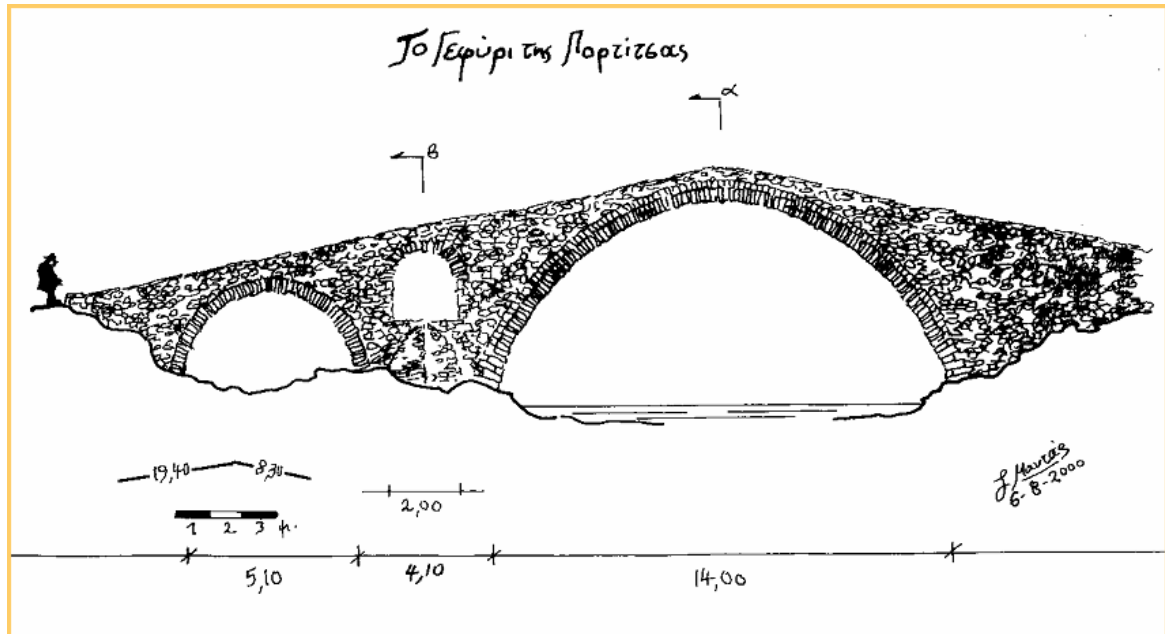
Πρόκειται για δίτοξο πέτρινο γεφύρι με συνολικό μήκος 34 μ., πλάτος 2,70 μ. (ωφέλιμο πλάτος αρκετά λιγότερο από 2μ.) και ύψος 7,80 μ., που καθορίζεται από τη μεγαλύτερη - κύρια (νότια) καμάρα του με άνοιγμα τόξου περίπου 24μ. Οι κλίσεις του οδοστρώματος του γεφυριού είναι αρκετά έντονες.

Ανάμεσα στη κύρια και τη βοηθητική (βόρεια) καμάρα του, ακριβώς πάνω από το μεσαίο βάθρο (που διαθέτει τριγωνική προεξοχή για την εξομάλυνση της ροής του νερού), έχει κατασκευαστεί ανακουφιστικό άνοιγμα (παράθυρο) απ' το οποίο διέρχονται τα ορμητικά νερά του ποταμού, όταν αυτό πλημμυρίζει την κοιλάδα. Αξίζει να αναφερθεί ότι σύμφωνα με αναφορές των κατοίκων της περιοχής:

- το πέρασμα του γεφυριού της Πορτίτσας ήταν ιδιαίτερα δύσκολο και τρομακτικό στο παλαιότερα χρόνια, αφού το γεφύρι έστεκε πολύ υψηλότερα (περισσότερο από 2μ.) από την κοίτη του ποταμού (όπως φαίνεται στην ακόλουθη φωτογραφία) πριν οι προσχώσεις του ποταμού και ορισμένες κατολισθήσεις ανυψώσουν την κοίτη του στα σημερινά επίπεδα.

Εικόνα 39: Πολύ παλιά φωτογραφία του Γεφυριού της Πορτίτσας (Άγνωστη Πηγή και Ημερομηνία Λήψης)

Εικόνα 40: Σχέδιο του Γεφυριού της Πορτίτσας, Πηγή: Σ. Μαντάς, 2000

- μόλις το 1930 κατασκευάστηκε μικρό τσιμεντένιο στηθαίο (βλέπε παράθεση φωτογραφιών ΚΠΕ Γρεβενών) και κάγκελα με τσιμεντένιους πασσάλους και σιδερόβεργες, με αποτέλεσμα να γίνει περισσότερο ασφαλές το πέρασμα του γεφυριού.

Εικόνα 41: Γεφύρι της Πορτίτσας (παράθεση φωτογραφιών πριν 30 χρόνια και σήμερα), Επεξεργασία: Κ.Π.Ε. Γρεβενών

Και πάλι με βάση τις περισσότερες αναφορές - μαρτυρίες των κατοίκων της περιοχής το γεφύρι εκτιμάται ότι κτίστηκε ανάμεσα στα έτη 1830-1850 περίπου από ντόπιους ή Γιαννιώτες μαστόρους, χωρίς να γίνεται καμία αναφορά στο όνομα του πρωτομάστορα. Τα χρήματα για την ανέγερση του λέγεται ότι δόθηκαν από την Ιερά Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου του Σπηλαίου Γρεβενών. Οι παραπάνω αναφορές επιβεβαιώνονται και από το βιβλίο του Ιωάννη Λαμπρίδη, («Περί των εν Ηπείρω Αγαθοεργημάτων» 1879, Μέρος Πρώτο, σελ. 65) κατά την οποία αναφέρει χαρακτηριστικά: *«Η του Σπηλαίου (εννοεί την εκκλησιαστική διοίκηση της Ιεράς Μονής Κοιμήσεως της Θεοτόκου του Σπηλαίου Γρεβενών) ... ανήγειρε δε και γέφυραν, κάτωθεν αυτής κειμένην, προ μικρού».*

Εικόνα 42: Γεφύρι της Πορτίτσας (λήψη μέσα από το φαράγγι) – Πηγή: Κ.Π.Ε. Γρεβενών

Λίγοι γνωρίζουν ότι το γεφύρι της Πορτίτσας απειλήθηκε με καταστροφή στη δεκαετία του 1980, όταν η ΔΕΗ σχεδίαζε την κατασκευή φράγματος στην κοιλάδα, η οποία ευτυχώς ματαιώθηκε επειδή κρίθηκαν ακατάλληλα τα πετρώματα της περιοχής. Με αφορμή την πληροφορία αυτή η Παιδαγωγική Ομάδα του Κ.Π.Ε. Γρεβενών προσάρμοσε ένα παιχνίδι ρόλων για μαθητές και ενήλικες με έμφαση στις επιπτώσεις που μπορεί να είχε για την τοπική κοινωνία ένα ανάλογο εγχείρημα (βλέπε Ενότητα «Γενικές Δραστηριότητες – Φύλλα Εργασίας», «Παιχνίδι Ρόλων - Σύγχρονο Υδροηλεκτρικό Φράγμα στη θέση Πορτίτσα»).

Σήμερα το γεφύρι της Πορτίτσας που βρίσκεται σε υψόμετρο 600 μ. περίπου είναι εύκολα προσβάσιμο τους περισσότερους μήνες του χρόνου, τόσο από λιθόστρωτο μονοπάτι που κατεβαίνει από το χωριό του Σπηλαίου, όσο και από παρακείμενο αγροτικό δρόμο. Θεωρείται το πιο γνωστό από τα γεφύρια του νομού Γρεβενών και κάθε χρόνο συγκεντρώνονται στην περιοχή πολλοί επισκέπτες και πραγματοποιούνται ποικίλες εκδηλώσεις (συναυλίες, δράσεις οικοτουρισμού κ.α.).

Το γεφύρι έχει συντηρηθεί τα τελευταία χρόνια και χρησιμοποιείται ακόμα και σήμερα από ανθρώπους και ζώα, κυρίως από το Σπήλαιο Γρεβενών. Με την Υπουργική Απόφαση ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β1/Φ36/29028/694/30-6-1995 - ΦΕΚ 632/Β/18-7-1995 το γεφύρι της Πορτίτσας έχει χαρακτηριστεί ως ιστορικό και διατηρητέο μνημείο.

5.8 Γεφύρι στα Καγκέλια

Το πρώτο από τα δύο γεφύρια της περιοχής του Τρικώμου Γρεβενών βρίσκεται περίπου 3χλμ. νότια - κάτω από το χωριό Τρίκωμο (παλιά Ζάλοβο) και συνδέει το Τρίκωμο με το Μοναχίτι Γρεβενών. Εξυπηρετούσε τόσο τους κατοίκους του Μοναχιτίου, του Μικρολίβαδου και της Κρανιας Γρεβενών στην μετακίνησή τους προς Γρεβενά. Η περιοχή ονομάζεται «Καγκέλια» εξαιτίας της οφιοειδούς - σε σχήμα φιδιού μορφής που είχε το παλιό μονοπάτι, αμέσως μετά το γεφύρι, στο ανέβασμα για το χωριό Μοναχίτι.

Είναι γνωστό και ως «Γεφύρι του Τρικώμου» ή «Γεφύρι της Καστανιάς» από μια καστανιά που μέχρι σήμερα υπάρχει στο δυτικό άκρο της γέφυρας και αποτέλεσε σημείο αναφοράς κατά τη στρατιωτική χαρτογράφηση της περιοχής από τη Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού, πριν το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Είναι ένα από τα πιο δύσκολα σε πρόσβαση γεφύρια του νομού, αφού η περιοχή Καγκέλια είναι στην ουσία μία χαράδρα με πυκνή βλάστηση που διασχίζεται από το Βενέτικο ποταμό.

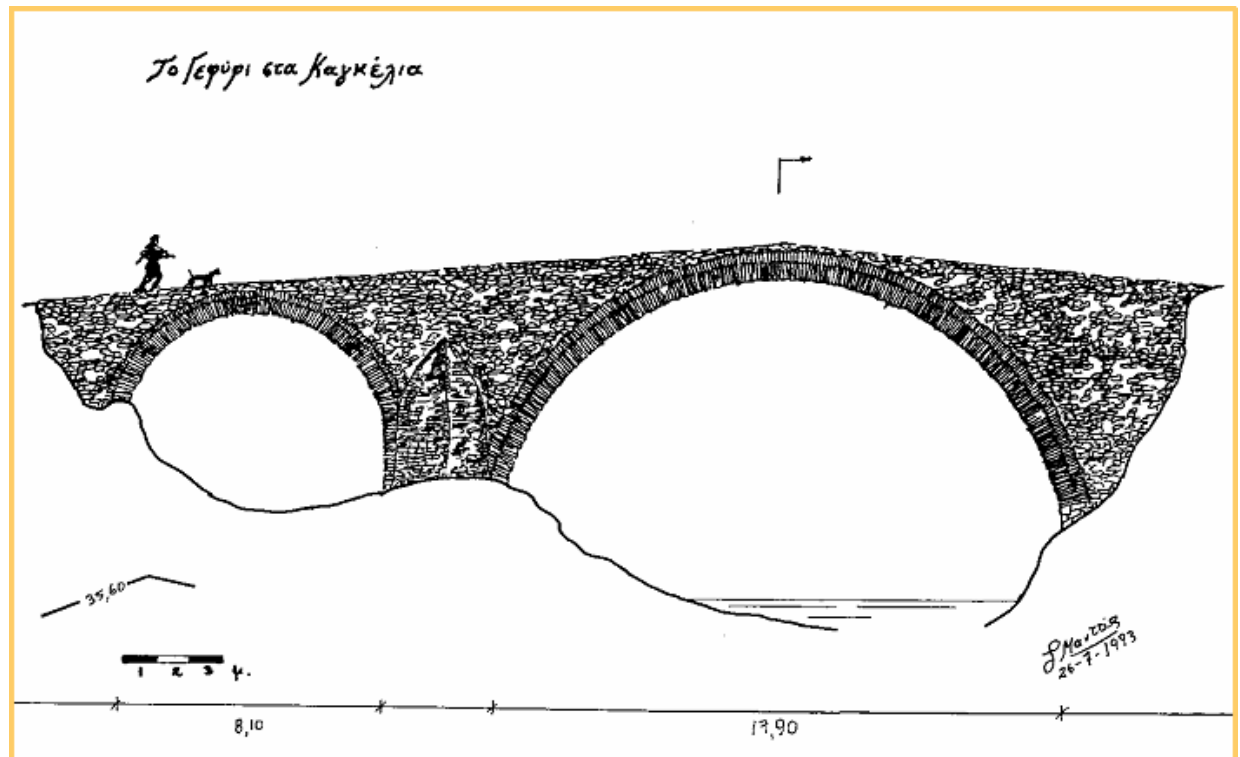

Εικόνα 43: Γεφύρι στα Καγκέλια – Πηγή: Δημάδης Χρήστος

Είναι δίτοξο γεφύρι, με κύριο και βοηθητικό τόξο, συνολικού μήκους 40,5 μέτρα, πλάτους 2,80 μέτρα, ενώ το ύψος του μεγαλύτερου τόξου του είναι περίπου 10 μέτρα και το άνοιγμά του περίπου 18 μέτρα. Από την αρχική του μορφή το γεφύρι έχει επισκευαστεί συνολικά δύο φορές και ειδικότερα:

- γύρω στα 1914 έπεσε η μικρότερη καμάρα του, η οποία επισκευάστηκε με έξοδα του τσέλιγκα Τασιούλα Αναγνώστου Αποστολίδη από το Τρίκωμο, ενώ
- και το 1989 έγινε δεύτερη επισκευή (επίχρισμα με τσιμέντο στις όψεις) και τοποθετήθηκαν κολωνάκια και σίδερα - κάγκελα

Εικόνα 44: Σχέδιο του Γεφυριού στα Καγκέλια, Πηγή: Σ. Μαντάς, 1993

Χτίστηκε από τον πρωτομάστορα Στέργιο Λάζο από τον Άγιο Κοσμά Γρεβενών (παλιά Τσιράκι), από τα πιο φημισμένα μαστοροχώρια της περιοχής με πλούσια θρησκευτική παράδοση. Η χρονολογία της κατασκευής του παραμένει μέχρι σήμερα άγνωστη, όπως και το όνομα του χορηγού. Το πιθανότερο είναι το γεφύρι να κτίστηκε το 19ο αιώνα, περίοδο που χρονολογικά ταυτίζεται με τη δράση και το έργο του πρωτομάστορα Στέργιου Λάζου. Άλλες, όμως, ανεπιβεβαίωτες πληροφορίες – φήμες αναφέρουν ότι το γεφύρι κατασκευάστηκε είτε πριν από το γεφύρι του Αζίζ Αγά (1727) είτε κοντά στο έτος 1760, χωρίς να γίνεται αναφορά στο όνομα του πρωτομάστορα.

Το γεφύρι χρησιμοποιείται ακόμη και σήμερα από τους ντόπιους κατοίκους που είναι κατά κύριο λόγο αγρότες και κτηνοτρόφοι.

Με την Υπουργική Απόφαση ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β1/Φ36/29028/694/30-6-1995 - ΦΕΚ 632/Β/18-7-1995 το γεφύρι στα Καγκέλια έχει χαρακτηριστεί ως ιστορικό και διατηρητέο μνημείο.

5.9 Γεφύρι Αζίζ – Αγά

Πρόκειται για ένα από τα πιο δημοφιλή και επισκέψιμα πέτρινα γεφύρια της περιοχής των Γρεβενών και βρίσκεται ανατολικά του χωριού Τρίκωμο (3χλμ.) ανάμεσα στα χωριά Τρίκωμο, Κοσμάτι και Κηπουρείο, σε μια πανέμορφη στενή κοιλάδα στο Βενέτικο ποταμό, μέσα σε δάση βαλανιδιάς και βραχώδεις πλαγιές. Οι κάτοικοι της περιοχής συχνά το αναφέρουν και γεφύρι του Ζίζαχα, παραφράζοντας την ονομασία του.

Εικόνα 45: Γεφύρι Αζίζ-Αγά – Πηγή: Κ.Π.Ε. Γρεβενών

Στα χρόνια της τουρκοκρατίας το γεφύρι του Αζίζ Αγά διευκόλυνε το πέρασμα τόσο των εμπόρων που μετέφεραν τα προϊόντα τους (λάδι, σιτάρι, κρασί κ.α.) από τη Μακεδονία προς την Ήπειρο και αντίστροφα (μέσα από τις ορεινές ημιονικές οδούς – μουλαρόστρατες) όσο και των караβανιών των ξενιτεμένων που έφευγαν προς την Κεντρική και την Ανατολική Ευρώπη.

Η κίνηση στο γεφύρι του Αζίζ αγά μειώθηκε όταν μετά από αρκετά χρόνια έγινε το γεφύρι του Σπανού, λίγα μόλις χιλιόμετρα ανατολικά, στην περιοχή του Κηπουρείου

Γρεβενών, καθιστώντας πιο εύκολη την πρόσβαση από Ιωάννινα προς Γρεβενά μέσω της διαδρομής Κρανιάς - Κηπουριού.

Όμως, ακόμη και μετά το χτίσιμο του γεφυριού του Σπανού, το γεφύρι του Αζίζ Αγά δεν έχασε ποτέ την αίγλη του και την εμπορική και στρατηγική του σημασία. Κι αυτό γιατί όπως πρόσφατα επισήμανε ο συγγραφέας κ. Γ. Τσότσος (2011), και διακρίνεται μέσα από το ακόλουθο σχέδιό του, το γεφύρι του Αζίζ Αγά βρισκόταν στον οδικό άξονα που συνέδεε την Ήπειρο και τα Γιάννενα με το Μαυρονόρος, περιοχή που ήταν εκείνα τα χρόνια ξακουστή για την ετήσια εμποροπανήγυρή της. Όπως έχει επισημανθεί, το παζάρι του Μαυρονόρους συνιστούσε καθοριστικό παράγοντα ανάπτυξης της ευρύτερης περιοχής, αφού απηχούσε πέρα από τα σύνορα της Δυτικής Μακεδονίας. Επιπλέον, στην περιοχή πριν το Μαυρονόρος υπήρχαν οικισμοί, όπως το Ζάλοβο το Ριάχοβο, το Κοσμάτι κ.α, με σημαντικό μέγεθος και μεγάλη παραγωγή ξακουστών τοπικών προϊόντων. Επομένως, τόσο στην περίπτωση του γεφυριού του Αζίζ Αγά όσο και στις περιπτώσεις των γεφυριών του Σπανού και του Σταυροποτάμου που αναφέρονται στη συνέχεια, επιβεβαιώνεται η άποψη του κ. Μ. Αράπογλου (2011) ότι:

«...το μέγεθος του γεφυριού, συνδυαζόμενο με τη θέση του επί του ποταμού, αποκαλύπτει, μεταξύ άλλων, τη σημασία, τόσο τη δική του όσο και του οδικού δικτύου, στο οποίο ανήκει ... και επιβεβαιώνεται η σχέση του, όχι μόνο με την τοπική παραγωγή, αλλά και με τα χωριά της ευρύτερης περιοχής.»

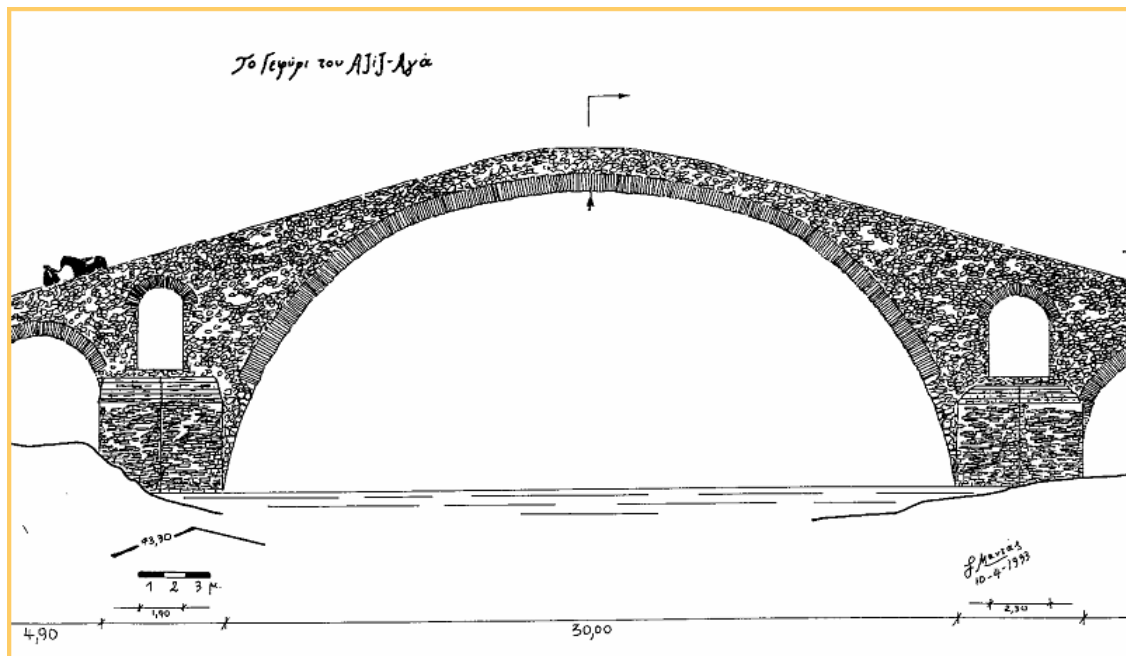

Εικόνα 46: Η σημασία του γεφυριού του Αζίζ Αγά για την ευρύτερη περιοχή – Πηγή: Γ. Τσότσος (2011)

Είναι τρίτοξο γεφύρι που εκτείνεται σε διεύθυνση από βορρά προς νότο με συνολικό μήκος 71μ., πλάτος 3μ., ενώ το ύψος της μεσαίας – μεγαλύτερης καμάρα του, κάτω από την οποία κυλάει το ρεύμα του ποταμού, φθάνει τα 15 μ. και το άνοιγμά της τα 30μ. περίπου. Το μεσαίο αυτό τόξο (καμάρα) του έχει το μεγαλύτερο ύψος και άνοιγμα από κάθε άλλο τόξο ανάμεσα στα πέτρινα γεφύρια της Μακεδονίας και είναι ένα από τα μεγαλύτερα πέτρινα τόξα στην Ελλάδα, γεγονός που καθιστά το γεφύρι του Αζίζ – Αγά ιδιαίτερα ξεχωριστό και επιβλητικό.

Οι δύο βοηθητικές του καμάρες γεμίζουν νερό μόνο όταν το ποτάμι πλημμυρίζει και έχουν άνοιγμα 8.00μ. και 5μ. αντίστοιχα,. Το οδόστρωμα του γεφυριού έχει αρκετά μεγάλες κλίσεις και η διάβασή του, ιδίως στο τέλος του φθινοπώρου και το χειμώνα, απαιτεί μεγάλη προσοχή, παρά το γεγονός ότι καθ' όλο το μήκος του γεφυριού υπάρχει στηθαίο. Στις βάσεις της μεγάλης - μεσαίας καμάρας (μεσόβαθρα) υπάρχουν τριγωνικές προεξοχές (για να εξομαλύνουν τη ροή του νερού), καθώς και δύο μικρά ανακουφιστικά ανοίγματα (παράθυρα) ακριβώς πάνω από κάθε μία από αυτές, για να διοχετεύουν τη ροή του ποταμού και να ανακουφίζουν το γεφύρι, όταν η στάθμη του νερού ανέβει πολύ ψηλά. Επιπλέον, στο εσωράχιο της μεγάλης - μεσαίας καμάρας είναι κρεμασμένο ένα κουδουνάκι (κυπρί), το οποίο προειδοποιούσε με τον ήχο του για τον κίνδυνο που διατρέχουν οι ταξιδιώτες, σε περίπτωση πολύ ισχυρού ανέμου (απαραίτητο λόγω και του μεγάλου ύψους του γεφυριού).

Εικόνα 47: Σχέδιο του Γεφυριού του Αζίζ - Αγά, Πηγή: Σ. Μαντάς, 1993

Σύμφωνα με τον Ηπειρώτη ιστορικό Ιωάννη Λαμπρίδη («Περί των εν Ηπίρω Αγαθοεργημάτων» 1880, Μέρος Δεύτερο, σελ. 153) ο χορηγός του γεφυριού ήταν ο Αζίζ – Αγάς, εύπορος αξιωματούχος της περιοχής. Το γεφύρι χτίστηκε το 1727,

σύμφωνα με κτητορική πλάκα που ήταν εντοιχισμένη στην ανατολική όψη του γεφυριού, αλλά σήμερα δε σώζεται.

Δεν αναφέρεται το όνομα του πρωτομάστορα του γεφυριού, αλλά έγινε γνωστή από διηγήσεις των κατοίκων της περιοχής η παράδοση - θρύλος που συνοδεύει το χτίσιμό του. Σύμφωνα με αυτή, το γεφύρι αποδείχθηκε πολύ δύσκολο έργο, κυρίως εξαιτίας του μεγάλου μήκους και ύψους του, αφού η μεσαία καμάρα του έπεσε δύο φορές αμέσως μετά την αφαίρεση των καλουπιών. Ο Αζίζ – Αγάς τότε απείλησε τον πρωτομάστορα πως αν το γεφύρι πέσει για τρίτη φορά «θα του πάρει το κεφάλι».. Στο τέλος το γεφύρι στάθηκε όρθιο και ο πρωτομάστορας, παρακολουθώντας το ξεκαλούπωμα από απόσταση ασφαλείας (κατέφυγε στη «Ράχη Σκύφτη», λόφο νότια του γεφυριού προς το Κηπουρείο), γλίτωσε εισπράττοντας την πλούσια αμοιβή του.

Από το εκπληκτικό λυρικό ποίημα του ποιητή Κώστα Κρυστάλλη (1868 – 1894) με τίτλο: «Το Γεφύρι του Μανώλη» («ΕΡΓΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ — ΠΕΖΑ, ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ») που αναφέρεται στο θρύλο του ομώνυμου – παλαιότερου και πιο ξακουστού - γεφυριού της Ευρυτανίας αναφέρουμε μερικούς μόνο στίχους του που όμως ταιριάζουν απόλυτα στην παράδοση – θρύλο και του Γεφυριού του Αζίζ – Αγά:

.....

— Όμως καλά στοχάσου·

Ο χρόνος αν παραδιαβή και δεν το θεμελιώσης,

Με τώμορφο κεφάλι σου το τάμμα θα πλερώσης.

.....

Αρχίζει σύνταχα η δουλειά. Σαν γίγαντοι πιθώνουν

Πέτρα σε πέτρα οι μάστοροι, και χτίζουν κι' ασβεστώνουν.

Όμως πάρα πολύ ψηλοί οι βράχοι εκεί υψωνόταν,

.....

— Τώστησα το γεφύρι μου, ψυλό και στοιχειωμένο,

Και τώμορφο κεφάλι μου δε θα το ιδής κομμένο.

.....

Από το βιβλίο του Σπ. Μαντά «Το γεφύρι και ο Ηπειρώτης» (1987) ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η μαρτυρία – αφήγηση του Σωτήρη Βλάχου που παραθέτουμε για τις συνθήκες και τα συναισθήματα όσων διάβαιναν τα ψηλά πέτρινα γεφύρια της εποχής (αναφέρεται βέβαια σε γεφύρια της Ηπείρου), όπως και αυτό του Αζίζ – Αγά:

«...Όταν περνούσαμε αυτά τα πέτρινα τα γιοφύρια, τα ψηλά, ήταν πολύ επικίνδυνα. Περνούσαμε με προσοχή. Τα δεσίματα των ζώων, ήταν όλα κανονισμένα. Το σαμάρι ειδικό, οι τριχιές ειδικά περασμένες, τα παντζούμια που τα λένε, τα πετσιά, αυτά που σφίγγαν από κάτω κι από πίσω, ήταν κανονισμένα όλα αυτά τα πράγματα. Ανήφορο, κατήφορο, ανέβα, κατέβα, μα, η φύγουν ούτε έτσι, ούτε έτσι. Περνούσαμε με προσοχή...».

«...Αν φύσαγαν κει πάνω, στην κορυφή, στα γιοφύρια. Σου'ρχονταν και σένα ζαλάδα κει πάνω, σ'αυτά τα γεφύρια. Ξέρεις τι πράγμα είναι να'χεις μπαούλα φορτωμένα σε μουλάρια, 100 ή 120 οκάδες να πούμε, μουλάρια θηρία και να τα θγάξεις κει πάνω;»

Σήμερα το γεφύρι του Αζίζ – Αγά, μετά από επιμέρους ενέργειες επισκευών και συντηρήσεων (τελευταίες το Σεπτέμβριο του 2008), διατηρείται σε καλή κατάσταση και αποτελεί σημείο αναφοράς για τους επισκέπτες του νομού. Πολύ συχνά στο χώρο του γεφυριού διοργανώνονται εκδηλώσεις (συναυλίες, γιορτές, οικοτουριστικές εκδηλώσεις κ.α.) με σημαντική προστιθέμενη αξία για την περιοχή και τις γειτονικές κοινότητες.

Στο χωριό Τρίκωμο που απέχει μόλις 21 χλμ. ΝΔ των Γρεβενών οι κάτοικοί του ασχολούνται με τη γεωργία και την κτηνοτροφία και συνεχίζουν να παράγουν δυνατό τσίπουρο και άφθονο καλό κρασί, προϊόντα που έκαναν γνωστό το χωριό αλλά και την ευρύτερη περιοχή από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας.

Με την Υπουργική Απόφαση ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β1/Φ36/29028/694/30-6-1995 - ΦΕΚ 632/Β/18-7-1995 το γεφύρι του Αζίζ – Αγά έχει χαρακτηριστεί ως ιστορικό και διατηρητέο μνημείο.

5.10 Γεφύρι Σταυροπόταμου

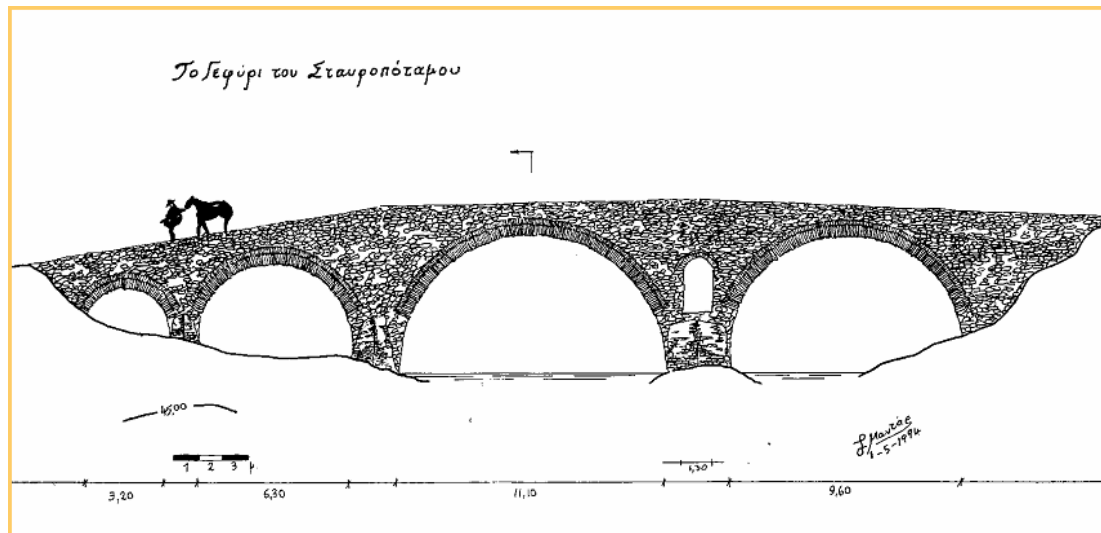
Το πρώτο από τα γεφύρια της περιοχής του Κηπουριού βρίσκεται ανάμεσα στα χωριά της περιοχής Κηπουριό και Πηγαδίτσα, ακριβώς στο τελείωμα του ποταμού Σταυροπόταμο, παραπόταμου του Βενέτικου. Είναι από τα νεότερα γεφύρια του νομού Γρεβενών, από το οποίο κατά την παράδοση περνούσαν τα καραβάνια πηγαίνοντας για Θεσσαλονίκη ή Γιάννενα. Παλαιότερα το γεφύρι αυτό αποτελούσε τμήμα της οδού από την Ήπειρο, μέσω Μετσόβου, προς τα Γρεβενά.

Το γεφύρι αυτό αναφέρεται συχνά και ως Γεφύρι του Κηπουριού. Βρίσκεται δίπλα από την παλιά εθνική οδό Γρεβενών - Μετσόβου – Ιωαννίνων και πολύ κοντά σ' αυτό υπάρχει και το γεφύρι του Σπανού (αναφέρεται παρακάτω). Στη συγκεκριμένη, επομένως, περιοχή εξαιτίας της συμβολής των δύο ποταμών – του Βενέτικου και του Σταυροπόταμου – αλλά και του ημιορεινού ανάγλυφου της περιοχής έχουν χτιστεί πολύ κοντά μεταξύ τους τα δύο αυτά πέτρινα γεφύρια και η περιοχή αποκαλείται από τους κατοίκους του Κηπουριού «στα γεφύρια».

Εικόνα 48: Γεφύρι Σταυροποτάμου – Πηγή: Κ.Π.Ε. Γρεβενών

Είναι τετράτοξο γεφύρι με δυο κύρια μεγάλα τόξα και τα άλλα δύο αισθητά μικρότερα, όλα άνισα μεταξύ τους. Το συνολικό του μήκος είναι 48 μ., το πλάτος του 3,70 μ. και το ύψος της μεγαλύτερης καμάρας του είναι 6,90 μ. Σε κάθε ένα από τα τρία μεσαία βάθρα του γεφυριού υπάρχουν τριγωνικές (ή σφηνοειδείς) προεξοχές, εμπρός και πίσω στις βάσεις, προκειμένου να εμποδίζουν τη δημιουργία στροβίλων νερού κοντά στο γεφύρι, όταν το ρεύμα είναι ορμητικό και να εξομαλύνουν τη ροή του ποταμού. Στο δεύτερο, από το βορρά, μεσαίο βάθρο υπάρχει ένα σχετικά μεγάλο ανακουφιστικό άνοιγμα (παράθυρο). Το οδόστρωμα του γεφυριού έχει σχετικά μικρές κλίσεις.

Εικόνα 49: Σχέδιο του Γεφυριού του Σταυροποτάμου, Πηγή: Σ. Μαντάς, 1994

Δυστυχώς δε σώζεται κάποια συγκεκριμένη πληροφορία σχετικά με το χορηγό, τη χρονολογία κτίσεως του γεφυριού και τον πρωτομάστορά του.

Στο βιβλίο του Νικολάου Θ. Σχινά, Ταγματάρχου του Μηχανικού, που εκδόθηκε στην Αθήνα το 1886 με τίτλο: «Οδοιπορικά Σημειώσεις Μακεδονίας, Ηπείρου, Νέας Οροθετικής Γραμμής και Θεσσαλίας» και ειδικότερα το «Φυλλάδιον Πρώτον, Α' Οδοιπορικά Μακεδονίας, σελίδα μγ'» ο συγγραφέας κάνει αναφορά στην ύπαρξη του γεφυριού του Σταυροποτάμου, τον οποίο μάλιστα ονομάζει Σιτοβίτικο (από το χωριό Σίτοβο, παλιά ονομασία του σημερινού Σιταρά Γρεβενών).

Μέτσοβον [ὄρα σελ. 2—5]) καὶ ὁ τρίτος, Σιτοβίτικος κλούμενος, κτερχόμενος ἀπὸ τῶν Καμβουνίων (Χασιωτικῶν) ὄρειων, διέρχεται τῶν ἑκατέρωθεν αὐτοῦ χωρίων Κηπεριὸ καὶ Πιγαδίτσα, ἐπὶ τῆς συγκοινωνίας τῶν ὁποίων ὑπάρχει λιθίνη γέφυρα (ὄρα σελ. 8), 1/2 ὥραν ἀπὸ τῆς ὁποίας καὶ μετὰ τὴν διαδοχικὴν συνένωσιν τῶν τριῶν κλάδων τῶν σχηματιζόντων τὸν ποταμὸν Βενέτικον, ὑπάρχει λιθίνη ἑξάτοξος γέφυρα τοῦ Σπανοῦ λεγομένη, καὶ μετ' αὐτὴν ἑτέρα λιθίνη μονότοξος τοῦ Ἐλευθεροχωρίου.

Εικόνα 50: Απόσπασμα βιβλίου Νικ. Θ. Σχινά, «Οδοιπορικά Σημειώσεις Μακεδονίας, Ηπείρου, Νέας Οροθετικής Γραμμής και Θεσσαλίας», Φυλλάδιον Πρώτον, Α' Οδοιπορικά Μακεδονίας, σελίδα μγ', Αθήνα 1886

Με βάση την αναφορά αυτή και τη χρονολογία εκδόσεως του βιβλίου το γεφύρι του Σταυροποτάμου εκτιμάται ότι χτίστηκε πολύ πριν το 1880.

Τη δεκαετία του 1960, σε μία προσπάθεια επισκευής του γεφυριού η οποία όμως αλλοίωσε την παραδοσιακή του αρχιτεκτονική, το οδόστρωμα του γεφυριού ασφαλοστρώθηκε και επιπλέον τοποθετήθηκαν τσιμεντένια κάγκελα προκειμένου να εξυπηρετείται η συγκοινωνία της περιοχής (ασφαλής διάβαση των οχημάτων λόγω του μεγάλου πλάτους του).

Σήμερα το γεφύρι του Σταυροποτάμου είναι εύκολα προσβάσιμο, αφού είναι πολύ κοντά στην παλιά εθνική οδό Ιωαννίνων Γρεβενών και είναι ορατό από τους οδηγούς.

Με την Υπ. Απόφαση ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β1/Φ36/29028/694/30-6-1995 - ΦΕΚ 632/Β/18-7-1995 το γεφύρι του Σταυροποτάμου έχει χαρακτηριστεί ως ιστορικό και διατηρητέο μνημείο.

5.11 Γεφύρι Σπανού

Πρόκειται για το μεγαλύτερο γεφύρι του νομού Γρεβενών και το μεγαλύτερο σωζόμενο πέτρινο γεφύρι της Μακεδονίας. Φέρει το όνομα του Μουσταφά Πασά ή Σπανού από το Αργυρόκαστρο, που ήταν ο χορηγός – χρηματοδότης της κατασκευής του.

Βρίσκεται μεταξύ των χωριών Κοσματίου και Κηπουρειού, μόλις 16 χιλιόμετρα νοτιοδυτικά των Γρεβενών, στο δρόμο για το Μέτσοβο, λίγο μετά τη σημείο που ο Βενέτικος συναντά τον παραπόταμό του Σταυροπόταμο (πολύ κοντά στο γεφύρι του Σταυροποτάμου, όπως αναφέρθηκε στα προηγούμενα). Ακριβώς δίπλα από το γεφύρι περνάει η παλιά εθνική οδός Γρεβενών - Ιωαννίνων μέσω Κρανιάς, Μηλιάς Μετσόβου και Μετσόβου.

Παλιότερα το γεφύρι διευκόλυνε την επικοινωνία όχι μόνο των γειτονικών χωριών αλλά και γενικότερα των κατοίκων της Βορειοανατολικής Πίνδου με τη Θεσσαλία.

Εικόνα 51: Γεφύρι Σπανού – Πηγή: Κ.Π.Ε. Γρεβενών

Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται από τους ερευνητές για τη μορφολογία της περιοχής και το συγκεκριμένο σημείο στο οποίο οι μάστορες επέλεξαν να χτίσουν το γεφύρι. Παρά το γεγονός ότι στην περιοχή υπάρχουν πολύ πιο στενά περάσματα στους γύρω λόφους, που θα επέτρεπαν το χτίσιμο ενός πολύ μικρότερου γεφυριού, οι μάστορες επέλεξαν τη συγκεκριμένη θέση για δύο λόγους:

- αφενός γιατί στη θέση αυτή ο βραχώδης και ανώμαλος πυθμένας του ποταμού είναι ιδανικός για θεμελίωση, σε αντίθεση με το σχετικά σαθρό αργιλώδες έδαφος στους λόφους και
- αφετέρου εξαιτίας του μεγάλου πλάτους του Βενέτικου ποταμού στη θέση αυτή, που καταλαγιάζει σημαντικά τη ροή του ποταμού.

Το γεφύρι είναι πεντάτοξο με συνολικό μήκος 85 μ., πλάτος 3,50 μ., ενώ το ύψος της μεγαλύτερης καμάρας του είναι 10,40 μ. Τα τόξα του εκτείνονται σε ευθεία γραμμή από βορρά προς νότο και το μέγεθός τους αυξάνεται διαδοχικά.

Εικόνα 52: Το Γεφύρι του Σπανού, Φωτογραφία του Γιάννη Τζατζάνη

Στα τρία από τα τέσσερα μεσόβαθρα των τόξων του διακρίνουμε ανακουφιστικά ανοίγματα (παράθυρα), ενώ σε όλα τα μεσαία βάθρα υπάρχουν τριγωνικές (σφηνοειδείς) προεξοχές εμπρός και πίσω (στα κατόντη και τα ανάντη, δηλαδή τόσο σύμφωνα με την κατεύθυνση του ρου του ποταμού, όσο και αντίθετα από αυτή) στη βάση για να εξομαλύνεται ακόμη περισσότερο η ροή του ποταμού. Οι βάσεις των τόξων – βάθρα είναι καλοκτισμένες με μεγαλύτερες και ιδιαίτερα επιμελημένες πελεκημένες πέτρες, τοποθετημένες κατά το ισόδομο σύστημα. Το οδόστρωμα του γεφυριού είναι σχεδόν επίπεδο και η διέλευσή του είναι πολύ εύκολη.

Το γεφύρι εντυπωσιάζει τον επισκέπτη με τον όγκο και τη στιβαρότητά του που επιβάλλεται στο γύρω τοπίο, καθώς και για την αρτιότητα της κατασκευής του αφού μέχρι σήμερα εξακολουθεί να είναι λειτουργικό για πεζούς και οχήματα.

Σύμφωνα με τον Γ. Τσότσο (1997), ο Γάλλος περιηγητής Πουκεβίλ που διέτρεξε το 1806 την ευρύτερη περιοχή που βρίσκεται σήμερα το γεφύρι του Σπανού μνημονεύει στις ταξιδιωτικές του εντυπώσεις «...την ύπαρξη υπολειμμάτων (πέντε καμάρες) από πολύ μεγάλο γεφύρι που κατασκεύασε το 14ο αιώνα ο ηγεμόνας των Οθωμανών Τούρκων Βαγιαζήτ Β', ο επονομαζόμενος Γιλντιρίμ (Κεραυνός), όταν κατέκτησε την Ήπειρο».

Πιθανολογείται ότι το γεφύρι του Μουσταφά Πασά ή Σπανού χτίστηκε πάνω στα ερείπια αυτά (σχετικά αναφέρεται ο Άγγλος περιηγητής Leake, 1805) και ότι το γεφύρι ανακατασκευάστηκε το 1846, χρονολογία που είναι χαραγμένη στη βορειοανατολική όψη του βάθρου του μεγαλύτερου τόξου. Ο Ηπειρώτης ιστορικός

Ι. Λαμπρίδης αναφέρει στο βιβλίο του («Περί των εν Ηπείρω Αγαθοεργημάτων» 1880, Μέρος Δεύτερο, σελ. 152-153) ότι χορηγός του γεφυριού είναι ο Μουσταφά Αγάς ή Σπανός και το ύψος της χορηγίας ήταν 50.000 γρόσια. Ο Σπανός οικοδόμησε δίπλα από τη γέφυρα και ξενώνα - χάνι όπου διανυκτέρευαν караβάνια που πήγαιναν προς Θεσσαλονίκη ή Γιάννενα, από το οποίο εισπράττονταν 400 γρόσια ετησίως - μέρος των εσόδων του χρησιμοποιούνταν για την συντήρηση του γεφυριού, ενώ σε τοποθεσία παρακείμενη του γεφυριού ήταν ο τάφος του Μουσταφά Πασά ή Σπανού. Ακολουθεί το ακριβές απόσπασμα – αναφορά του Ι. Λαμπρίδη:

*«...έκτισεν ο εξ Αργυροκάστρου Μουσταφά Αγάς, ο επιλεγόμενος
Σπανός δια γροσίων 50.000. Ίνα δε και τα μέσα της επισκευής ο
αιόδημος ούτος χορηγήσῃ, ωκοδόμησε παρά τη γέφυρα ταύτη ξενώνα,
αφού γρόσια 400 ετησίως εισπράττονται. Σημειωτέον δε, ότι παρά τω
μνημείω τούτω της φιλανθρωπίας ευρίσκεται και ο τάφος εκείνου, την
ευλογίαν των διαβατών επισύρων».*

Μέχρι σήμερα δεν έχει γίνει γνωστό το όνομα του πρωτομάστορα ή τα ονόματα των μαστόρων του γεφυριού. Ο τάφος του χορηγού Μουσταφά Αγά ή Σπανού (ένα μικρό κτίσμα με ασβεστόλιθο με μία επιτάφια σχιστόπλακα) σωζόταν μέχρι το 1980, αλλά δυστυχώς καταστράφηκε από τυμβωρύχους, οι οποίοι έσκαβαν στην περιοχή αναζητώντας θησαυρό. Πληροφορίες αναφέρουν ότι στο χώρο που βρίσκεται το γεφύρι υπήρχε και τούρκικο φυλάκιο.

Στην πορεία των χρόνων το γεφύρι του Σπανού επισκευάστηκε και ανακατασκευάστηκε πολλές φορές, με αποτέλεσμα πολλές από τις εργασίες αυτές να αλλοιώσουν σημαντικά την παραδοσιακή του αρχιτεκτονική. Τα τελευταία χρόνια στο γεφύρι γίνονται ποικίλες εκδηλώσεις, με περισσότερο γνωστή τη «Μανιταρογιορτή» του Αυγούστου που διαρκεί 3 μέρες. Στο πλαίσιο αυτής της γιορτής διοργανώνονται συναυλίες, δραστηριότητες βουνού και ποταμού (οικοτουρισμού), παζάρι τοπικών παραδοσιακών προϊόντων και προσφέρονται στους επισκέπτες δωρεάν μανιταρόσουπες και μανιταρόπιτες με άγρια μανιτάρια.

Πολύ σημαντικό έργο για την προβολή των πέτρινων γεφυριών και της ευρύτερης περιοχής των Γρεβενών αναμένεται να αποτελέσει η διασύνδεση των γεφυριών «Ζιάκα – Κατσογιάννη – Λιάτισσας (Κλέφτη) – Πορτίτσα – Καγκέλια – Αζίζ Αγά – Κηπουρείο», καθώς και τη διαμόρφωση δύο χώρων αναψυχής και ανάπαυσης, ένα στην αφετηρία της διαδρομής των μονοπατιών στο Γεφύρι Ζιάκα και ένα στο Γεφύρι του Σπανού, συνολικού προϋπολογισμού 1.140.000€. Οι υπηρεσίες του Εθνικού Οργανισμού Τουρισμού (ΕΟΤ) ολοκλήρωσαν στα τέλη του 2011 τις μελέτες και το τεχνικό δελτίο του έργου αυτού, που φέρει τον τίτλο: "Οικοτουριστικές διαδρομές στα γεφύρια των Γρεβενών", και αναμένεται αυτό να προωθηθεί στο Υπουργείο

Ανάπτυξης για αξιολόγηση και ένταξη στο ΕΣΠΑ. Φορέας λειτουργίας του έργου σχεδιάζεται να είναι ο Δήμος Γρεβενών.

Το χτίσιμο των δύο ιδιαίτερα μεγάλων γεφυριών στην περιοχή του Κηπουριού Γρεβενών οφείλεται στη στρατηγική του θέσης, καθώς και στους 10 νερόμυλους που αναφέρεται ότι φτιάχτηκαν και βοήθησαν την περαιτέρω ανάπτυξη της περιοχής. Σήμερα οι κάτοικοι του χωριού ασχολούνται κυρίως με την κτηνοτροφία, την καλλιέργεια σιταριού και τη μελισσοκομία.

Με την Υπ. Απόφαση ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β1/Φ36/29028/694/30-6-1995 - ΦΕΚ 632/Β/18-7-1995 το γεφύρι του Σπανού έχει χαρακτηριστεί ως ιστορικό και διατηρητέο μνημείο.

5.12 Γεφύρι Ματσαγκάνη

Βρίσκεται στο δρόμο Γρεβενών - Κρανιάς και ειδικότερα στην άκρη του χωριού Κρανιά Γρεβενών, κοντά στις πηγές του Βενέτικου ποταμού, σε υψόμετρο 900 μ. περίπου. Είναι γνωστό και ως το Γεφύρι της Κρανιάς.

Αποτελεί τμήμα του παλιού μονοπατιού που συνέδεε τα Γιάννενα, δια μέσου του Μετσόβου, της Μηλιάς Μετσόβου, της Κρανιάς και του Κηπουριού, με τα Γρεβενά, απ' όπου μετακινούνταν τα εμπορικά καραβάνια και γινόταν η επικοινωνία των κατοίκων των γύρω περιοχών.

Εικόνα 53: Γεφύρι Ματσαγκάνη (Κρανιάς), Πηγή: ΚΠΕ Γρεβενών

Είναι μονότοξο γεφύρι με συνολικό μήκος 16μ., πλάτος 2,5μ. και ύψος 5,5μ., ενώ το άνοιγμα του τόξου του φτάνει είναι 9μ. Η κατάντη όψη (σύμφωνα με την κατεύθυνση της ροής του ποταμού) του γεφυριού έχει διατηρηθεί, ενώ τόσα τα πλαϊνά του στηθαία και το δάπεδό του έχουν αποκατασταθεί με τσιμέντο (περίοδο 1987 -1990) και αλλοιώνουν την παραδοσιακή του αρχιτεκτονική.

Ο Γ. Τσότσος (1997) αναφέρει ότι: «Στη βόρεια όψη του γεφυριού διακρίνονται δύο σιδερένια τζινέτια για καλύτερη ενίσχυση της λιθοδομής του τόξου και στη μέση του τόξου, ένας σιδερένιος χαλκάς απ' όπου, πιθανότατα, κρεμόταν στο παρελθόν κουδούνι χάλκινο (κυπρί) με γλωσσίδι, που χτυπούσε όταν φυσούσε δυνατός αέρας».

Τα τζινέτια ή σιδεριές (ονομάζονται αλλιώς και διχάγγιστρα) είναι χαλύβδινες ταινίες ή λάμες μερικών εκατοστών των οποίων τα άκρα έχουν καμφθεί σε σχήμα Τ ή Γ ή Π. Οι άκρες καταλήγουν σε αιχμές, ώστε να είναι εύκολη η τοποθέτησή του – κάρφωμα πάνω σε πέτρες. Αναφέρονται και ως διακοσμητικά στοιχεία της Ζαγορίσιας αρχιτεκτονικής.

Το γεφύρι χτίστηκε γύρω στο 1850 και πήρε το όνομά του από τον Ματσαγκάνη, που λέγεται ότι ήταν ιδιοκτήτης των χωραφιών της περιοχής. Δεν αναφέρεται όμως το όνομα του χορηγού ούτε και το όνομα του πρωτομάστορα του γεφυριού.

Με την Υπ. Απόφαση ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β1/Φ36/29028/694/30-6-1995 - ΦΕΚ 632/Β/18-7-1995 το γεφύρι του Ματσαγκάνη έχει χαρακτηριστεί ως ιστορικό και διατηρητέο μνημείο.

5.13 Γεφύρι Σταμπέκη

Είναι το δεύτερο γεφύρι που βρίσκεται κοντά (δυτικά) στο χωριό Κρανιά και γεφυρώνει το ρέμα που εκβάλλει στο Βενέτικο ποταμό κοντά στις πηγές του. Το γεφύρι αυτό αποτελεί τμήμα του παλιού μονοπατιού από το οποίο περνούσαν τα εμπορικά καραβάνια και οδηγούσε από τα Γιάννενα στα Γρεβενά, διαμέσου του Μετσόβου, της Μηλιάς, Κρανιάς και του Κηπουριού. Ταυτόχρονα το γεφύρι διευκόλυνε την επικοινωνία μεταξύ της Κρανιάς και του Μικρολίβαδου Γρεβενών.

Πληροφορίες αναφέρουν ότι και το γεφύρι αυτό πήρε την ονομασία του από τον ιδιοκτήτη χωραφιών της περιοχής. Άλλες πάλι αναφέρουν ότι πήρε την ονομασία του από την ιταλική λέξη «Σταμπέκο» που σημαίνει αγριόγιδο.

Είναι μονότοξο γεφύρι με μήκος οδοστρώματος 20μ., πλάτος 2,2μ. και ύψος περίπου 8μ. Σύμφωνα με τη σημερινή όψη του το γεφύρι διαθέτει ανακουφιστικό άνοιγμα – παράθυρο και τριγωνικές προεξοχές ακριβώς κάτω από το άνοιγμα αυτό.

Εκτιμάται ότι το γεφύρι αυτό χτίστηκε κοντά στο 1850 (σχεδόν μαζί με το προηγούμενο γεφύρι του Ματσαγκάνη), όμως δυστυχώς και πάλι δε σώζονται πληροφορίες τόσο για το όνομα του χορηγού όσο και για το όνομα του πρωτομάστορα του γεφυριού.

Και το γεφύρι του Σταμπέκη αναφέρεται ότι επισκευάστηκε κατά την περίοδο 1987-1990 (επίχριση κατεστραμμένων τμημάτων με τσιμεντοκονίαμα). Παρά την προσπάθεια αυτή το γεφύρι συνέχιζε να παρουσιάζει προβλήματα λόγω της φθοράς, ώσπου το 2006 αποκαταστάθηκε πλήρως (βλέπε φωτογραφία).

Εικόνα 54: Γεφύρι του Σταμπέκη (εργασίες αποκατάστασης) 2006, Πηγή: ΚΠΕ Γρεβενών

Εικόνα 55: Γεφύρι του Σταμπέκη (μετά την αποκατάσταση) 2006, Πηγή: ΚΠΕ Γρεβενών

Κατά την τελευταία αυτή αποκατάσταση ο κατασκευαστής πρόσθεσε στο γεφύρι του Σταμπέκη στηθαία (προστατευτικές κατασκευές στις άκρες του καταστρώματος του γεφυριού) και αρκάδες (κατακόρυφες πέτρες που χρησιμεύουν ως στηθαία), τα οποία σύμφωνα με μαρτυρίες και παλιό φωτογραφικό υλικό δεν υπήρχαν στο γεφύρι.

Όπως αναφέρθηκε και στα προηγούμενα η παλιά εθνική οδός Γρεβενών – Ιωαννίνων, μέσω Κρανιάς και Μετσόβου περνάει ακριβώς δίπλα τόσο από τα γεφύρια της περιοχής του Κηπουριού (Σταυροποτάμου και Σπανού), όσο και σε μικρή σχετικά απόσταση από τα γεφύρια της περιοχής Κρανιάς (Ματσαγκάνη και του Σταμπέκη που ακολουθεί).

Με την Υπ. Απόφαση ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β1/Φ36/29028/694/30-6-1995 - ΦΕΚ 632/Β/18-7-1995 το γεφύρι του Σταμπέκη έχει χαρακτηριστεί ως ιστορικό και διατηρητέο μνημείο.

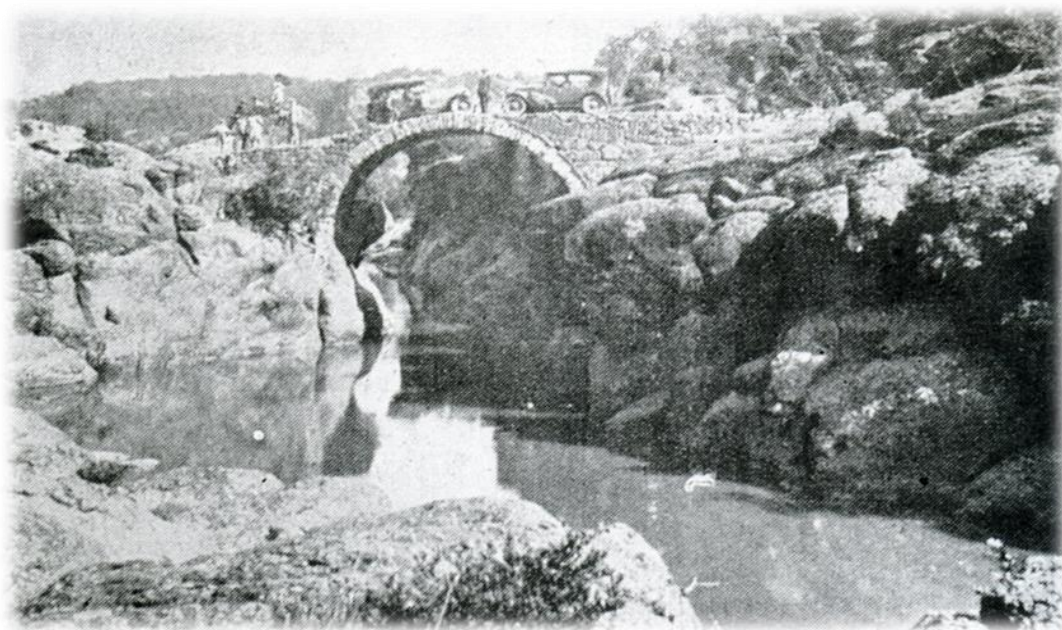
6 Δύο Ιστορικά Πέτρινα Γεφύρια του Βενέτικου ποταμού που δεν υπάρχουν πια

Ακολουθεί μία σύντομη παρουσία δύο (2) πέτρινων γεφυριών του Βενέτικου ποταμού που δεν υπάρχουν πια, αλλά τόσο η τοπική παράδοση όσο και η ιστορία του έθνους τα έχουν καθιερώσει στη συνείδηση των ανθρώπων ως μοναδικά μνημεία που αναδεικνύουν τη σπουδαιότητα και το ρόλο της περιοχής των Γρεβενών. Πρόκειται για το μονότοξο Γεφύρι στο Ελευθεροχώρι στο δρόμο Γρεβενών - Τρικάλων και το εξάτοξο γεφύρι του Πασά στα όρια των Νομών Γρεβενών και Κοζάνης.

Τόσο οι σύγχρονοι ερευνητές των πέτρινων γεφυριών όσο οι σύγχρονοι ιστορικοί συνηγορούν στην ιδέα αναστήλωσης ή κτισίματός τους από την αρχή, έχοντας ως οδηγό τις διαθέσιμες προπολεμικές φωτογραφίες που σώζονται.

6.1 Γεφύρι στο Ελευθεροχώρι

Κοντά στο τέλος του Βενέτικου ποταμού, λίγο πριν αυτός εκβάλλει στον μεγάλο ποταμό Αλιάκμονα, στην εθνική οδό Γρεβενών - Τρικάλων (νότια της πόλης των Γρεβενών) κοντά στο Ελευθεροχώρι Γρεβενών, ακριβώς στο σημείο που σήμερα βρίσκεται η σύγχρονη γέφυρα υπήρχε στο παρελθόν ένα πέτρινο μονότοξο γεφύρι.

Εικόνα 56: Φωτογραφία εποχής 1920-30 του Γεφυριού Ελευθεροχωρίου, Πηγή: «Λεύκωμα Νομού Κοζάνης Επί τη εκατονταετηρίδι της Ελλάδος», Απρίλιος 1930 Κοζάνη

Το γεφύρι είχε χτιστεί σε ιδανικό σημείο, πάνω σε γκρίζους βράχους στο πιο στενό πέρασμα του ποταμού Βενέτικου και είχε άνοιγμα τόξου περίπου 9 μέτρων και ύψος περίπου 15 μέτρων από την επιφάνεια του νερού. Όπως διακρίνεται και στη φωτογραφία που σώζεται το πέτρινο γεφύρι ήταν ελαφρώς κατηφορικό προς τη βόρεια όχθη.

Η μικρή σχετικά απόσταση ανάμεσα στους δύο βράχους που είναι, μάλιστα, επίπεδοι στην επάνω επιφάνειά τους ευνόησε τη δημιουργία του θρύλου – παράδοσης (την αναφέρουν οι κάτοικοι της περιοχής), σύμφωνα με την οποία ο Μέγας Αλέξανδρος πήδηξε με το άλογό του, το Βουκεφάλα, από τη μία βραχώδη όχθη του ποταμού απέναντι στην άλλη. Σύμφωνα με τον κ. Αχιλλέα Γεωργόπουλο («Τοπική Ιστορία Ν. Γρεβενών - Οικιστική Εξέλιξη. Η δημιουργία του Γρεβενού, 2011):

«Η προφορική παράδοση αναφέρει ότι στις βραχώδεις όχθες του Βενέτικου, δίπλα στη γέφυρα, υπάρχουν τα ίχνη από τα πέταλα του Βουκεφάλα, του θρυλικού αλόγου του Μεγάλου Αλεξάνδρου, που αποτυπώθηκαν ανάγλυφα στα πέτρινα βράχια όταν ο στρατηλάτης κατά τον Αύγουστο του 335 π.χ. πέρασε από την περιοχή πηγαίνοντας να καταστείλει την επανάσταση των Θηβών. Το πέρασμα του μακεδόνα στρατηλάτη από την περιοχή συνδέεται όταν αυτός στράφηκε εναντίον των Ιλλυριών και στη νότια Ελλάδα, μετά από φήμες ότι είχε σκοτωθεί, σημειώθηκαν εξεγέρσεις. Από την περιοχή της Κορυτσάς κινήθηκε αστραπιαία προς νότο με στρατεύματα 3000 πεζών και 3000 ιππέων. Τότε, κατά την παράδοση, πέρασε από την περιοχή και κατέστρεψε τη Θήβα.

Τα «ίχνη πετάλων» που διασώζονται στα βράχια, δίπλα στη σημερινή γέφυρα, είναι προφανώς σημάδια στήριξης υποστυλώματος ξύλινης γέφυρας του μακρινού παρελθόντος, που η λαϊκή παράδοση τα συνδέει με το πέρασμα του Μεγάλου Αλεξάνδρου από την περιοχή και τα πατήματα του Βουκεφάλα».

Σήμερα, χιλιάδες χρόνια μετά οι δύο αντικριστοί βράχοι έχουν την ονομασία «το πάτημα του Βουκεφάλα» και το γεφύρι του Ελευθεροχωρίου είναι γνωστό και ως «γεφύρι του Μεγαλέξαντρου».

Ο Αθ. Μ. Ράχος (1952) που κατέγραψε προπολεμικά την ιστορία της περιοχής στο βιβλίο του «Τα Γρεβενά», Ιστορική Μελέτη (850 π.Χ. – 17/1/1822) αναφέρει ότι οι σύμφωνα με την παράδοση οι Βενετοί έχτισαν το γεφύρι:

«...ο δε ποταμός Τριβιάς, ο οποίος λέγεται και Βενέτικος, έχει σχέση με την απ'εδώ διέλευσιν των Βενετών, οι οποίοι μάλιστα κατά την παράδοσιν έκτισαν την θολωτήν γέφυραν του Βενέτικου ποταμού εις το Ελευθεροχώρι έξωθι των Γρεβενών».

Το γεφύρι αναφέρει – καταγράφει στο οδοιπορικό του στην περιοχή και ο ταγματάρχης Ν. Σινάς (1886), γεγονός που μας επιβεβαιώνει ότι είναι προγενέστερο της εποχής εκείνης.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και τα όσα αναφέρουν οι δύο Άγγλοι αρχαιολόγοι Wace και Thompson (1914) στο βιβλίο τους «The Nomads of the Balkans» - Οι νομάδες των Βαλκανίων» που πέρασαν από την περιοχή στις 30-05-1910 ακολουθώντας τους Βλάχους βοσκούς της Σαμαρίνας που επέστρεφαν στο χωριό τους από τα χειμαδιά της Θεσσαλίας. Εδώ αναφέρεται και μία ακόμη (παλιά) ονομασία του γεφυριού του Ελευθερωχωρίου:

«...ύστερα από μία απότομη κατάβαση φθάνουμε στις όχθες του ποταμού Βενέτικω, του πιο σημαντικού παραπόταμου του Αλιάκμονα στην περιοχή αυτή. Στο σημείο αυτό υπάρχει μία πέτρινη γέφυρα πάνω στο ποτάμι αλλά τόσο χαλασμένη ώστε τα μουλάρια έπρεπε να περάσουν με πολλή προσοχή. Η γέφυρα ονομάζεται των Γρεβενών, αν και η πόλη βρίσκεται σ' ένα άλλο μικρό ποτάμι, μία ώρα προς βορράν. Οι Βλάχοι όμως ονομάζουν τη γέφυρα «Πούνγκεα ντι Πουσάνλου», δηλαδή Γέφυρα του Πουσάν».

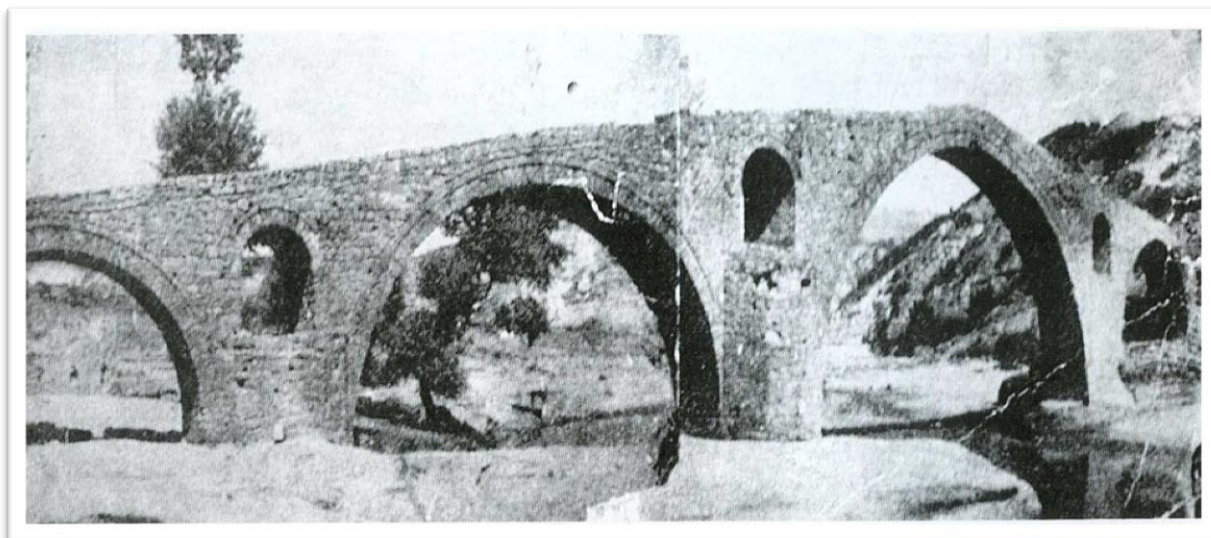
Ο Γ. Τσότσος (1997) αναφέρεται ειδικότερα στην αντίφαση που υφίσταται σχετικά με το γεφύρι ανάμεσα: α) στη διήγηση των Άγγλων αρχαιολόγων Wace και Thompson όπου το γεφύρι στις αρχές του αιώνα περιγράφεται στενό και επικίνδυνο στο πέρασμά του και β) της φωτογραφίας της εποχής στην οποία φαίνεται ότι επάνω στο γεφύρι περνούν αυτοκίνητα, άρα το πλάτος του πρέπει να ήταν πάνω από 2 μ. Συμπεραίνει για το θέμα αυτό ότι με βάση και τις προφορικές παραδόσεις, «... το γεφύρι ήταν κατά διαστήματα τότε ξύλινο και τότε πέτρινο κι έτσι φαίνεται πως το γεφύρι του 1920 - 30 ήταν διαφορετικό από το αντίστοιχο του 1910, ή υπέστη ριζική ανακατασκευή.»

Το πέτρινο γεφύρι γκρεμίστηκε οριστικά το 1947 και στην ίδια θέση κατασκευάστηκε η σημερινή γέφυρα, κάτω από την οποία φαίνονται και σήμερα τμήματα από τα θεμέλια του παλιού πέτρινου μονότοξου γεφυριού.

6.2 Γεφύρι Πασά

Τα ερείπια του γεφυριού του Πασά, που αποτελούσε το μεγαλύτερο γεφύρι της Μακεδονίας και το σημαντικότερο πέρασμα του Αλιάκμονα ποταμού, βρίσκονται σήμερα στη θέση «Γεφύρια» της Κοινότητας Κοκκινιάς Γρεβενών, κάτω από το χωριό δυτικά περίπου στα 5 χλμ., στα όρια των Νομών Γρεβενών και Κοζάνης.

Το γεφύρι αυτό ήταν ένα πέρασμα που διευκόλυνε την επικοινωνία των караβανιών της Ηπείρου, της Σιάτιστας, της Καστοριάς και της Κοζάνης προς τη Βορειοδυτική Θεσσαλία, αλλά και των ξενιτεμένων της περιοχής προς την Ευρώπη, όπου ταξίδευαν αναζητώντας άλλοτε εργασία κι άλλοτε νέες αγορές και ιδέες.

Εικόνα 57: Το γεφύρι του Πασά σε προπολεμική φωτογραφία, Πηγή: «Λεύκωμα Νομού Κοζάνης 1930»

Το γεφύρι του Πασά είχε έξι (6) ανόμοια τόξα – καμάρες και εκτείνονταν από τα δυτικά προς τα ανατολικά. Το μήκος του αναφέρεται ότι ξεπερνούσε τα 100 μέτρα, ενώ το ύψος της ψηλότερης – μεσαίας καμάρας του ξεπερνούσε τα 15 μέτρα. Λέγεται μάλιστα, ότι κάτω από την καμάρα αυτή υπήρχε κρεμασμένο ένα καμπανάκι (λεγόταν κυπρί) που προειδοποιούσε με το χτύπημά του τα караβάνια για το επικίνδυνο πέρασμα του γεφυριού, όταν χαλούσε ο καιρός, φυσούσε δυνατά ο αέρας και η ορμή του ποταμού ήταν μεγάλη. Τα παραπάνω χαρακτηριστικά από μόνα τους είναι εντυπωσιακά και δικαιολογούν σε κάθε περίπτωση τη φήμη που είχε το γεφύρι του Πασά ως το μεγαλύτερο σε μήκος αλλά και σε ύψος πέτρινο γεφύρι της Μακεδονίας. Στο πλάι του γεφυριού αναφέρεται ότι υπήρχε Τουρκικό φυλάκιο.

Τόσο από τη σημερινή του μορφή όσο και από τις διαθέσιμες παλιές φωτογραφίες του προκύπτει ότι:

- από τα επτά (7) συνολικά βάθρα του γεφυριού τα πέντε (5) μεσόβαθρά του είχαν ανακουφιστικά ανοίγματα – παράθυρα (εκτός, δηλαδή, από τα δύο του ακρόβαθρα), για να διοχετεύεται η μεγάλη ορμή των νερών του Αλιάκμονα χωρίς να απειλεί τη στατικότητα του γεφυριού,
- στα περισσότερα από τα βάθρα τόσο της δυτικής όχθης όσο και της ανατολικής όχθης διακρίνονται τριγωνικές προεξοχές, προκειμένου να εξομαλύνεται η ροή του ποταμού.

Η γέφυρα κτίστηκε με χοντρή άμμο, παχιά ασβέστη με γιδόμαλλα που όλα ανάμικτα έδωσαν ισχυρό συνεκτικό υλικό, ένα είδος κουρασάνι (αμμοκονίαμα) διαφορετικό από εκείνο των βυζαντινών με κονιορτοποιημένη κεραμίδα. Τις πέτρες, άλλες απέσπασαν από τους παρόχθιους βράχους και άλλες απέσπασαν από την γύρω

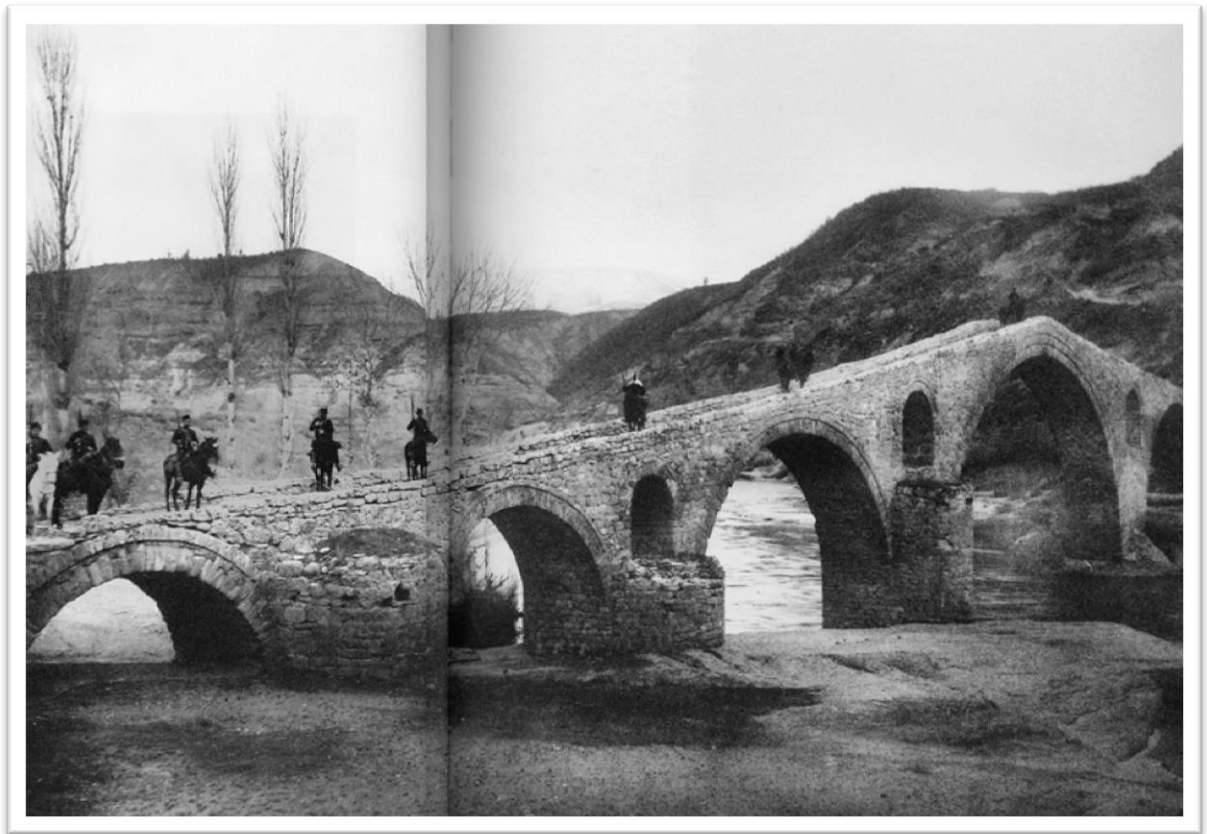

περιοχή. Οι θεμελιώσεις έγιναν βαθιές με σχιστόλιθο και ψαμμόλιθο από την περιοχή και τα τόξα με φερτούς κοζανίτικους πωρόλιθους.

Σύμφωνα με κατοίκους της περιοχής και της κοινότητας Κοκκινιάς οι μάστοροι που έκτισαν το γεφύρι προέρχονται από τη Βούρμπιανη, από την περιοχή Κονίτσης και Βοΐου, ενώ δεν αναφέρονται πληροφορίες για τον πρωτομάστορα του γεφυριού.

Στο πίσω παρακείμενο αγροτεμάχιο υπήρχε καρακόλι (φυλάκιο), όπου οι ζαπτιέδες (Τούρκοι χωροφύλακες) έλεγχαν τους οδοιπόρους, από τους οποίους ορισμένες φορές ζητούσαν διόδια. Επίσης λειτουργούσε υδρόμυλος ο λεγόμενος του Καλόγερου. Δίπλα στο γεφύρι στο πίσω μέρος του μεγάλου βράχου υπήρχε χάνι που χωρούσε γύρω στα 100 άτομα και ισάριθμα ζώα (σώζεται μέρος από τοίχο).

Με βάση τις πληροφορίες που σώζονται για τη χρονολογία χτισίματος και το χρηματοδότη του γεφυριού προκύπτει ότι το γεφύρι χτίστηκε το 1680 από το Μαχμούτ Πασά (σύμφωνα με τον Ι. Λαμπρίδη στο βιβλίο του «Περί των εν Ηπείρω Αγαθοεργημάτων» 1880, Μέρος Δεύτερο, σελ. 152) στη θέση Σούμπινο – σημερινή Κοκκινιά Γρεβενών). Κατά συνέπεια το γεφύρι του Πασά είναι ένα από τα παλιότερα, αν όχι το πιο παλιό γεφύρι στη Δυτική Μακεδονία.

Εικόνα 58: Ιππήλατο σώμα του οθωμανικού στρατού στο γεφύρι του Πασά, 1910,
Πηγή: "Γρεβενά, ογδόντα χρόνια φωτογραφίες, 1895 - 1975" Βαγγέλης Νικόπουλος, 2012, (σελ. 51)

Το γεφύρι του Πασά αναφέρουν στις περιηγήσεις τους τόσο ο ταγματάρχης Ν. Σχινάς (1886) όσο και ο άλλος περιηγητής Πουκεβίλ (1806). Ειδικότερα ο τελευταίος, σύμφωνα με έρευνα του Γ. Τσότσου (1997), αναφέρει πως στο γεφύρι του Πασά:

«...Μια μακριά τούρκικη επιγραφή λέει πως το΄καμε ένας Ρουμιλί Βαλεσί (σ.σ. διοικητής του Ευρωπαϊκού τμήματος της Οθωμανικής αυτοκρατορίας) για να ευχαριστήσει το θεό, γιατί μια απ΄ τις γυναίκες του σώθηκε με αληθινό θαύμα απ΄ τα νερά του Αλιάκμονα που είχε πέσει μέσα τους».

Άλλες, πάλι, μαρτυρίες της εποχής αναφέρουν ότι το χτίσιμο του γεφυριού συνδέεται με το θρύλο του πρωτομάστορα, όπως ακριβώς με το γεφύρι της Άρτας. Λέγεται, δηλαδή, ότι πρωτομάστορας του γεφυριού αναγκάστηκε να χτίσει στα θεμέλια του γεφυριού («να στοιχειώσει») τη γυναίκα του, για να μπορέσει το γεφύρι να στεριώσει. Τη λαϊκή αυτή παράδοση για το γεφύρι του Πασά κατέγραψε ο Δημ. Λουκόπουλος:

«Άμα χτίζανι του γκιουφύρ τ΄ Πασιά δε στέκιταν. Κι τότε ου προυτουμάστουρας έχτισι τ γ΄ναίκα τ για να σταθή, στήουσι του γκιουφύρ. Στη μεσ΄ς τ μιγάλ΄ καμάρα είχανι κριμασμένου ένα κυπρί, κι λένι, άμα λαλούσι τον κυπρί, χαλνούσι ον κιρός. Τό βαλαν αυτό του κυπρί γιατί του ξέταζαν για βουλά. Τώρα πάϊσι του κυπρί κ είν΄ μαναχά ο άλτσους. Στου γκιουφύρ αυτό δεν άφναν οι Τούρκ΄ να πιρνάη καέναις καβάλλα κι τς ν΄φάδις τς κατέβαζαν».

Το γεφύρι του Πασά ανατινάχθηκε στις 14 Απριλίου 1941 από τους Άγγλους και τους Νεοζηλανδούς, κατά την υποχώρησή τους, με σκοπό να εμποδίσουν την πορεία των γερμανικών στρατευμάτων που εκείνες τις μέρες είχαν εισβάλλει στη Δυτική Μακεδονία.

Εικόνα 59: Ερείπια του γεφυριού του Πασά, Πηγή: Κ.Π.Ε Γρεβενών (2012)

Ένα χαρακτηριστικό ντοκουμέντο από το βομβαρδισμό της πόλης των Γρεβενών από τους Γερμανούς, ακριβώς την ίδια μέρα που ανατινάχθηκε το γεφύρι του Πασά, ήρθε σχετικά πρόσφατα στο φως της δημοσιότητας από την κυρία Κλειώ Λαδά Παπαστεργίου. Πρόκειται για το κείμενο του θείου της Γεωργίου Χρ. Λαδά, ο οποίος περιγράφει όσα έζησαν εκείνη την ημέρα, αλλά και τις επόμενες μέρες, οι κάτοικοι των Γρεβενών. Ακολουθούν μερικά αποσπάσματα του κειμένου:

«Εις τας 14 δεκατέσσερας Απριλίου του έτους (1941) χίλια εννιακόσια τεσσεράκοντα εν, ημέραν της εβδομάδος Μεγάλη Δευτέραν ώραν 4 παρά ¼, απόγευμαν, έγινε ο μεγάλος βομβαρδισμός της πόλεως Γρεβενών υπό 50 και πλέον Γερμανικών αεροπλάνων καθέτου εφορήσεως, άτινα κατέστρεψαν περί τα 12 αυτοκίνητα πλήρους πυρομαχικών και τροφίμων, ευρισκόμενα από της οικίας Περ. Λαδά μέχρι του Εικονοστασίου του Αγ. Αχιλλείου, έμπροσθεν εις τον δρόμον και κατέναντι της οικίας μας τα εν λόγω αυτοκίνητα κατεκάησαν άπαντα υπό των εμπρηστικών και βομβαρδιστικών βομβών των αεροπλάνων. Ωσαύτως, εις το ξερολάκιον το οποίον αρχίζει από την ξύλινη γέφυραν του δοξανίτικου έως εις τα ισιώματα κατεστράφησαν εκατοντάδες αυτοκινήτων, με τρόφιμα, πυρομαχικά και παντός είδους υλικού, Ελληνικά τε και Αγγλικά και το κακόν εξηκολούθησεν μέχρι της Γέφυρας Ελευθεροχωρίου και εσυνεχίσθη καθ' όλον το μήκος της οδού μέχρι Καλαμπάκας με τεραστίας ζημίας εις αυτοκίνητα και παντοειδές υλικού Ελληνικών τε και Αγγλικών.Η Μητέρα μας μετά του Γαμβρού μαςευρέθησαν εις την οικίαν μας και εσώθησαν ως εκ θαύματος, εκ της κολάσεως εκείνης του πυρός, του σιδήρου και του καπνού, και των κρότων, και των βομβών των αεροπλάνων και των απαισίων σφυριγμών των σειρήνων ως εκ τούτου ζητήσαντες και εύροντες την σωτηρίαν εις το πρόχειρον καταφύγιον της οικίας μας ευρισκόμενον εις τον κήπον μας και ακριβώς όπισθεν της οικίας μας».

(ολόκληρο το περιεχόμενο της επιστολής βρίσκεται στην ιστοσελίδα του Συλλόγου των εν Θεσσαλονίκη Γρεβενιωτών-

http://gefiri.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=117:hmera-polemou&catid=30&Itemid=326)

Ο καταστροφικός σεισμός στην περιοχή των Γρεβενών το Μάιο του 1995 ήταν ένα ακόμη χτύπημα για το γεφύρι του Πασά, το οποίο γκρέμισε τα δύο, ήδη διαβρωμένα από τις καιρικές συνθήκες, ψηλότερα βάρθρα του γεφυριού. Σήμερα σώζονται μόνο τα βάρθρα (βάσεις) του και η τελευταία προς τα ανατολικά καμάρα του (η μικρότερη απ' όλες). Η περιοχή του γεφυριού του Πασά είναι σήμερα επισκέψιμη από χωματόδρομο, λίγο μετά τη γέφυρα του Αλιάκμονα στην παλιά επαρχιακή οδό Κοζάνης – Γρεβενών.

Η αναστήλωση του γεφυριού του Πασά αποτελεί εδώ και χρόνια πρόταση τόσο των ερευνητών και ιστορικών, όσο και των τοπικών κοινωνιών. Εκτιμάται ότι μπορεί να υλοποιηθεί πάνω στα ήδη υπάρχοντα βάρθρα και μπορεί να αποτελέσει μια πρόκληση για τη σύγχρονη τεχνική. Ταυτόχρονα όμως θα αποτελέσει ευκαιρία για τη δημιουργία ενός νέου τουριστικού αξιοθέατου, με σημαντική οικονομική ώθηση στην ευρύτερη περιοχή των Γρεβενών και της Κοζάνης, στο οποίο θα αναβιώνει ταυτόχρονα η σύγχρονη ιστορία και η παραδοσιακή μας αρχιτεκτονική.

Εικόνα 60: Ερείπια του γεφυριού του Πασά, Πηγή: Κ.Π.Ε Γρεβενών (2012)

Με την Υπουργική Απόφαση ΥΑ ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β1/Φ36/6303/149/25-4-1990 - ΦΕΚ 358/Β/18-6-1990 το γεφύρι του Πασά κηρύχθηκε ως ιστορικό και διατηρητέο μνημείο, με ζώνη προστασίας 200 μέτρων γύρω από αυτό. Στην Υπουργική Απόφαση αναγνωρίζεται ότι πρόκειται για μνημειακό έργο παλαιότερο του 19ου αιώνα.

7 Τα Πέτρινα Γεφύρια άλλων παραπόταμων του Αλιάκμονα

Ακολουθεί μία συνοπτική παρουσίαση (σε ορισμένες περιπτώσεις γίνεται απλή αναφορά λόγω έλλειψης πληροφοριών) - αναφορά σε έξι (6) ακόμη πέτρινα γεφύρια των Γρεβενών, τα οποία όμως δεν αποτελούν περάσματα του Βενέτικου ποταμού αλλά άλλων παραπόταμων του Αλιάκμονα. Ειδικότερα τα γεφύρια αυτά είναι:

- το γεφύρι της Πραμόριτσας (ή Ανθοχωρίου - Τσακνοχωρίου)
- το γεφύρι Κυπαρισσίου (Παπατάκη)
- το γεφύρι του Κάστρου (Μεγάρου)
- το γεφύρι του Παλιομάγερου (Δασυλλίου)
- το γεφύρι στο Κέντρο (Βέντζι)
- το γεφύρι του Παππά ή «Τζινέλι», ανάμεσα στις κοινότητες Άγιος Γεώργιος και Κληματάκι Γρεβενών

Με την Υπουργική Απόφαση ΥΠΠΟ /ΑΡΧ /Β1 /Φ36 /29028 /694 /30-6-1995 - ΦΕΚ 632/Β/18-7-1995, τα πρώτα τέσσερα (4) γεφύρια κηρύχθηκαν ως ιστορικά και διατηρητέα μνημεία.

Το γεφύρι στο Κέντρο (Βέντζι) αποκαλύφθηκε στο ευρύτερο κοινό σχετικά πρόσφατα (δημοσίευμα Απριλίου 2010), χάρη στο προσωπικό ενδιαφέρον μίας παρέας ανθρώπων που έλκουν την καταγωγή τους από την περιοχή. Το γεφύρι του Παππά ή «Τζινέλι», ανάμεσα στις κοινότητες Άγιος Γεώργιος και Κληματάκι της Περιφερειακής Ενότητας Γρεβενών, είναι επίσης γνωστό στους κατοίκους της ευρύτερης περιοχής αλλά εντελώς άγνωστο στο ευρύτερο κοινό. Υπογραμμίζεται ότι τα δύο παραπάνω γεφύρια δεν αναφέρονται σε κανένα από τους σχετικούς εγχώριους οδηγούς – εκδόσεις για τα πέτρινα γεφύρια.

7.1 Γεφύρι Πραμόριτσας (ή Ανθοχωρίου - Τσακνοχωρίου)

Βρίσκεται στα όρια των νομών Γρεβενών και Κοζάνης στον ποταμό Πραμόριτσα, παραπόταμο του Αλιάκμονα, μεταξύ των οικισμών Κληματακίου Γρεβενών και Ανθοχωρίου (ή Τσακνοχωρίου, η παλιά του ονομασία) Κοζάνης. Στα παλαιότερα χρόνια το γεφύρι εξυπηρετούσε:

- τις ανάγκες των ποιμένων της Πίνδου που μετέφεραν τα κοπάδια τους από τη Βόρεια Πίνδο στη Θεσσαλία (χειμαδιά) και αντίστροφα, σε μία εποχή που η μετακινούμενη κτηνοτροφία ήταν ακμάζουσα,
- τα καραβάνια των χωριών των Γρεβενών, τα οποία κουβαλούσαν εμπορεύματα στο Τσοτύλι, που ήταν το μεγάλο εμπορικό κέντρο της εποχής. Οι Δυτικομακεδόνες έμποροι, με παροικίες σε όλη την Κεντρική Ευρώπη, πηγαινόφερναν εμπορεύματα σε Ελλάδα και Δούναβη,

αλλά και την επικοινωνία μεταξύ των δύο χωριών Κληματακίου και Ανθοχωρίου.

Είναι τετράτοξο γεφύρι που εκτείνεται σε διεύθυνση από βορρά προς νότο με συνολικό μήκος 49 μέτρων, πλάτος 2,7 μέτρων, ενώ η κύρια καμάρα – τόξο του (η πρώτη από το βορρά) έχει άνοιγμα 15 μέτρων και ύψος περίπου 9 μέτρων. Τα άλλα τρία τόξα του είναι αρκετά μικρότερα. Στο 2ο βάθρο του από το βορρά διακρίνονται τριγωνικές προεξοχές και από τις δύο όψεις του γεφυριού, ενώ στα τελευταία δύο βάθρα του υπάρχουν ανακουφιστικά ανοίγματα (παράθυρα).

Η τελευταία καμάρα του (νότια) και το τελευταίο του βάθρο έχουν καλυφθεί σε μεγάλο βαθμό από προσχώσεις του ποταμού. Το γεφύρι είναι κτισμένο από ψαμμίτη που προέρχεται από την ευρύτερη περιοχή του Βοΐου.

Το γεφύρι χτίστηκε πριν το 1770 – 1780, χωρίς όμως να είναι γνωστή η χρονολογία κατασκευής του. Άγνωστο, επίσης, παραμένει το όνομα του πρωτομάστορα, ενώ προφορική παράδοση – μύθος που δεν επιβεβαιώνεται αναφέρει ότι χρηματοδότης του γεφυριού ήταν ένας βλάχος, μεγάλος τσέλιγκας από τα ορεινά της Πίνδου, που έχασε την μονάκριβη κόρη του από τα ορμητικά νερά του ποταμού και έπειτα έδωσε τα χρήματα για να χτιστεί το γεφύρι.

Από την τοπική εφημερίδα «Ελιμεία» του Πολιτιστικού Συλλόγου Αγίου Γεωργίου Γρεβενών (Σεπτέμβριος – Οκτώβριος 1990) αντλούμε πληροφορίες για το ιστορικό της κατασκευής του γεφυριού.

Ακολουθεί το ακριβές απόσπασμα της δημοσίευσης:

«Κανένας δεν ξέρει την ακριβή χρονολογία που κτίστηκε ούτε τον «κάλφα», ούτε το χρηματοδότη που το έκτισαν. Είναι γνωστό ότι οι προπαπούδες των σημερινών κατοίκων του Κληματακίου εγκαταστάθηκαν στο Κληματακι μετά τα Ορλωφικά (1770 – 1780 περίπου). Το γιοφύρι το βρήκαν χτισμένο. Ρωτήθηκαν οι γέροντες που και εκείνοι είχαν ρωτήσει τους παππούδες τους για το πότε, πως και από ποιον χτίστηκε το γιοφύρι. Οι μαρτυρίες φτάνουν περίπου στα 1770 – 1780 χωρίς όμως να δίνεται απάντηση. Όλοι μαρτυρούν ένα μύθο:

Ήτανε – λέει - ένας βλάχος, τσέλιγκας τρανός από τα ορεινά της Πίνδου. Ο τσέλιγκας αυτός – φθινόπωρο λέει καιρός – κατέβαινε με το κοπάδι του, τους βοσκούς του, τα σκυλιά, τα «πράματα» και τα σέα του να πάει στο χειμαδιά. Περνώντας από τα χωριά μας, το ποτάμι έκανε απότομη «κατεβασία» και έπνιξε τη μονάκριβή του κόρη. Ο τσέλιγκας έκλαψε πολύ. Θεώρησε το χαμό της κόρης του σημάδι του Θεού, γιατί είχε πού βιός και τάχα ο Θεός δε συγχωρούσε το ταμάχι (πλεονεξία) του. Είδε και στον ύπνο του ένα άγγελο με κάπα και κλούτσα (γκλίτσα των βοσκών), που τον πρόσταξε να χτίσει γιοφύρι εκεί που πνίγηκε η μοναχοκόρη του. Αποφάσισε λοιπόν και φώναξε καλφάδες και μαστόρους και έχτισαν το γιοφύρι».

Εικόνα 61: Γεφύρι Πραμόριτσας, Πηγή: Ευάγγελος Επισκόπου (2008)

Το γεφύρι αναφέρει και ο ταγματάρχης Ν. Σχινάς στο βιβλίο του γεγονός που σημαίνει ότι προϋπήρχε του 1886, με αποτέλεσμα να επιβεβαιώνεται η προφορική παράδοση – μύθος που είναι διαδεδομένη στους κατοίκους της περιοχής.

Από το γεφύρι της Πραμόριτσας (Ανθοχωρίου) πέρασε κι ο ελληνικός στρατός για να γράψει το έπος το '40, αλλά και μια τραγική σελίδα ιστορίας στον εμφύλιο πόλεμο.

Το γεφύρι επισκευάστηκε το 1937 (επιχρίστηκαν οι αρμοί του με τσιμεντοκονίαμα), αλλά και το 1974 – 1982 (με πέτρες σχήματος ορθογωνίου παραλληλεπίπεδου) με τρόπο που δε θίγει την παραδοσιακή τεχνοτροπία του.

7.2 Γεφύρι Κυπαρισίου (Παπατάκη)

Βρίσκεται μεταξύ των χωριών Κυπαρισίου και Αγίου Κοσμά (παλιά Τσιράκι) Γρεβενών, τα οποία αποτελούσαν δύο από τα σπουδαιότερα μαστοροχώρια κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Γεφυρώνει ένα μικρό χείμαρρο - λάκκο στις Φακές, τα ορμητικά νερά του οποίου καταλήγουν στον ποταμό Πραμόριτσα. Λέγεται και Γεφύρι Παπατάκη ή Παπατάση, σύμφωνα με τους παλαιότερους κατοίκους της περιοχής, χωρίς όμως να είναι γνωστό εάν αυτή του η ονομασία σχετίζεται με το χορηγό του γεφυριού ή με κάποιο ιδιοκτήτη χωραφιών της περιοχής.

Εικόνα 62: Γεφύρι Κυπαρισσίου (Παπατάκη), Φώτο: Γιώργος & Γιάννης Ζαρζώνης, 2006

Πληροφορίες αναφέρουν ότι χτίστηκε γύρω στα 1920. Από τις βιβλιογραφικές αναφορές τόσο Λάζαρου Αθ. Παπαϊωάννου («Ο Κάλφας Βράγγας: ένας σπουδαίος λαϊκός αρχιτέκτονας και γλύπτης, 1986), όσο και του Αθανασίου Τόλιου («Ιστορικά Λαογραφικά Αγίου Κοσμά Γρεβενών», 1992) επιβεβαιώνεται ότι το κατασκεύασε ο πρωτομάστορας (κάλφας) και σπουδαίος λαϊκός αρχιτέκτονας και λιθογλύπτης Γεώργιος Λάζος (1867 – 1933) ή «Βράγγας» (το παρατσούκλι του) από τον Άγιο Κοσμά Γρεβενών.

Εικόνα 63:Εργασίες επισκευής στο Γεφύρι Κυπαρισσίου (Παπατάκη) 2012, Φώτο: ΚΠΕ Γρεβενών

Είναι ένα όμορφο μικρό πέτρινο γεφύρι, το οποίο πιθανόν ήταν δίτοξο, με πλάτος μεγαλύτερο από 1 μέτρο και σχετικά μικρό ύψος. Διαθέτει ένα χαμηλό τόξο χωμένο στη γη που διακρίνεται με δυσκολία. Στο γεφύρι Κυπαρισσίου (Παπατάκη) έχουν ξεκινήσει και βρίσκονται σε εξέλιξη εκτεταμένες εργασίες επισκευής (φωτογραφία ΚΠΕ Γρεβενών, 2012).

Γεφύρι Κυπαρισσίου (Παπατάκη), Πηγή: Αρχείο Λαογραφικού Μουσείου Κυπαρισσίου

Από σχετικά παλαιότερη φωτογραφία (μάλλον μέσα 20ου αιώνα) που σώζεται στο Λαογραφικό Μουσείο Γρεβενών (βλέπε επάνω) το γεφύρι φαίνεται να έχει ένα, πιθανόντσιμεντένιο ή ξύλινο, στηθαίο για τη στήριξη των πεζών, ακριβώς πάνω από την καμάρα – τόξο του, το οποίο αμέσως μετά την καμάρα γινόταν πετρόχτιστο. Και στη φωτογραφία αυτή δεν μπορούμε να διακρίνουμε την ύπαρξη μίας δεύτερης (πιθανής) καμάρας του.

7.3 Γεφύρι του Κάστρου (Μεγάρου)

Είναι κτισμένο στα όρια των χωριών Μεγάρου (παλιά Ραδοσίνιστα) και Κάστρου Γρεβενών, στο Γρεβενίτη ποταμό που είναι παραπόταμος του Αλιάκμονα. Βρίσκεται πάνω στο παλιό μονοπάτι - ημιονική οδό των δύο αυτών χωριών σε μία περιοχή με πλούσιο δρυο-δάσος και συνέδεε τόσο τα δύο χωριά, όσο και το Μέγαρο με τα Γρεβενά.

Είναι μονότοξο με διαστάσεις 21 μέτρα μήκος, 2,90 μέτρα πλάτος και 5,7 μέτρα ύψος, ενώ το τόξο του έχει άνοιγμα 11.40μ και τέλειο ημικυκλικό σχήμα. Η πέτρα του είναι πελεκητή, ενώ το γεφύρι ενισχύεται με σιδερένια τζινέτια. Στις άκρες της διάβασης – καλντεριμιού του γεφυριού σώζονται μερικές από τις μαύρες πέτρινες πλάκες (αρκάδες) που αποτελούσαν τα υποτυπώδη στηθαία του γεφυριού.

Εικόνα 64:: Φίλιος Θωμάς, Πηγή: Ιστοσελίδα Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Γρεβενών

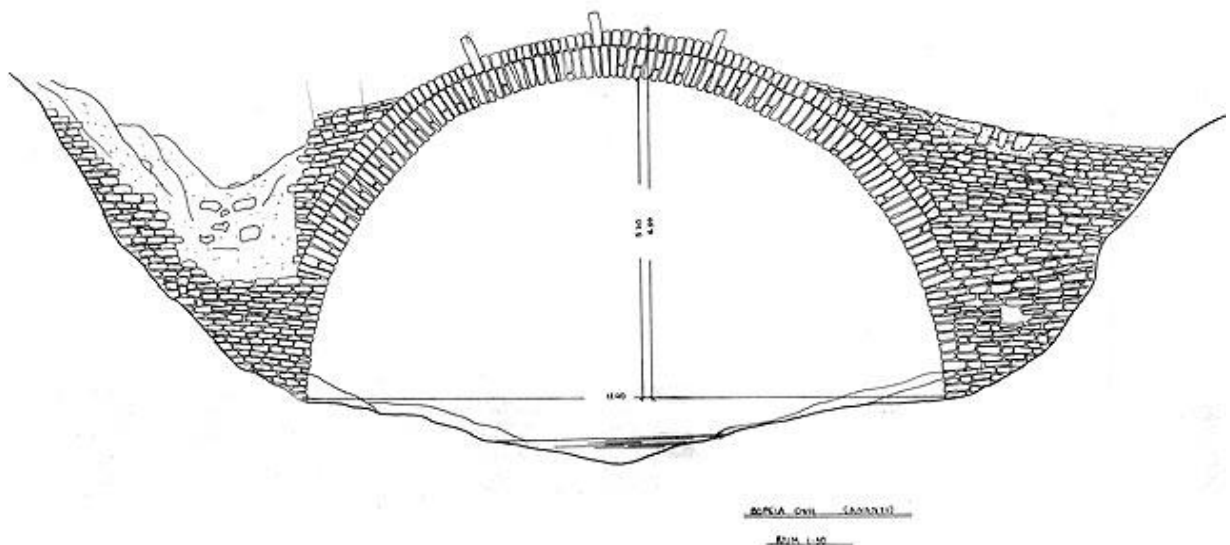
Η χρονολογία κατασκευής του γεφυριού παραμένει άγνωστη. Οι αρμόδιες υπηρεσίες εκτιμούν ότι κατασκευάστηκε στο 19ο αιώνα, ενώ προφορικές παραδόσεις των κατοίκων της περιοχής συγκλίνουν ότι η κατασκευή του έγινε πριν τα μέσα του 1850. Άγνωστο παραμένει και το όνομα του πρωτομάστορα του γεφυριού. Σύμφωνα με το Γ. Τσότσο (1997) υπάρχουν τρεις (3) εκδοχές για τους χρηματοδότες του γεφυριού:

1. Κατά την πρώτη εκδοχή, στα βορεινά πρηνή πάνω από το ποτάμι, προς την πλευρά του Μεγάρου και στην τοποθεσία παλιομοναστηρο, υπήρχε παλιό μοναστήρι, πιθανώς του Αγ. Νικολάου, του οποίου οι καλόγεροι έφτιαξαν το γεφύρι. Η χρονολογία καταστροφής του μοναστηριού χάνεται στα βάθη των αιώνων
2. Κατά τη δεύτερη εκδοχή, το γεφύρι έφτιαξαν οι κάτοικοι όταν κτίστηκε το χωριό πριν 300 ή 400 χρόνια.
3. Κατά την τρίτη εκδοχή, η οποία ενισχύεται από την ονομασία «τον Πασά το γεφύρι» που δίνουν οι Μεγαριώτες στο γεφύρι, κατασκευάστηκε με χρηματοδότηση του τοπικού Τούρκου ηγεμόνα από το χωριό Κάστρο.

Σημειωτέον ότι το Κάστρο κατοικούνταν μέχρι την ανταλλαγή των πληθυσμών (1924) από Ελληνόφωνους μουσουλμάνους (Βαλαάδες) και μάλιστα ήταν το βορειοδυτικότερο άκρο, προς την Πίνδο, όπου υπήρχαν Τούρκοι στην περιοχή Γρεβενών. Στο Κάστρο είχε την έδρα του ο τοπικός αγάς και υπήρχε πράγματι κτιριακό συγκρότημα με οχυρωματική αρχιτεκτονική (φρούριο). Από το γεφύρι περνούσαν οι Τούρκοι του Κάστρου για να καλλιεργήσουν τα χωράφια τους στην απέναντι όχθη και να βοσκήσουν τα πρόβατά τους στα βοσκοτόπια του ομαλότερου λόφου του Μεγάρου.

Το γεφύρι με το πέρασμα των χρόνων παρουσίαζε αρκετές φθορές (λόγω έλλειψης συντήρησης, καιρικών συνθηκών αλλά και παρεμβάσεων από παράνομους ερευνητές θησαυρών), με σημαντικότερη αυτή της κατάρρευσης μεγάλου τμήματος στο ανατολικό άκρο της.

Εικόνα 65: Βόρεια όψη. Αποτύπωση κατάστασης πριν την έναρξη των εργασιών αποκατάστασης

Πηγή: http://www.yppo.gr/5/g5001.jsp?mult_id=708

Το 1999 ξεκίνησαν εργασίες αποκατάστασης που αφορούσαν: α) την ανακατασκευή του ανατολικού τμήματος που κατέρρευσε ώστε να αποκατασταθεί η ισορροπία των φορτίων στις δύο πλευρές του τόξου, β) τη βαθιά αρμολόγηση των όψεων με ταυτόχρονη τοποθέτηση των μικρών λίθων και γ) τη συντήρηση της λιθόστρωτης διάβασης. Ο προϋπολογισμός ένταξης του έργου στο Β' ΚΠΣ ήταν 9.500.000 δρχ. ενώ φορέας υλοποίησης ήταν ο Δήμος Κοσμά του Αιτωλού Ν. Γρεβενών και χρηματοδότης των εργασιών ήταν η Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Γρεβενών.

7.4 Γεφύρι του Δασυλλίου (της Μαέρης ή Παλιομάγερου)

Είναι χτισμένο στον ποταμό Παλιομάερο, παραπόταμο της Πραμόριτσας, ανάμεσα στα χωριά Καλλονή Τρίκορφο και Δασύλλιο (παλιά Μαέρη) του νομού Γρεβενών. Λίγο πριν από το γεφύρι υπάρχει ένα μικρό φράγμα που σχηματίζει ένα μικρό καταρράκτη, προσδίδοντας έτσι ακόμη μεγαλύτερη ομορφιά στο φυσικό τοπίο που χαρακτηρίζεται από δρυοδάσος και βραχώδεις πλαγιές.

Είναι μονότοξο γεφύρι με συνολικό μήκος 23 μέτρα, πλάτος 3 μέτρα, ύψος περίπου 7 μέτρα, ενώ το άνοιγμα του τόξου του φτάνει τα 12,5 μέτρα (σχεδόν τέλειο τόξο κύκλου). Το μικρό στηθαίο του γεφυριού γίνεται οξύκορφο στη μέση του τόξου – καμάρας, ενώ κατά μήκος του στηθαίου υπάρχουν σιδεριές στηριζόμενες σε τσιμεντένια κολωνάκια. Τα βάθρα του γεφυριού έχουν τριγωνικές προεξοχές για να εξομαλύνουν τη ροή του νερού, ενώ στο σώμα του τόξου του διακρίνονται σιδερένια τζινέτια.

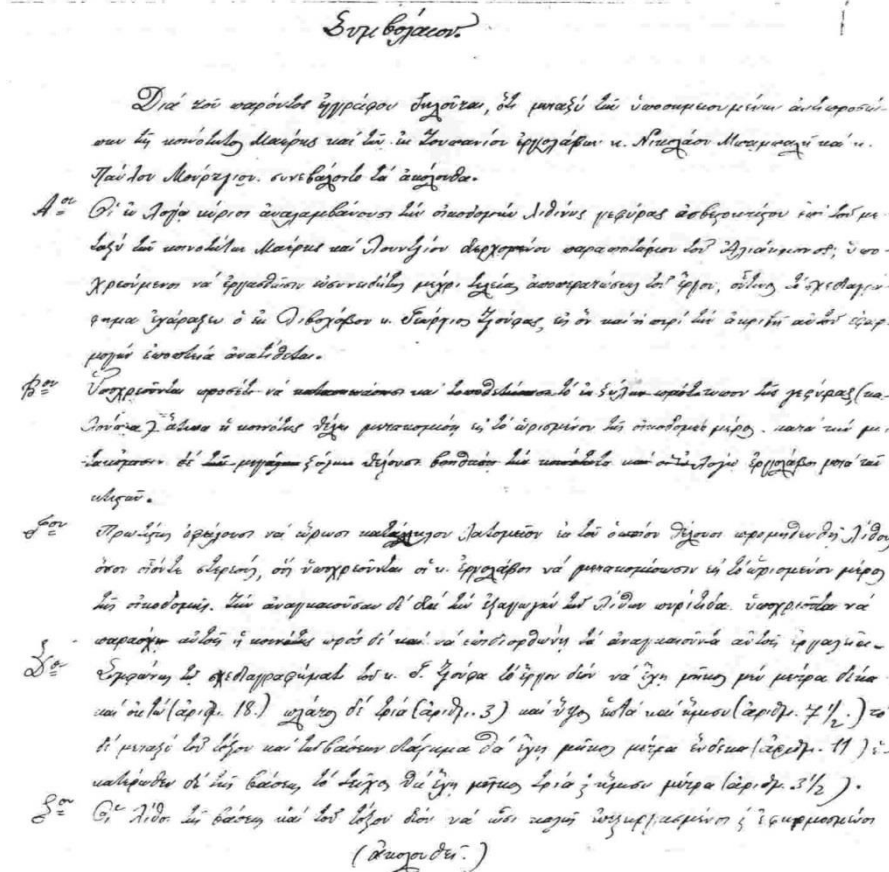
Εικόνα 66: Διανέλλος Απόστολος, Πηγή: Ιστοσελίδα Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Γρεβενών

Από τις σχετικές βιβλιογραφικές αναφορές (Στέφ. Αθ. Τζιούφας 1977, «Το Δίλοφο Βοΐου» και Αλεξ. Αδαμίδης 1989, « Το Δασύλλιο Νομού Γρεβενών») συγκεντρώνονται επαρκώς όλες οι απαραίτητες πληροφορίες για το ιστορικό της κατασκευής του γεφυριού. Ειδικότερα αναφέρεται ότι:

- το γεφύρι κατασκευάστηκε το 1910 (μέσα σε τρεις μήνες από τις αρχές Ιουλίου έως το τέλος Σεπτεμβρίου, σύμφωνα με το συμβόλαιο κατασκευής του γεφυριού),
- το σχέδιο του πετρογέφυρου εκπόνησε ο εμπειροτέχνης Γεώργιος Τζούφας - Αναγνωστίδης, από το Δίλοφο, ο οποίος και ανιδιοτελώς επιστάτησε το έργο. Το έργο εκτέλεσαν οι εργολάβοι Παύλος Μούρτζιους και οι αδελφοί Ευάγγελος και Νικόλαος Μπαμπαλή και στοίχισε 75 χρυσές τουρκικές λίρες.
- η κατασκευή του χρηματοδοτήθηκε:
 - με την οικονομική συνδρομή των ξενιτεμένων Δασυλλιωτών στην Αμερική,
 - με έρανο μεταξύ των κατοίκων και την προσωπική τους εργασία,
 - με προαιρετικό έρανος στα χωριά: Αγία Σωτήρα, Δίλοφο, Μόρφη, Χρυσαιγή, Κορυφή, Καλλονή, Τρίκορφο, Τρίκωμο, κλπ., στον οποίο πρωτοστάτησε ο Νικόλαος Κοσμά Τζάμος που πρόσφερε κι ένα σεβαστό ποσό, καθώς και
 - από τον τότε, Μητροπολίτη Σισανίου - Σιατίστης Ιεροθέου Ανθουλίδη, που διέθεσε 250 γρόσια, από αρχιερατική λειτουργία κι άλλες ιεροτελεστίες στον Πεντάλοφο, κατά το πανηγύρι της 8ης Σεπτεμβρίου χάρη του κοινωφελούς αυτού έργου.

Υπογραμμίζουμε στο σημείο αυτό ότι το γεφύρι του Δασυλλίου είναι το **μοναδικό στο νομό Γρεβενών για το οποίο είναι γνωστές όλες οι απαραίτητες πληροφορίες για το ιστορικό της κατασκευής του** (χρονολογία κατασκευής και διάρκεια, πρωτομάστορες, χορηγοί και κόστος κατασκευής), κυρίως μέσα από το **συμβόλαιο κατασκευής του γεφυριού** (ανάθεση της κατασκευής του μεταξύ των εκπροσώπων της κοινότητας και των εργολάβων), το οποίο σώζεται μέχρι σήμερα.

Εικόνα 67: Τμήμα του Συμβολαίου κατασκευής του γεφυριού του Δασυλλίου της Μαέρης - Πηγή: Ιστολόγιο Αρχείου Γεφυριών Ηπειρώτικων

Μία πραγματικά μοναδική περιγραφή (με την ταυτόχρονη παράθεση πλούσιων ιστορικών στοιχείων και φωτογραφικού υλικού), τόσο για τις συνθήκες που επικρατούσαν στην περιοχή του Δασυλλίου όσο και για τη συνεισφορά όλων των πρωταγωνιστών για την κατασκευή του γεφυριού (του Νικόλαου Κοσμά Τζάμου, του παπα-Νικόλα Χρηστίδη, του Μητροπολίτη Σισανίου - Σιατίστης Ιεροθέου Ανθουλίδη, του εμπειροτέχνη Γεώργιου Τζούφας – Αναγνωστίδη και των μαστόρων Παύλου Μούρτζιου και των αδελφών Ευάγγελου και Νικόλαου Μπαμπαλή), αναφέρεται στο **ιστολόγιο**
του Αρχείου
Γεφυριών Ηπειρώτικων από όπου προέρχεται και η παραπάνω φωτογραφία τμήματος του συμβολαίου. Ακολουθεί η αυτούσια παράθεση του συμβολαίου:

ΣΥΜΒΟΛΑΙΟΝ

Δια του παρόντος εγγράφου δηλούται ότι μεταξύ των υποσημειουμένων αντιπροσώπων της κοινότητας Μαέρης και του εκ Σουπανίου εργολάβου κ.

Νικολάου Μπαμπαλή και κ. Πούλιου Μούρτζιου, συνεβάλοντο τα ακόλουθα:

Αον. Οι εν λόγω κύριοι αναλαμβάνουσι την οικοδομήν λιθίνης γεφύρας ασβεστοκίστου επί του μεταξύ των κοινοτήτων Μαέρης και λουντζιου διερχομένου παραποτάμου του Αλιάκμονος, υποχρεούμενοι να εργασθώσιν ευσυνειδήτως μέχρι τελείας αποπερατώσεως του έργου, ούτινος το σχεδιάγραμμα εχάραξαν ο εκ λιβοχόβου κ. Γεώργιος Ζούφας, εις ον και η περί την ακριβή αυτού εφαρμογήν εποπτεία ανατίθεται.

Βον. Υποχρεούνται προσέτι να κατασκευάσωσι και τοποθετήσωσι το εκ ξύλων πρόστυπον της γεφύρας (καλούπια) άτινα η κοινότης θέλει μετακομίσει εις το ωρισμένον της οικοδομής μέρος, κατά την μετακόμισιν δε των μεγάλων ξύλων θέλουσι βοηθήσει την κοινότητα και οι εν λόγω εργολάβοι μετά των κτιστών.

Γον. Πρωτίστως οφείλουσι να εύρωσι κατάλληλον λατομείον εκ του οποίου θέλουσι προμηθευθή λίθους όσον οίοντε στερεούς, ους υποχρεούνται οι κ. εργολάβοι να μετακομίσωσιν εις το ωρισμένον μέρος της οικοδομής. Την αναγκαιούσαν δε δια την εξαγωγήν των λίθων πυρίτιδα υποχρεούται να παράσχη αυτοίς η κοινότης προς δε και να επιδιορθώνη τα αναγκαιούντα αυτοίς εργαλεία..

Δον. Συμφώνως τω σχεδιαγράμματι του κ. Γ. Ζούφα το έργον δέον να έχη μήκος μεν μέτρα δέκα και οκτώ (αριθμ. 18) πλάτος δε τρία (αριθμ. 3) και ύψος επτά κι ήμισυ (αριθμ. 7 1/2) το δε μεταξύ του τόξου και των βάσεων διάστημα θα έχη μέτρα ένδεκα (αριθμ. 11) εκατέρωθεν δε της βάσεως το τείχος θα έχη μήκος τρία και ήμισυ μέτρα (αριθμ. 3 1/2).

Εον. Οι λίθοι της βάσεως και του τόξου δέον να ώσι καλώς επεξεργασμένοι και εφηρμοσμένοι καθώς και άπασα η οικοδομή, τα δε καμαρολίθια της βάσεως και του τόξου δέον να έχωσι πάχος 0,16 του μέτρου μέχρι 0,20 το δε ύψος 0,80 του μέτρου.

Στον. Η κοινότης Μαέρης υποχρεούται να πληρώση τοις εν λόγω κ. εργολάβοις λίρας οθωμανικάς εβδομήκοντα και τρεις (αριθμ. 73) ας θα λαμβάνωσι παρά του ταμίου της αντιπροσωπείας αιδ. Παπανικολάου εις τρεις αναλόγους δόσεις, ων η τελευταία θέλει μετρηθή μετά είκοσι τουλάχιστον ημέρας μετά την αποπεράτωσιν του έργου. Εν περιπτώσει δε καθ'ην θέλει αναφανή κατά το διάστημα τούτο βλάβη τις η έλλειψις του έργου, υποχρεούνται οι κύριοι εργολάβοι μετά την επιδιόρθωσιν της βλάβης και την συμπλήρωσιν της ελλείψεως να λάβωσι το υπόλοιπον της τελευταίας δόσεως. Συν τω επιδόματι τούτω η κοινότης θέλει παράσχη αυτοίς και δύο φορτία οίνου, τρία σφάγια και δέκα οκάδες ρακήν.

Ζον. Ως προκαταβολή εμετρήθησαν αυτοίς σήμεραν παρά του ταμίου λίραι τουρκ. πέντε (αριθ. 5) μετά δε την έναρξιν του έργου θέλει συμπληρωθή

ολόκληρος η πρώτη δόσις.
 Όθεν εγένετο το παρόν εις διπλούν δι' ασφάλειαν των συμβαλλομένων
 μερών και υπεγράφη.

Ο Επόπτης Γεώργιος Ζούφας
 Οι Εργολάβοι Παύλος Μούρτζιους Νικόλαος Μπαμπαλής (χαρτόσημο του
 ενός πιάστρου)

Εν Μαέρη τη 4η Ιουλίου 1910

Ελάβαμη ένα κτίστη λίρας ηκοσιπέντε αριθμός (25) Ιουλίου 26 1910

Ελάβαμη δέκα λίρας αριθμός 10 Αυγούστου 15 1910.

Ελάβαμη δεκαπέντε λίρας αριθμός 15 Αυγούστου 29 1910.

Ελαβον ο(;) εις δύο δόσεις και άλλας είκοσι και μία λιρ. οθ. αριθ. 21.

Σήμερα την 26ην Σεπτεμβρίου εμετρήθησαν, ως υπόλοιπον της ωρισμένης
 συμφωνίας και ως δώρον ευχαριστήσεως λίρας Τουρκίας τέσσαρας (αριθμ.
 4) ήτοι εν όλω λίρας Τουρκίας εβδομήκοντα πέντε (αριθμ. 75) και
 εξωφλήθη το παρόν συμβόλαιον. Διό και υποσημειούνται παρά του κ.
 Εργολάβου.

Εν Μαγέρη τη 26η Σεπτεμβρίου 1910
 Οι Εργολάβοι".

(πηγή: Αλέξανδρος Αδαμίδης, «Το Δασύλλιο Νομού Γρεβενών», Έκδοση της Φιλοπροοδευτικής Ένωσης
 Δασυλλιωτών «Αγία Παρασκευή», Θεσσαλονίκη 1989 και
<http://reocities.com/Athens/atlantis/2763/merosb.htm>)

Οθωμανική Λίρα (Σουλτάνι /Sultani / 100 KURUSH / Ottoman lira) (1844-1923),

Πηγή: <http://www.agoraxrusou.com/index.php/ypiresies/nomismata?start=20>

Παραθέτουμε εικόνα με την οθωμανική λίρα που ήταν το νόμισμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μεταξύ 1844 και 29 Οκτωβρίου 1923. Η οθωμανική λίρα αντικατέστησε το γρόσι ως κύρια μονάδα του νομίσματος, με το γρόσι να συνεχίζει να κυκλοφορεί ως υποδιαίρεση της λίρας (100 γρόσια = 1 λίρα).

7.5 Γεφύρι στο Κέντρο (Βέντζι)

Είναι γνωστό μόνο στους πιο ηλικιωμένους κατοίκους των Βεντζίων και αποκαλύφθηκε σχετικά πρόσφατα (Απρίλιος 2010), χάρη στο προσωπικό ενδιαφέρον μίας παρέας ανθρώπων που έλκουν την καταγωγή τους από την περιοχή. Είναι χαρακτηριστικό ότι το συγκεκριμένο γεφύρι δεν αναφέρεται σε κανένα από τους σχετικούς οδηγούς – εκδόσεις για τα πέτρινα γεφύρια, τόσο του νομού Γρεβενών όσο και ολόκληρης της ελληνικής επικράτειας.

Οι κάτοικοι του Κέντρου (Βέντζι η παλιά του ονομασία) το αποκαλούν και «Τούρκικο». Γεφυρώνει το ρέμα που κατεβαίνει από την περιοχή των Αγαλαίων και συνέδεε το χωριό Κέντρο με τα γειτονικά χωριά Σαρακήνα και Αγαλαίους (στο νοτιοανατολικό τμήμα του νομού Γρεβενών. Ταυτόχρονα, το γεφύρι αποτελούσε τη διάβαση προς τα χωράφια και τα βοσκοτόπια της περιοχής, ενώ συνιστούσε και το μοναδικό πέρασμα προς το χωριό την εποχή που γινόταν το Μεγάλο Παζάρι («Κοτζά Παζάρ») ή το «Παζάρι των Βεντζίων» που εξυπηρετούσε το ανατολικό τμήμα του καζά των Γρεβενών.

Είναι μονότοξο πέτρινο γεφύρι με μήκος 9 μέτρα, ύψος 4,50 μέτρα και άνοιγμα τόξου 4,20 μέτρα. Το πλάτος του είναι 3,80 μέτρα, ιδιαίτερα μεγάλο, αφού σύμφωνα με τις μαρτυρίες των κατοίκων πάνω από γεφύρι περνούσαν κάρα (ξύλινες άμαξες – βοϊδάμαξες). Το γεφύρι χρησιμοποιούνταν από τους κατοίκους της ευρύτερης περιοχής έως το 1960, αλλά η διάνοιξη νέων δρόμων που ακολούθησε οδήγησε τελικά στην εγκατάλειψη του γεφυριού.

Εικόνα 68: Γεφύρι στο Κέντρο (Βέντζι), Πηγή: Κ.Π.Ε. Γρεβενών (2012)

Η πρόσβαση στο γεφύρι είναι δύσκολη όπως δύσκολος ήταν ο εντοπισμός του, αφού τα η πυκνή βλάστηση – τα δένδρα πέρασαν τα κλαδιά τους στο σώμα του γεφυριού (βλέπε φωτογραφία, 12/04/2011) – το είχε εξαφανίσει και η κοίτη του ρέματος έχει γίνει τόπος απορριμμάτων.

Σήμερα, το νερό κατατρώει τα βάθρα του γεφυριού και το κατάστρωμά του έχει καταστραφεί σε μεγάλο βαθμό. Από την πλευρά προς τα ανάντη έχουν πέσει σχεδόν όλοι οι θολίτες και το κλειδί.

Μαρτυρία του κ. Λάμπρου Χατζησυμεωνίδη, γεωργοκτηνοτρόφου και κατοίκου της περιοχής (όπως καταγράφεται στο σχετικό δημοσίευμα – περιοδικό «Ο Μπούρινος, Τεύχος 3, Έξαρχος Γρεβενών 2011») αναφέρει ότι οι κάτοικοι του Κέντρου στα παλαιότερα χρόνια φρόντιζαν για τη συντήρηση του γεφυριού. Αναφέρει χαρακτηριστικά ότι κάποια φορά που ένα τμήμα του λιθόστρωτου δρόμου ξηλώθηκε αυτοί έφεραν πέτρες από ένα άλλο γεφύρι (της Γκουντίνας) που είχε καταρρεύσει και το συντήρησαν. Αναφέρει επίσης ότι στο ίδιο ρέμα παλαιότερα υπήρχαν άλλα δύο γεφύρια, τα οποία όμως δε σώζονται.

Δυστυχώς δε σώζονται διαθέσιμες πληροφορίες σχετικά με τη χρονολογία της κτίσεώς του, το χορηγό του και τους μαστόρους που το έχτισαν.

Το γεφύρι του Κέντρου, ένα μνημείο ανεκτίμητης πολιτισμικής και πολιτιστικής αξίας, απειλείται με άμεση κατάρρευση. Οι κάτοικοι της περιοχής τονίζουν την αναγκαιότητα εκπόνησης διεπιστημονικής μελέτης και την άμεση συντήρηση – επισκευή του γεφυριού, προκειμένου να αναδειχθεί ως ένα από τα μοναδικά δείγματα της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής κληρονομιάς στην περιοχή των Βεντζίων.

Εικόνα 69:Γεφύρι στο Κέντρο (Βέντζι), Πηγή: Κ.Π.Ε. Γρεβενών (2012)

Το γεφύρι του Κέντρου, όπως και το γεφύρι στο Μύλο (περιοχή Ζιάκα) δεν έχει χαρακτηριστεί, μέχρι σήμερα, ως ιστορικό και διατηρητέο μνημείο. Το Κ.Π.Ε. Γρεβενών έχει κοινοποιήσει στις αρμόδιες υπηρεσίες όλες τις διαθέσιμες πληροφορίες σχετικά με το γεφύρι αυτό.

7.6 Γεφύρι του Παππά (ή Τζινέλι)

Ανάμεσα στις κοινότητες Κληματάκι και Άγιος Γεώργιος της Περιφερειακής Ενότητας Γρεβενών, μόλις λίγα μέτρα πριν το Κληματάκι, βρίσκεται το γεφύρι του Παππά ή Τζινέλι. Παρά το γεγονός ότι το γεφύρι αυτό είναι γνωστό στους κατοίκους της ευρύτερης περιοχής δεν υπάρχουν διαθέσιμες πληροφορίες σχετικά με το έτος

κατασκευής του, το χορηγό (ή χορηγούς) τον πρωτομάστορά του και από που προέρχεται η ονομασία του.

Εικόνα 70: Γεφύρι του Παπά ή Τζινέλι στο (Κληματάκι Γρεβενών), Πηγή: Κ.Π.Ε. Γρεβενών (2013)

Το γεφύρι αυτό είναι εύκολα προσβάσιμο, αφού βρίσκεται στον παλιό δρόμο που συνέδεε τις κοινότητες Αγίου Γεωργίου και Κληματακίου Γρεβενών, λίγα μόλις, μέτρα δίπλα από το σημερινό επαρχιακό οδικό δίκτυο, και είναι ορατό από τους διερχόμενους οδηγούς.

Είναι μονότοξο γεφύρι με μήκος 12 μέτρα, πλάτος 3,20 μέτρα και ύψος περίπου 2,5 μέτρα. Μαρτυρίες κατοίκων του Κληματακίου αναφέρουν ότι το γεφύρι αυτό είναι τουλάχιστον 100 ετών. Εκτιμάται ότι στα μέσα τις δεκαετίας του 1960 έγινε προσπάθεια επισκευής του γεφυριού, η οποία αλλοίωσε την παραδοσιακή του αρχιτεκτονική, αφού το οδόστρωμα του γεφυριού ασφαλτοστρώθηκε και επιπλέον τοποθετήθηκαν τσιμεντένια κάγκελα (διακρίνονται στις φωτογραφίες), προκειμένου να εξυπηρετείται η συγκοινωνία της περιοχής (ασφαλής διάβαση και των οχημάτων λόγω του μεγάλου πλάτους του).

Από αναφορές των κατοίκων της περιοχής προκύπτει ότι στα παλαιότερα χρόνια υπήρχαν στην ευρύτερη περιοχή της κοινότητας του Κληματακίου άλλα τρία (3) πέτρινα γεφύρια – ένα στην πλατεία του χωριού και άλλα δύο περιμετρικά, εκ' των οποίων το ένα έφερε την ονομασία Γεφύρι του Μπαρδάκα ή «Στενούρα» - τα οποία δεν υπάρχουν πια.

Το γεφύρι του Παππά ή «Τζινέλι», όπως και τα γεφύρια στο Κέντρο (Βέντζι) και στο Μύλο (περιοχή Ζιάκα), δεν έχει χαρακτηριστεί, μέχρι σήμερα, ως ιστορικό και διατηρητέο μνημείο. Το Κ.Π.Ε. Γρεβενών έχει κοινοποιήσει στις αρμόδιες υπηρεσίες όλες τις διαθέσιμες πληροφορίες σχετικά με το γεφύρι αυτό.

Τα Πολύπαθα Πέτρινα Γεφύρια ...

- εγκαταλείπονται στη φθορά από το πέρασμα του χρόνου, αφού τα περισσότερα είναι άγνωστα στους επισκέπτες και βρίσκονται σε δυσπρόσιτες ορεινές περιοχές, στις οποίες δεν έχουνε χαραχθεί μονοπάτια
- «πνίγονται» μέσα σε τεχνητές λίμνες και φράγματα (όπως το γεφύρι του Μανώλη στην Τεχνητή Λίμνη Κρεμαστών στην Ευρυτανία), θυσιάζοντας την αλλοτινή αίγλη τους για την παραγωγή ενέργειας ή/και την άρδευση χωραφιών. Πόσοι άραγε γνωρίζουν ότι την τύχη του γεφυριού του Μανώλη κόντεψε να έχει, εκτός από το γεφύρι της Πλάκας στα Τζουμέρκα, και το γεφύρι της Πορτίτσας στο Σπήλαιο Γρεβενών;
- βασανίζονται και φθείρονται, συχνά ανεπανόρθωτα, από λαθροερευνητές θησαυρών – τυμβωρύχους, αφού τα γεφύρια σύμφωνα με την παράδοση προσφέρονταν ως τόποι απόκρυψης θησαυρών
- ... ακόμη και όταν δεν εγκαταλείπονται και πολύ περισσότερο όταν χρηματοδοτείται η συντήρησή τους ή η ανάδειξή τους ως πολιτιστικά έργα (π.χ. εργασίες ανακατασκευής, φωτισμού κ.α.), αυτή συχνά γίνεται χωρίς σεβασμό στην αρχιτεκτονική, την παραδοσιακή τους μορφή, την ιστορία, τη δομή και τα υλικά κατασκευής τους.

Συγγραφική Ομάδα Κ.Π.Ε. Γρεβενών, 2013

***B. Φύλλα Εργασίας - Γενικές
Δραστηριότητες***

Φύλλο Εργασίας 1 - Κρυπτόλεξο

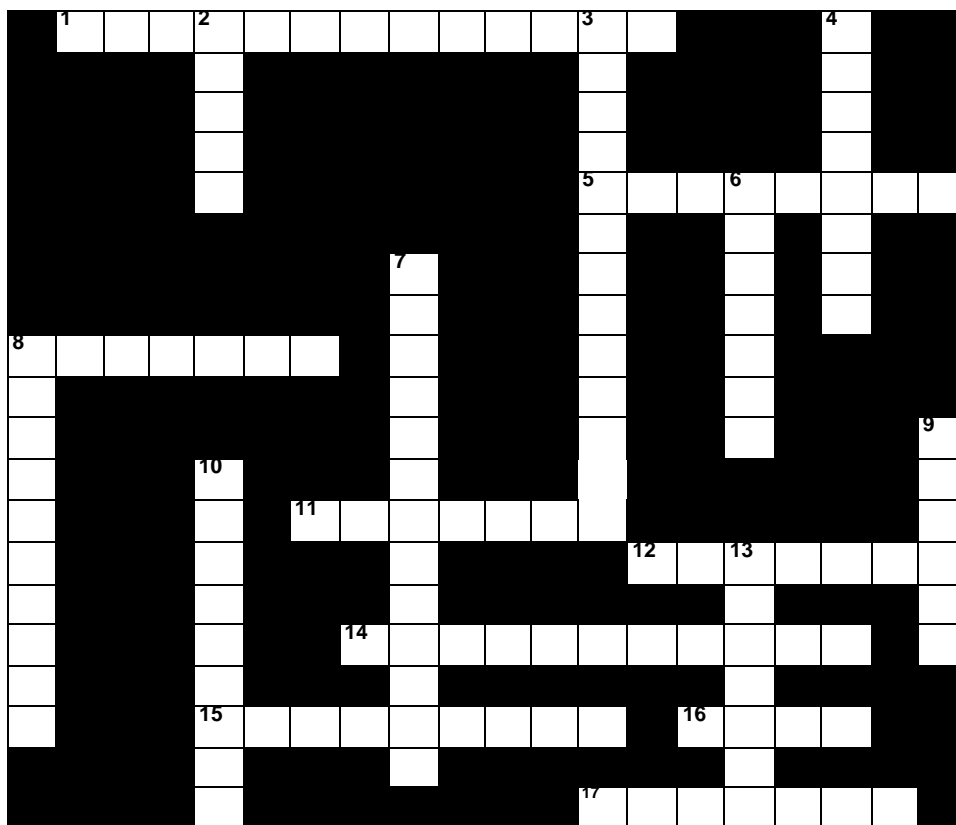
Αναζητήστε οριζόντια, κάθετα και διαγώνια τις ακόλουθες δέκα (10) λέξεις που σχετίζονται με τα πέτρινα γεφύρια και τους μαστόρους τους:

ΤΖΙΝΕΤΙΑ, ΚΑΛΦΑΣ, ΤΣΙΡΑΚΙ, ΑΝΑΚΟΥΦΙΣΤΙΚΟ, ΒΡΑΓΓΑΣ, ΜΗΤΑΚΟΣ, ΣΤΗΘΑΙΟ, ΚΑΜΑΡΑ, ΣΧΙΣΤΟΛΙΘΟΣ, ΨΑΜΜΟΛΙΘΟΣ

Δ	Β	Ο	Ε	Β	Π	Π	Β	Ξ	Ξ	Ι	Ε	Ρ	Η	Μ	Π
Μ	Η	Τ	Α	Κ	Ο	Σ	Κ	Π	Η	Θ	Ρ	Ν	Μ	Κ	Μ
Β	Λ	Α	Ζ	Κ	Ι	Ρ	Β	Ν	Ρ	Α	Κ	Ζ	Ν	Σ	Ν
Λ	Ρ	Ν	Ξ	Ι	Μ	Ε	Κ	Π	Α	Θ	Α	Ζ	Β	Χ	Ν
Μ	Μ	Α	Μ	Ν	Ν	Θ	Ζ	Δ	Ξ	Α	Λ	Α	Ζ	Ι	Η
Γ	Ρ	Κ	Γ	Θ	Ν	Ε	Λ	Ζ	Μ	Ν	Φ	Γ	Μ	Σ	Ν
Α	Α	Ο	Θ	Γ	Μ	Θ	Τ	Σ	Ι	Ρ	Α	Κ	Ι	Τ	Δ
Μ	Γ	Υ	Ο	Η	Α	Α	Η	Ι	Β	Ο	Σ	Ζ	Ο	Ο	Β
Ρ	Ζ	Φ	Ρ	Η	Ο	Σ	Ζ	Γ	Α	Β	Β	Θ	Ν	Λ	Γ
Π	Β	Ι	Ε	Γ	Ν	Κ	Ν	Η	Ξ	Α	Δ	Ρ	Λ	Ι	Ξ
Ξ	Ι	Σ	Τ	Η	Θ	Α	Ι	Ο	Λ	Α	Γ	Ζ	Π	Θ	Π
Π	Δ	Τ	Ζ	Η	Δ	Μ	Η	Μ	Κ	Ε	Π	Ρ	Α	Ο	Κ
Μ	Π	Ι	Ο	Ι	Ψ	Α	Μ	Μ	Ο	Λ	Ι	Θ	Ο	Σ	Α
Α	Κ	Κ	Μ	Π	Ε	Ρ	Μ	Ε	Ν	Β	Κ	Ξ	Α	Π	Ε
Π	Η	Ο	Ν	Π	Α	Α	Ρ	Δ	Ε	Κ	Μ	Ν	Π	Γ	Α
Λ	Μ	Ε	Η	Ι	Μ	Θ	Β	Ρ	Ρ	Λ	Ν	Θ	Κ	Μ	Α

Φύλλο Εργασίας 2 - Σταυρόλεξο

Οριζόντια:

1. Δευτερεύον άνοιγμα, που χρησιμεύει για να ελαφρύνει την όλη κατασκευή, αλλά και τη ροή του νερού μέσα από αυτό, σε περίπτωση μεγάλης «κατεβασιάς»
5. το όνομα του γεφυριού που κοσμεί το φαράγγι του Σηπλαιίου Γρεβενών
8. Γρεβενιώτης πρωτομάστορας από το χωριό Καλλονή που έχτισε το γεφύρι του Δοτσικού
11. Γρεβενιώτης πρωτομάστορας που έχτισε το γεφύρι στο Νιδρούζι
12. το εορταστικό τραπέζι για τους μαστόρους, μετά την κατασκευή του γεφυριού
14. η συνθηματική γλώσσα των μαστόρων της πέτρας, για να μην τους καταλαβαίνουν οι εργοδότες
15. συνδετικό υλικό - μείγμα από λάσπη, τρίμμα κεραμιδιού και ελαφρόπετρας, άχυρα, ασπράδια από πολλά αυγά κ.α. που χρησιμοποιούσαν για να σταθεί το γεφύρι
16. το φυλάκιο ή κτίσμα, συνήθως κοντά σ' ένα πετρογέφυρο, στο οποίο διανυκτέρευαν τα καραβάνια
17. κατακόρυφες πέτρες που χρησιμεύουν ως στηθαία (προστατευτικές κατασκευές) εκατέρωθεν του καταστρώματος του γεφυριού

Κάθετα:

2. συνήθιζαν να το κρεμούν σε γεφύρια με πολύ υψηλές καμάρες (τόξα), στο κέντρο της μεσαίας ή και μοναδικής κάμαρας
3. οι περίφημοι τεχνίτες των γεφυριών στα χρόνια της τουρκοκρατίας
4. ή αγωνιάτης, ο άνθρωπος που διέθετε άλογα και έκανε μεταφορές εμπορευμάτων και ανθρώπων, έναντι κάποιας αμοιβής
6. το παλιό όνομα του χωριού Άγιος Κοσμάς Γρεβενών / έτσι λεγόταν και το μικρό παιδί που μάθαινε την τέχνη κατασκευής του γεφυριού
7. ή αλλιώς Κάλφας, ο πρώτος στην ιεραρχία των τεχνιτών που αναλάμβανε την κατασκευή του πετρογέφυρου
8. συντεχνίες, παρέες ή ομάδες τεχνιτών που αναλάμβαναν το κτίσιμο σπιτιών, εκκλησιών, σχολείων, γεφυριών κ.α.
9. η μεσαία σφηνοειδής πέτρα που τοποθετείται στο κέντρο της καμάρας (στην κορυφή του τόξου) του γεφυριού και είχε ιδιαίτερη στατική σημασία
10. παραπόταμος του Αλιάκμονα στην περιοχή των Γρεβενών
13. το γεφύρι με το μεγαλύτερο σε άνοιγμα και ύψος τόξο από όλα τα σωζόμενα γεφύρια της Μακεδονίας, κοντά στο χωριό Τρίκιμμο Γρεβενών

Φύλλο Εργασίας 3.1 - Πέτρινα Γεφύρια στο Βενέτικο

Αντιστοιχίστε την εικόνα του γεφυριού στην 1^η στήλη με τον αριθμό στη 2^η στήλη στον οποίο αναφέρεται η σύντομη περιγραφή του γεφυριού.

 	<p style="text-align: center;">1. Γεφύρι Σταυροπόταμου</p> <p>Τετράτοξο, με δυο κύρια μεγάλα τόξα και ανακουφιστικό άνοιγμα στο δεύτερο μεσόβαθρο. Βρίσκεται κάτω από το χωριό Κηπουριό, στον ποταμό Σταυροπόταμο, παραπόταμο του Βενέτικου. Είναι από τα νεότερα γεφύρια του νομού Γρεβενών.</p> <p>Το συνολικό του μήκος είναι 48 μ., το πλάτος 3,70 μ. και το ύψος της μεγαλύτερης καμάρας 6,90 μ.. Κατά την παράδοση από το γεφύρι περνούσαν τα καραβάνια πηγαίνοντας για Θεσσαλονίκη ή Γιάννενα.</p>
 	<p style="text-align: center;">2. Γεφύρι Καγκέλια</p> <p>Δίτοξο, με άνισες καμάρες. Βρίσκεται στη νότια πλευρά του χωριού Τρικώμου σε απόσταση 3 χιλιομέτρων από αυτό και είναι ένα από τα πιο δύσκολα σε πρόσβαση γεφύρια του νομού. Είναι δίτοξο με συνολικό μήκος 40,50 μ., πλάτος 2,80 μ. και ύψος 10,30 μ. Εξυπηρετούσε τους κατοίκους του Μοναχίτιου και Μικρολίβαδου στη μετακίνησή τους προς Γρεβενά. Το τοπωνύμιο "Καγκέλια" αναφέρεται στην οφιοειδή (φιδωτή) ανέλιξη του παλιού μονοπατιού, μετά το γεφύρι προς το Μοναχίτι. Το 1989 έγινε επισκευή του με μπετόν.</p>
 	<p style="text-align: center;">3. Γεφύρι Κατσογιάννη</p> <p>Τρίτοξο γεφύρι που βρίσκεται 2 χλμ. ανατολικά του χωριού Σπήλαιο, στο κύριο μονοπάτι Σπηλαιίου – Γρεβενών, στον ποταμό Βελόνια (παραπόταμο του Βενέτικου). Το συνολικό μήκος του είναι 50 μέτρα, το πλάτος του είναι 2,60 μ. και το ύψος της μεγαλύτερης (μεσαίας) καμάρας 7 μ. περίπου. Σήμερα σώζονται μόνο τα δυο βορειότερα τόξα του, ενώ το νότιο αντικαταστάθηκε από κατασκευή με οπλισμένο σκυρόδεμα (μπετόν). Την ονομασία του την οφείλει σε σωζόμενο παρακείμενο νερόμυλο, που τον δούλευε – ενοικίαζε κάποιος Κατσογιάννης.</p>

 	<h4>4. Γεφύρι Σπανού</h4> <p>Πεντάτοξο, με άρπιζες και ανακουφιστικά ανοίγματα πάνω από τα βάθρα. Βρίσκεται μεταξύ των χωριών Κοσμάτι και Κηπουριό, στο μονοπάτι Γρεβενών – Μετσόβου, 16 χλμ. νοτιοδυτικά των Γρεβενών.</p> <p>Το μήκος του είναι 85 μ., το πλάτος είναι 3,60 μ., το μέγιστο ύψος του 10μ.. Είναι το μεγαλύτερο σωζόμενο πέτρινο γεφύρι της Μακεδονίας. Επισκευάστηκε και ανακατασκευάστηκε πολλές φορές. Φέρει το όνομα του Μουσταφά Πασά ή Σπανού, από το Αργυρόκαστρο, από τον οποίο χρηματοδοτήθηκε η τελευταία ανακατασκευή του το 1846.</p>
--	---

Φύλλο Εργασίας 3.2 - Πέτρινα Γεφύρια στο Βενέτικο

Αντιστοιχίστε την εικόνα του γεφυριού στην 1^η στήλη με τον αριθμό στη 2^η στήλη στον οποίο αναφέρεται η σύντομη περιγραφή του γεφυριού.

 	<p style="text-align: center;">1. Γεφύρι Αζίζ Αγά</p> <p>Τρίτοξο και η μεσαία καμάρα του έχει το μεγαλύτερο σε άνοιγμα και ύψος τόξο από όλα τα σωζόμενα γεφύρια της Μακεδονίας. Βρίσκεται ανατολικά του χωριού Τρίκωμο του νομού Γρεβενών σε μια πανέμορφη κοιλάδα στο Βενέτικο ποταμό.</p> <p>Έχει μήκος 71 μ., πλάτος 3μ. και ύψος 15 μ.. Χτίστηκε το 1727 με χορηγό τον Αζίζ - Αγά και σύμφωνα με το θρύλο, έπεσε δυο φορές. Πρόκειται για ιδιαίτερα επιβλητικό γεφύρι.</p> <p>Απ' αυτό εξυπηρετούνταν τα караβάνια που εκτελούσαν τη διαδρομή Μακεδονία - Ήπειρος.</p>
 	<p style="text-align: center;">2. Γεφύρι Πορτίτσας</p> <p>Δίτοξο, με το άνοιγμα του μεγάλου τόξου να φτάνει στα 13,80μ. Το συνολικό του μήκος είναι 34 μ., το πλάτος του 2,70 μ. και το ύψος του φτάνει τα 7,80 μ.. Βρίσκεται στην είσοδο (πορτίτσα) του φαραγγιού του Σηλαιίου Γρεβενών, στα νότια του χωριού.</p> <p>Χτίστηκε, σύμφωνα με πηγές, το 1743 με προσφορές από το Μοναστήρι του Σηλαιίου. Το γεφύρι διευκόλυνε την επικοινωνία των ντόπιων ανάμεσα στο Σηλαιο, το Μοναχίτι, αλλά και την Κρασιά Γρεβενών. Είναι το πιο γνωστό από τα γεφύρια του νομού Γρεβενών.</p>
 	<p style="text-align: center;">3. Γεφύρι Ζιάκα</p> <p>Δίτοξο, με σαφώς μεγαλύτερη τη δυτική καμάρα που φτάνει σε ύψος τα 7,50 μ. Το συνολικό μήκος του γεφυριού είναι 40 μ. και το πλάτος 3,10 μ. Βρίσκεται κάτω από το χωριό Ζιάκας Γρεβενών (3 χλμ. ΒΑ) και συνέδεε το χωριό με τα χωριά Μαυραναίοι Μαυρονόρος και την πόλη των Γρεβενών.</p> <p>Χτίστηκε επί Τουρκοκρατίας (πριν το 1885). Ο δρόμος που πέραγε πάνω από το γεφύρι ονομαζόταν «Βασιλική Στράτα» και αποτελούσε το διάβα των εμπορικών караβανιών προς τη Θεσσαλία. Σύμφωνα με τις παραδόσεις εκεί έγινε η μάχη μεταξύ του Γιαννούλα Ζιάκα, αδερφού του Θεόδωρου, και των Τούρκων.</p>

 	<p style="text-align: center;">4. Γεφύρι στο Νιδρούζι (του Γκαβού)</p> <p>Μονότοξο, με μήκος 20 μ., πλάτος 3,50 μ. και ύψος 7,50 μ.. Βρίσκεται μεταξύ της Αλατόπετρας και του Πρόσβορου, στο μονοπάτι που ένωνε τα Γρεβενά με τη Σαμαρίνα και την Κόνιτσα. Έργο του Γιώργου Λάζου ή Βράγγα από τον Άγιο Κοσμά (Τσιράκι) Γρεβενών. Άγνωστο πότε χτίστηκε (πριν το 1900), είναι μοναδικό στην κατασκευή του εξαιτίας της σπάνιας ελλειψοειδούς καμάρας του και των μεγάλων διαστάσεων υπέροχα λαξευμένων πετρών του.</p> <p>Ονομάζεται και «Γεφύρι του Γκαβού» από κάποιον τυφλό που σκότωσαν εδώ. Με υπουργική απόφαση έχει χαρακτηριστεί ιστορικό διατηρητέο μνημείο.</p>
--	--

Φύλλο Εργασίας 3.3 - Πέτρινα Γεφύρια στο Βενέτικο

Αντιστοιχίστε την εικόνα του γεφυριού στην 1^η στήλη με τον αριθμό στη 2^η στήλη στον οποίο αναφέρεται η σύντομη περιγραφή του γεφυριού.

 	<p style="text-align: center;">1. Γεφύρι Δοτσικού</p> <p>Μονότοξο γεφύρι, μήκους 24 μ., πλάτους 2,40 μ. και ύψους 4 μ., με ιδιαίτερα χαμηλωμένο τόξο, το οποίο έκτισε το 1884 ο Γιώργος Μητάκος από το χωριό Καλλονή (Λιούντζη).</p> <p>Χτισμένο στο μεγαλύτερο υψόμετρο (1.060 μ.) απ' όλα τα πέτρινα γεφύρια της Μακεδονίας και το μοναδικό της περιοχής, που βρίσκεται μέσα σε οικισμό. Το γεφύρι χρησιμοποιείται από τους ντόπιους που κατακλύζουν το χωριό τους καλοκαιρινούς μήνες. Το 1985 κηρύχθηκε «διατηρητέο μνημείο» από το Υπουργείο Πολιτισμού.</p>
 	<p style="text-align: center;">2. Γεφύρι Κρανιάς (Σταμπέκη)</p> <p>Μονότοξο γεφύρι με συνολικό μήκος περίπου 18 μέτρα, πλάτος περίπου 2,30μ. και ύψος 9 μέτρα. Βρίσκεται κοντά στο χωριό Κρανιά, στο δρόμο από τα Γρεβενά προς το Μέτσοβο.</p> <p>Χτίστηκε το 1850 περίπου και πήρε το όνομα του από τον ιδιοκτήτη των χωραφιών της περιοχής και εξυπηρετούσε κυρίως το πέρασμα των εμπόρων («Σταμπέκο» στα ιταλικά σημαίνει αγριόγιδο). Το γεφύρι αποκαταστάθηκε πλήρως το 2006.</p>
 	<p style="text-align: center;">3. Γεφύρι του Κλέφτη (Λιάτισσας)</p> <p>Μονότοξο στενό και μικρό γεφύρι, μόλις 10μ. συνολικού μήκους. Εξυπηρετούσε την επικοινωνία του Σηλαιίου με τα χωριά Παρόριο, Σταυρός, Κοσμάτι και τα Γρεβενά και εδώ, κατά την παράδοση, αντάμωνε τα παλικάρια του ο καπετάν Ζιάκας.</p> <p>Σύμφωνα με μια εκδοχή, χτίστηκε το 1800. Η περιοχή λέγεται μάλιστα και "πήδημα του κλέφτη", αφού κατά το θρύλο ο κλέφτης καταδιωκόμενος από τους Τούρκους πήδηξε απέναντι, κάνοντας τάμα πως αν τα καταφέρει θα κτίσει εκεί γεφύρι.</p>

 	<p style="text-align: center;">4. Γεφύρι Ματσαγκάνη</p> <p>Μονότοξο γεφύρι με μήκος 16μ., πλάτος 2,50μ., και ύψος 5,50μ. και άνοιγμα τόξου 9μ. Βρίσκεται στο δρόμο Γρεβενών - Κρανιάς (από την Κρανιά προς το Κηπουρείο, πριν το χωριό, κοντά στις πηγές του Βενέτικου. Χτίστηκε γύρω στο 1850 και πήρε το όνομά του από τον Ματσαγκάνη, ιδιοκτήτη των χωραφιών της περιοχής. Τα πλαϊνά του στηθαία και τα δάπεδό του έχουν τσιμεντωθεί και αποτελούν παραφωνία στο αρμονικό του σύνολο.</p>
--	---

Φύλλο Εργασίας 4 - Ερωτήσεις Αντιστοιχίας

Αντιστοιχίστε την Πρόταση της Στήλης 1 (κάθε φορά αναφέρεται σε συγκεκριμένα χαρακτηριστικά ενός γεφυριού) με το ΠΕΤΡΟΓΕΦΥΡΟ στη Στήλη 2:

ΠΡΟΤΑΣΗ	ΠΕΤΡΟΓΕΦΥΡΟ
1. Το μεσαίο τόξο του έχει το μεγαλύτερο ύψος και άνοιγμα από κάθε άλλο τόξο ανάμεσα στα πέτρινα γεφύρια της Μακεδονίας	α. Πασά
2. Λέγεται ότι ο δρόμος που περνούσε πάνω από αυτό το γεφύρι ονομαζόταν αλλιώς «Βασιλική Στράτα»	β. Δασυλλίου (Μαέρη)
3. Είναι το μοναδικό γεφύρι που συνδέει τις δύο συνοικίες ενός χωριού	γ. Ελευθεροχωριού
4. Ήταν εξάτοξο και το μήκος του ξεπερνούσε τα εκατό (100) μέτρα	δ. Αζίζ Αγά
5. Λέγεται ότι από την περιοχή αυτού του γεφυριού πέρασε ο Μέγας Αλέξανδρος	ε. Δοτσικού
6. Είναι το μοναδικό γεφύρι των Γρεβενών για το οποίο διασώζονται όλες οι πληροφορίες κατασκευής του (συμβόλαιο, χορηγοί, πρωτομάστορες)	στ. Ζιάκα
7. Είναι το μοναδικό πεντάτοξο γεφύρι στα Γρεβενά που σώζεται μέχρι και σήμερα	ζ. Νιδρούζι
	η. Σπανού

Φύλλο Εργασίας 5 - Ερωτήσεις Σωστού ή Λάθους

Χαρακτηρίστε ως Σωστές (Σ) ή Λάθος (Λ) κάθε μία από τις ακόλουθες προτάσεις:

	ΠΡΟΤΑΣΗ	Σ/Λ
1.	Το γεφύρι του Δοτσικού χτίστηκε από τον πρωτομάστορα Γιώργο (ή Μαστρογούλα) Μητάκο	
2.	Το γεφύρι της Πορτίτσας είναι τρίτοξο	
3.	Ο χορηγός του γεφυριού του Πασά, του σημαντικότερου περάσματος του Αλιάκμονα ποταμού ανατολικά των Γρεβενών, ήταν ο Αζίζ Αγάς	
4.	Το γεφύρι του Ελευθεροχωρίου ήταν δίτοξο	
5.	Ο πρωτομάστορας Γεώργιος Λάζος ή «Βράγγας» γεννήθηκε στον Άγιο Κοσμά Γρεβενών (παλιά Τσιράκι)	
6.	Κατά τις εργασίες αποκατάστασης του γεφυριού του Ζιάκα διαπιστώθηκε ότι στη βάση του υπάρχοντος πέτρινου γεφυριού βρέθηκαν θεμέλια παλαιότερου γεφυριού ρωμαϊκού τύπου	
7.	Το γεφύρι του Αζίζ Αγά είναι το μεγαλύτερο μονότοξο γεφύρι της Μακεδονίας	
8.	Κατά μήκος του γεφυριού στο Νιδρούζι υπήρχαν στο παρελθόν (δε σώζονται) μεγάλες ορθογώνιες πέτρες - προστατευτικές αρκάδες	
9.	Το γεφύρι του Κατσογιάννη πήρε το όνομά του από τον ιδιοκτήτη του παρακείμενου, στο γεφύρι, νερόμυλου	
10.	Ο πρωτομάστορας του γεφυριού στα Καγκέλια ήταν ο Στέργιος Λάζος από τον Άγιο Κοσμά Γρεβενών	

Φύλλο Εργασίας 6 - Η Ταυτότητα του Πετρογέφυρου...

Επιλέξτε ένα (οποιοδήποτε) από τα πέτρινα γεφύρια του Βενέτικου ποταμού (ή του Νομού Γρεβενών γενικότερα), βρείτε όλες τις διαθέσιμες πληροφορίες μέσα από το τεύχος αυτό, αλλά και από βιβλιογραφικές πηγές και το διαδίκτυο και απαντήστε στις ακόλουθες ερωτήσεις:

Η Ταυτότητα που Πέτρινου Γεφυριού (γράψτε το όνομά του)

1. Ποια είναι τα κύρια δομικά στοιχεία – χαρακτηριστικά του πέτρινου γεφυριού (πλήθος τόξων, μήκος, πλάτος, ύψος μεγαλύτερης καμάρας, πλήθος ανακουφιστικών, στηθαία ή αρκάδες κ.α.).

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

2. Πότε κατασκευάστηκε (χρονολογία ή εκτιμώμενη χρονική περίοδο);

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

3. Ποιοι τα κατασκεύασαν (ονόματα των μαστόρων ή του πρωτομάστορα και η καταγωγή τους);

.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....
.....

4. Ποιοι ήταν οι χρηματοδότες - χορηγοί ή δωρητές για την κατασκευή του;

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

5. Ποια γνωστά μονοπάτια περνούσαν από το πέτρινο γεφύρι και ποιες κοινότητες – χωριά της περιοχής συνέδεε;

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

6. Γνωρίζετε κάποιο μύθο, θρύλο, παράδοση ή ιστορική αναφορά με την οποία συνδέεται το πέτρινο γεφύρι (επιμέρους διαθέσιμα στοιχεία);

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

7. Ποια είναι η γενική κατάσταση του γεφυριού σήμερα; (πρέπει, κατά τη γνώμη σας να επισκευαστεί ή να ανακατασκευαστεί;

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

8. Γνωρίζετε εάν το πέτρινο γεφύρι έχει καταγραφεί, αξιολογηθεί και χαρακτηριστεί από τις αρμόδιες αρχές ως ιστορικό και διατηρητέο μνημείο;

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Φύλλο Εργασίας 7 - Μελέτη περιοχής γύρω από το γεφύρι

Κατά την επίσκεψη στο πεδίο (ένα ή περισσότερα γεφύρια) μελετήστε την περιοχή που βρίσκεται γύρω από το γεφύρι και απαντήστε στα ακόλουθα ερωτήματα:

1. Σε ποια θέση είναι κτισμένο το γεφύρι (σε φαράγγι, πεδιάδα, στένωμα κ.α.);

.....
.....
.....
.....

2. Παρατηρήστε και περιγράψτε τα τοπία γύρω από το γεφύρι (ρυάκι, ποτάμι, δάση κ.α.). Τι προσφέρουν;

Διακρίνετε κάποιο μονοπάτι – ημιονική οδό (μουλαρόστρατα);

.....
.....
.....
.....

3. Ποια πιστεύετε ότι είναι τα πλεονεκτήματα και ποια τα μειονεκτήματα της τοποθεσίας για τη δημιουργία του γεφυριού;

.....
.....
.....
.....

4. Ποιοι είναι οι γειτονικοί οικισμοί – κοινότητες της περιοχής και ποια ήταν τα χαρακτηριστικά τους (π.χ. αγροτικός, κτηνοτροφικός, μαστοροχώρια, κ.α.)

.....

.....

.....

.....

Φύλλο Εργασίας 8 - Ας γίνουμε φωτογράφοι!

Μελετήστε την τοποθεσία του πέτρινου γεφυριού που έχετε επισκεφτεί πριν το φωτογραφήσετε.

1. Ποιο πιστεύετε ότι θα μπορούσε να είναι το θέμα της φωτογραφίας που θα πάρετε από το πέτρινο γεφύρι;

.....
.....
.....
.....

2. Γιατί θεωρείτε ότι πρέπει να αποτυπώσετε - αναδείξετε το συγκεκριμένο θέμα;

.....
.....
.....
.....

Βγάλτε τις φωτογραφίες που σας εκφράζουν περισσότερο και αναρτήστε τις:

- στην ιστοσελίδα του σχολείου σας ή/και
- στην προσωπική σας ιστοσελίδα, blog ή σελίδα κοινωνικής δικτύωσης ή/και
- στείλτε τις στο Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Κ.Π.Ε.) Γρεβενών.

Φύλλο Εργασίας 9 - Τελειώνοντας την πρόταση...

Ακολουθούν τέσσερις (4) μισοτελειωμένες ενδεικτικές προτάσεις για τα πέτρινα γεφύρια.

Συμπληρώνουμε - ολοκληρώνουμε κάθε μία από τις προτάσεις αυτές, δίνοντας το νόημα που θεωρούμε ότι μας εκφράζει περισσότερο. Στη συνέχεια συγκεντρωνόμαστε ως ομάδα και διαβάζουμε αυτά που έχουμε γράψει.

Ολοκληρώνοντας τη δραστηριότητα ομαδοποιούμε τις απόψεις μας και δημιουργούμε αφίσες, ομαδικά σχέδια ή μηνύματα. Ο συντονιστής δίνει τις οδηγίες.

1. Πετρογέφυρο σημαίνει...

.....
.....
.....
.....
.....

2. Η διατήρηση των πέτρινων γεφυριών...

.....
.....
.....
.....
.....

3. Αυτό που δε γνώριζα για τα πέτρινα γεφύρια είναι...

.....
.....
.....
.....
.....

4. Αυτό που σκοπεύω να κάνω για τα πέτρινα γεφύρια είναι...

.....

.....

.....

.....

.....

Φύλλο Εργασίας 10 - Τα Πετρογέφυρα μέσα από το Διαδίκτυο

Τα πέτρινα γεφύρια των Γρεβενών, αλλά και όλης της Ελλάδας, παρά τη φθορά από το πέρασμα των χρόνων έχουν τη δική τους ξεχωριστή θέση και προβάλλουν περήφανα μέσα από τις σύγχρονες πλατφόρμες αναζήτησης, πολυμεσικού υλικού, κοινωνικής δικτύωσης, γεωδεδομένων κ.α. του Διαδικτύου.

Ο αναγνώστης καλείται να τα ανακαλύψει, να τα προβάλλει και να διαπιστώσει για μία ακόμη φορά την απaráμιλλη ομορφιά της φύσης και του τοπίου στο οποίο εντάσσονται αρμονικά. Καλή πλοήγηση!

Φύλλο Εργασίας 10.1 - Γνωρίζω τα Πέτρινα Γεφύρια μέσα από το Διαδίκτυο

Επιλέξτε ένα (ή περισσότερα) από τα πέτρινα γεφύρια (όχι μόνο των Γρεβενών) και αναζητήστε, χρησιμοποιώντας κατάλληλες λέξεις - κλειδιά:

- σε μία μηχανή αναζήτησης (π.χ. Google, Bing), τις διαθέσιμες πληροφορίες (κείμενα, φωτογραφίες κ.α.) που εμφανίζονται για το γεφύρι (ή γεφύρια) μέσα από τις σελίδες του Διαδικτύου,
- σε μία πλατφόρμα πολυμεσικού υλικού (π.χ. YouTube) διαθέσιμα αρχεία ήχου, εικόνας και βίντεο με το γεφύρι (γεφύρια) που επιλέξατε.

Συγκεντρώστε το παραπάνω υλικό, ομαδοποιώντας τις πληροφορίες που βρήκατε σε επιμέρους ενότητες όπως (ενδεικτική αναφορά):

- τύπος Γεφυριού, π.χ. μονότοξο, δίτοξο κ.α.,
- διαστάσεις Γεφυριού, π.χ. μήκος πλάτος και ύψος μεγαλύτερου τόξου
- τεχνικά χαρακτηριστικά Γεφυριού, π.χ. ανακουφιστικά, στηθαία κ.α.,
- θρύλοι – παραδόσεις – μαρτυρίες που αφορούν – συνδέονται με το γεφύρι
- ιστορικά στοιχεία – αναφορές περιηγητών κλπ
- στοιχεία για τα μπουλούκια – συνάφια, τους πρωτομάστορες και τους πελεκάνους

και παρουσιάστε την εργασία σας στην τάξη (π.χ. στο πλαίσιο μίας ερευνητικής εργασίας – project)

Ακολουθούν ενδεικτικές συνδέσεις (links) με διαθέσιμες πληροφορίες και πολυμεσικό υλικό τόσο για ορισμένα από τα γεφύρια του Βενέτικου ποταμού στα Γρεβενά, όσο και για άλλα πέτρινα γεφύρια της χώρας μας.

Πέτρινα Γεφύρια (Ιστοσελίδα της περιφερειακής Ενότητας Γρεβενών)

<http://www.grevena.gov.gr/index.php/general/touristguide/bridges.html>

Τα πέτρινα ... στολίδια

<http://www.grevenanews.gr/grevena/gefyria.htm>

Αζίζ-Αγά: Το Μεγαλόπρεπο Πέτρινο Γεφύρι (και φωτογραφίες από την ανακατασκευή του το 2008

http://trikomogrebenon.blogspot.gr/2011/12/blog-post_10.html

Το γεφύρι της Πορτίτσας / The bridge Portitsa

<http://www.youtube.com/watch?v=hfFL-IIA-LQ>

Γρεβενά Πέτρινα Γεφύρια

<http://www.youtube.com/watch?v=66iLHQzjsGg>

Πέτρινα Γεφύρια

<http://www.youtube.com/watch?v=6A6WSAc6Cbl&feature=related>

Η Μοναξιά των Πετρογέφυρων / The Solitude of Stone bridges

<http://www.youtube.com/watch?v=RWt36998om8&feature=related>

Τροχιές της Πέτρας

http://www.youtube.com/watch?v=PWx7X_EFJB0&feature=related

στην όχθη την ...απέκει

<http://www.youtube.com/watch?v=16AIATrq4-Q&feature=related>

Πώς χτίζονταν τα γεφύρια

<http://www.youtube.com/watch?v=VwR33tPNOK8>

ΕΧΕΙ ΓΟΥΣΤΟ ...ΜΕ ΓΕΦΥΡΙΑ

http://www.youtube.com/watch?feature=player_embedded&v=RqO76Mk4fUg

1/2 Οδοιπορικό στα Ηπειρώτικα γεφύρια

http://www.youtube.com/watch?feature=player_embedded&v=gIP_tbLiLbg

2/2 Οδοιπορικό στα Ηπειρώτικα γεφύρια

http://www.youtube.com/watch?feature=player_embedded&v=pwrzo0rS_Hw

ΤΟ ΜΕΝΟΥΜΕ ΕΛΛΑΔΑ ΣΕ ΤΡΙΑ ΑΠ ΤΑ 15 ΠΕΤΡΙΝΑ ΓΕΦΥΡΙΑ ΤΟΥ ΒΟΪΟΥ ΚΟΖΑΝΗΣ

http://www.youtube.com/watch?feature=player_embedded&v=Mc3PFVVT09g

ΕΡΤ ΣΤΗ ΒΟΡΕΙΟ ΕΛΛΑΔΑ, ΟΙ ΚΤΙΣΤΕΣ ΚΑΙ ΠΕΛΕΚΑΝΟΙ (ΠΕΝΤΑΛΟΦΟΣ ΒΟΪΟΥ)

<http://www.ert-archives.gr/V3/public/main/page-assetview.aspx?tid=72435&autostart=0>

Φύλλο Εργασίας 10.2 - Γνωρίζω τα Πετρογέφυρα του Βενέτικου μέσα από την πλατφόρμα Google Maps

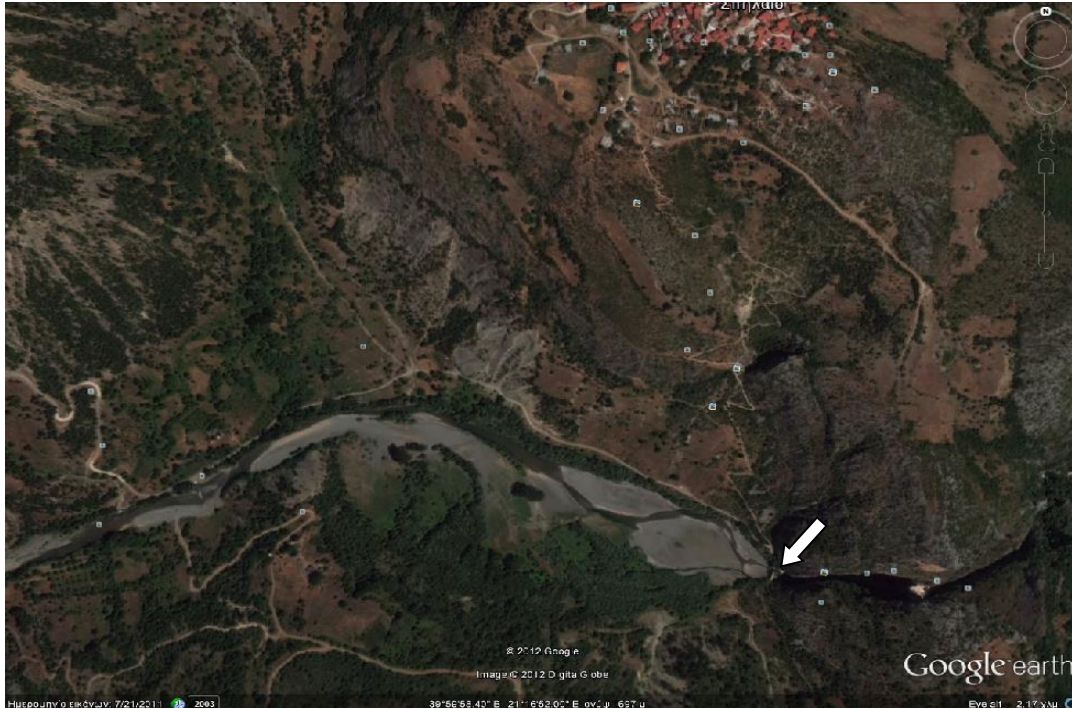
Μέσα από την πλατφόρμα Google Maps, στην οποία χρήστες έχουν δωρεάν εγκατάσταση και ελεύθερη πρόσβαση σε ένα εύρος γεωδεδομένων - χρήση γεωγραφικών συντεταγμένων για πρόσβαση σε χάρτες, εικόνες – φωτογραφίες άλλων χρηστών κ.α., αναζητούμε τις αντίστοιχες πληροφορίες για ένα ή/και περισσότερα από τα πέτρινα γεφύρια του Βενέτικου ποταμού στα Γρεβενά.

Ειδικότερα, μπορούμε να αναζητήσουμε, πληκτρολογώντας το όνομα της τοποθεσίας – ευρύτερης περιοχής (π.χ. Γρεβενά, Πορτίτσα):

1. το χάρτη της περιοχής στον οποίο βρίσκεται το πετρογέφυρο του Βενέτικου ποταμού (στο παράδειγμα το γεφύρι της Πορτίτσας, στο Σπήλαιο Γρεβενών),
2. τις γεωγραφικές συντεταγμένες (κατά προσέγγιση) του πέτρινου γεφυριού (ή των γεφυριών) του Βενέτικου ποταμού στα Γρεβενά που μελετούμε, καθώς και
3. επιμέρους φωτογραφίες και πληροφορίες που μας προσφέρουν άλλοι χρήστες της πλατφόρμας Google Maps για την ευρύτερη περιοχή και τα πετρογέφυρα

Με κατάλληλη επεξεργασία των δεδομένων του χάρτη μπορούμε να μελετήσουμε τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της περιοχής στην οποία βρίσκεται το γεφύρι. Η δραστηριότητα αυτή μπορεί να συνδυαστεί με τη Δραστηριότητα **«Μελέτη περιοχής γύρω από το γεφύρι»** που προηγήθηκε.

Ενδεικτικά, παραθέτουμε το χάρτη της περιοχής του πέτρινου γεφυριού της Πορτίτσας, στο Σπήλαιο Γρεβενών, από ύψος λίγο μεγαλύτερο των 2χλμ.. Παρατηρούμε:

- τις γεωγραφικές συντεταγμένες του γεφυριού που είναι 39.996216,21.285292 ή 39° 99'62.16''N (Βόρεια), 21° 28'52.92''E (Ανατολικά)
- το γεφύρι της Πορτίτσας (σήμανση με βέλος),
- το πέτρινο μονοπάτι – καλντερίμι (βόρεια) που οδηγεί στο χωριό Σπήλαιο (μέσω αυτού του μονοπατιού τα σχολεία και οι συμμετέχοντες στα εκπαιδευτικά προγράμματα του ΚΠΕ Γρεβενών επισκέπτονται το γεφύρι – παρατηρήστε ότι η κάθετη μετατόπιση από το κέντρο του χωριού Σπήλαιο (υψόμετρο 957 μ.) μέχρι το γεφύρι της Πορτίτσας (υψόμετρο 664μ.) είναι περίπου 300μ – η επιστροφή από το γεφύρι – ανάβαση διαρκεί περίπου 1 ώρα!)
- το φαράγγι – σχισμή του βουνού (πορτίτσα) δίπλα από το γεφύρι, στα ανατολικά, καθώς και
- την κοιλάδα Κανάβη, αμέσως μπροστά από το γεφύρι στα δυτικά, με τις εκτεταμένες αποθέσεις κροκαλών, χαλικιών και άμμου,

Αντίστοιχα, παραθέτουμε το χάρτη της περιοχής του πέτρινου γεφυριού του Αζίζ – Αγά, στο Τρίκωμο Γρεβενών, από ύψος λίγο μεγαλύτερο των 2χλμ και τις γεωγραφικές συντεταγμένες του γεφυριού, αφήνοντας τη μελέτη της περιοχής στον αναγνώστη.

Γεφύρι Αζίζ Αγά

Γεωγραφικές συντεταγμένες: 39.980384, 21.340706 ή 39° 98'03.84''N (Βόρεια), 21° 34'07.06''E (Ανατολικά)

Η παραπάνω δραστηριότητα μπορεί (και προτείνεται) να πραγματοποιηθεί και για άλλα πετρογέφυρα και περιοχές της ελληνικής επικράτειας, εκτός από το νομό Γρεβενών.

Φύλλο Εργασίας 10.3 - Τα Πετρογέφυρα μέσα από τα παραδοσιακά και σύγχρονα τραγούδια μας

Αναζητήστε μέσα από επιμέρους πηγές του διαδικτύου (π.χ. YouTube, wikipedia κ.α.) ή τη βιβλιοθήκη του σχολείου ή/ και του δήμου σας παραδοσιακά ή και σύγχρονα τραγούδια αλλά και ποιήματα που να αναφέρονται στα πέτρινα γεφύρια (όχι απαραίτητα των Γρεβενών).

Αφού ακούσετε και μελετήσετε ορισμένους από τους στίχους των τραγουδιών - ποιημάτων, επιλέξτε και γράψτε στο ακόλουθο πλαίσιο μία στροφή ή μερικούς επιμέρους στίχους από αυτά.

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Σε τι αναφέρεται η στροφή (ή οι στίχοι) που επιλέξατε;

.....
.....
.....

Με ποια έννοια, μύθο ή παράδοση συνδέεται (ή είναι συνυφασμένο) το γεφύρι;

.....
.....
.....

Θα θέλατε να γράψετε μερικούς στίχους, μία στροφή ή ένα κείμενο για κάποιο από τα πέτρινα γεφύρια που μελετήσατε;

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Ενδεικτικά παραθέτουμε μερικές συνδέσεις (links) στο Διαδίκτυο με σχετικό υλικό.

Το γιοφύρι της Άρτας

Wikipedia, ελεύθερη εγκυκλοπαίδεια

http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A4%CE%BF_%CE%B3%CE%B9%CE%BF%CF%86%CF%8D%CF%81%CE%B9_%CF%84%CE%B7%CF%82_%CE%86%CF%81%CF%84%CE%B1%CF%82

ΠΡΩΤΟΜΑΣΤΟΡΑΣ (1915) - THE MASTERBUILDER (1915)

μια μουσική τραγωδία του Μανώλη Καλομοίρη, πάνω στο ομώνυμο έργο του Νίκου Καζαντζάκη

<http://www.youtube.com/watch?v=y9rq93glv9o>

ΤΟΥ ΑΣΠΡΟΥ ΤΟ ΓΚΙΟΦΥΡΙ -Σ.ΓΟΡΓΟΓΕΤΑΣ-Γ.ΚΟΛΤΣΙΔΑΣ

<http://www.youtube.com/watch?v=cl5FLBgavaM>

ΠΕΡΑΣΑ 'ΠΟ 'ΝΑ ΓΚΙΟΦΥΡΙ -Σ.ΓΟΡΓΟΓΕΤΑΣ-Γ.ΚΟΛΤΣΙΔΑΣ

<http://www.youtube.com/watch?v=64oqkXkTYg8&feature=relmfu>

Το γεφύρι της Δράμας

<http://www.youtube.com/watch?v=0OTpdOfkQYo&feature=related>

Ξυδάκης Γκανάς - γεφύρι πέτρινο

<http://www.youtube.com/watch?v=x9slKsGaeHY&feature=related>

Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΚΙΤΣΟΥ ΜΠΟΤΣΑΡΗ (1813)

<http://polyphonic.forumotion.com/t240-topic>

"Ο Νικοτσάρας"

<http://athabak.tripod.com/syleose.html>

Χωρισμός

<http://users.uoa.gr/~nektar/arts/tradition/songs-traditional.htm>

Τραυματισμένος εύζωνος

<http://www.xriso-eyrytanas.gr/wp-content/uploads/efimerida/2011/Chrysiotika/Nea67.pdf>

Φύλλο Εργασίας 10.4 - Τα συναισθήματα μου για τα Πετρογέφυρα σε μία μόνο φράση...

Υποθέστε ότι τη στιγμή που βρίσκεστε σε κάποιο πέτρινο γεφύρι στην περιοχή των Γρεβενών είστε ταυτόχρονα συνδεδεμένοι στο Διαδίκτυο (π.χ. μέσω του κινητού σας) σε μία πλατφόρμα κοινωνικής δικτύωσης (π.χ. twitter, skype, Facebook κ.α.) του Διαδικτύου.

Θέλετε να ενημερώσετε τους φίλους σας για τα συναισθήματα και τις εικόνες που έχετε από τα πετρογέφυρα του Βενέτικου ποταμού στα Γρεβενά.

Περιγράψτε, με μία μόνο φράση, τα συναισθήματά σας, προκειμένου να την αναρτήσετε και να τη δουν οι φίλοι – γνωστοί σας.

.....
.....
.....

Μπορεί άραγε κάποια από τις φράσεις που αναρτήθηκαν να προσελκύσει και να προτρέψει τους φίλους σας να επισκεφτούν τα Γρεβενά και τα πετρογέφυρά τους;

Επιλέξτε μία ή περισσότερες από τις φράσεις που προτάθηκαν προς ανάρτηση από τους συμμαθητές – συναδέλφους σας και αναρτήστε – κοινοποιήστε τις φράσεις – μηνύματα αυτά:

- στην ιστοσελίδα του Σχολείου σας ή/και
- στη σελίδα Facebook του ΚΠΕ Γρεβενών <http://www.facebook.com/kpe.ziak> ή/και
- στείλτε τις φράσεις αυτές στο Κ.Π.Ε. Γρεβενών για να τις αναρτήσουμε στην ιστοσελίδα μας, στην ενότητα με τα σχόλια των επισκεπτών μας.

Φύλλο Εργασίας 11 - Παιχνίδι Ρόλων - Σύγχρονο Υδροηλεκτρικό Φράγμα στη θέση «Πορτίτσα»

Μπορεί η διαφύλαξη του φυσικού κάλλους και της ιστορικής αξίας μίας περιοχής να συνυπάρχει με την ανάπτυξη υποδομών ενέργειας;

Στόχοι:

- Συνειδητοποίηση της ύπαρξης διαφορετικών απόψεων σχετικά με την ανάπτυξη υποδομών ενέργειας σε μία περιοχή ιδιαίτερης φυσικής ομορφιάς και ιστορικής αξίας.
- Άσκηση στην αναζήτηση τεκμηριωμένων απόψεων, την ανάπτυξη επιχειρημάτων και τη λήψη αποφάσεων.
- Άσκηση στο διάλογο, την καλλιέργεια της ικανότητας προφορικής υπεράσπισης μιας άποψης με λογικά επιχειρήματα, ως προϋποθέσεις απαραίτητες για την καλή λειτουργία μιας δημοκρατικής κοινωνίας.

Υλικά:

Φωτοτυπίες από τους ρόλους που περιγράφονται στη δραστηριότητα. Φωτογραφίες από ανάλογες περιπτώσεις στην Ελληνική επικράτεια (π.χ. γεφύρι του Μανώλη στα Κρέσταινα)

Περιγραφή:

Η δραστηριότητα συνίσταται στην ανάπτυξη ενός κλασικού παιχνιδιού ρόλων. Κεντρικό θέμα της συζήτησης είναι η δημιουργία ενός σύγχρονου υδροηλεκτρικού φράγματος σε μια αγροτική ζώνη με σημαντική αγροτική, κτηνοτροφική, δασική και πολιτισμική δραστηριότητα. Ταυτόχρονα στην υπό συζήτηση περιοχή υπάρχει ένα γεφύρι μεγάλης αρχιτεκτονικής αξίας και απaráμιλλης ομορφιάς.

Ο εκπαιδευτικός πρέπει να προετοιμάσει τους μαθητές για τη διαδικασία που θα ακολουθηθεί κατά την εξέλιξη του παιχνιδιού: η συζήτηση ως ομαδική διαδικασία και οι τεχνικές προφορικής έκφρασης, το δημοψήφισμα ως μέθοδος λήψης αποφάσεων, το δικαίωμα υπεράσπισης μιας γνώμης και το δικαίωμα των άλλων να την αντικρούουν, η ανάγκη σεβασμού της σειράς ομιλίας κλπ..

Οργανώνονται 5 ομάδες 3-4 μαθητών, οι οποίες θα παίξουν τους αντίστοιχους ρόλους των εκπροσώπων των κοινωνικών ομάδων που εμπλέκονται στη διαδικασία. Δεν θα πρέπει να λείψει ο συντονιστής, ο ρόλος του οποίου είναι αποφασιστικός για την ομαλή εξέλιξη της συζήτησης.

Πριν ξεκινήσει το παιχνίδι οι εκπρόσωποι κάθε ομάδας θα πρέπει να προετοιμάσουν τα επιχειρήματά τους. Για το σκοπό αυτό μπορούν να αναζητήσουν σχετικά άρθρα σε βιβλία ή στον περιοδικό τύπο, να χρησιμοποιήσουν ως παράδειγμα κάποιο ανάλογο πραγματικό συμβάν στην ελληνική επικράτεια ή να

συζητήσουν με εκπροσώπους της κοινωνικής ομάδας το ρόλο της οποίας θα παραστήσουν.

Η συζήτηση ξεκινά με την κατάθεση πρότασης από την ενδιαφερόμενη εταιρία. Κατόπιν, τα μέλη των διαφόρων ομάδων υποβάλλουν τα ερωτήματά τους και στη συνέχεια καταθέτουν την άποψη τους. Ο συντονιστής αναλαμβάνει να δίνει το λόγο κατόπιν αιτήσεως του ενδιαφερομένου και εμποδίζει τις διακοπές στη διάρκεια των παρεμβάσεων.

Τέλος, τα μέλη της ομάδας του "Δημοτικού Συμβουλίου" αποσύρονται για να αποφασίσουν και ανακοινώνουν την απόφασή τους στους συμμετέχοντες.

Με τη βοήθεια της δραστηριότητας μπορεί να αξιολογηθεί η ικανότητα προάσπισης των συμφερόντων, η τεκμηρίωση των προτάσεων, η εξοικείωση με τους κανόνες της συζήτησης, ο σεβασμός προς τους άλλους τόσο σε ατομικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο, η ικανότητα συναίνεσης και αποδοχής των λύσεων που έχουν υιοθετηθεί.

Στη συνέχεια προτείνεται το **σενάριο** πάνω στο οποίο θα μπορούσε να βασιστεί ένα τέτοιο παιχνίδι ρόλων, καθώς και οι **ρόλοι** που θα παίξουν οι συμμετέχοντες.

Σενάριο Παιχνιδιού Ρόλων

Ας φανταστούμε ότι η «Εταιρεία Ενέργειας Α.Ε.» προτίθεται να κατασκευάσει ένα σύγχρονο υδροηλεκτρικό φράγμα στη θέση Πορτίτσα, στην περιοχή που βρίσκεται το ομώνυμο γεφύρι. Η εταιρία θεωρεί ότι η λεκάνη που προηγείται και το στενό του φαραγγιού είναι ιδανικός συνδυασμός για τη δημιουργία τέτοιου είδους φράγματος.

Δεν έχουν περάσει πολλά χρόνια από τότε που, μετά από πολλές προσπάθειες της τοπικής κοινωνίας, το Υπουργείο Πολιτισμού ανακήρυξε το γεφύρι ως διατηρητέο μνημείο, έγινε αναπαλαίωση και πραγματοποιούνται στην περιοχή πολιτιστικές εκδηλώσεις.

Ορισμένες ομάδες οικολόγων θεωρούν ότι η περιοχή αυτή είναι προέκταση του Όρλιακα, η οποία είναι χαρακτηρισμένη "ως περιοχή ιδιαίτερου φυσικού και ιστορικού κάλλους" και θα πρέπει να μείνει αλώβητη.

Οι κάτοικοι του Δήμου είναι 1.000 περίπου μόνιμοι, ζουν σχεδόν αποκλειστικά από τους πόρους της περιοχής με κοπάδια προβάτων και χοίρων και ορισμένες γεωργικές εκμεταλλεύσεις (π.χ. αμπέλια, καλλιέργεια φασολιών, μήλα και μελίσια). Τα προϊόντα διατίθενται στην τοπική κοινωνία και φέρουν προστατευμένη ονομασία προέλευσης. Ορισμένοι από τους κατοίκους ασκούν τουριστικά επαγγέλματα. Κατά διαστήματα εμφανίζονται στην περιοχή διάφοροι επιστήμονες και μελετητές που ενδιαφέρονται για τη σπάνια χλωρίδα και πανίδα της περιοχής, καθώς και μικρές ομάδες εκδρομών που περπατούν στα όμορφα τοπία που προσφέρει ο χώρος.

Η «Εταιρεία Ενέργειας Α.Ε.» σκοπεύει να χρησιμοποιήσει το φράγμα της για να παρέχει ενέργεια στην ευρύτερη περιοχή, στα πλαίσια της πράσινης ανάπτυξης. Πρόθεση της είναι η δημιουργία ενός μονοπατιού περιμετρικά της τεχνικής λίμνης, ώστε να αποτελέσει τον άξονα τουριστικής ανάπτυξης της περιοχής. Οι εκπρόσωποί της προσπαθούν να τα παρουσιάσουν όλα αυτά στο Δημοτικό Συμβούλιο ως μια ευκαιρία για την κοινωνικό-οικονομική ανάπτυξη της περιοχής και για τη δημιουργία θέσεων εργασίας, πράγμα που θα επιστρέψει στους κατοίκους να "ανεβούν στο τρένο της ανάπτυξης και να βελτιώσουν το βιοτικό τους επίπεδο".

Φύλλο Εργασίας 11.1 – 1^{ος} Ρόλος

1^{ος} Ρόλος. Είσαστε οι εκπρόσωποι της εταιρείας «Εταιρεία Ενέργειας Α.Ε.». Ξέρετε ότι για να μπορέσετε να προωθήσετε την πρότασή σας είναι απαραίτητο να πείσετε τους υπόλοιπους φορείς – συμμετέχοντες ότι αποτελεί την καλύτερη λύση για την ανάπτυξη, την πρόοδο και την οικονομία της περιοχής.

Από την άλλη μεριά το συμφέρον της εταιρείας σας είναι να κατασκευάσετε το φράγμα με τα μικρότερα δυνατά έξοδα και να αποκομίσετε τα μεγαλύτερα δυνατά κέρδη από αυτό.

Γράψτε τα επιχειρήματα που θα αναπτύξετε για να πείσετε το Δημοτικό Συμβούλιο και τις κοινωνικές ομάδες της περιοχής.

Επιχειρήματα:

Φύλλο Εργασίας 11.2 – 2^{ος} Ρόλος

2^{ος} Ρόλος. Είσαστε οι εκπρόσωποι της τοπικής αυτοδιοίκησης (Δήμαρχος και Δημοτικοί Σύμβουλοι που ασχολούνται με το φυσικό περιβάλλον, τον πολιτισμό και την οικιστική ανάπτυξη). Πρέπει να αξιολογήσετε τα επιχειρήματα των διαφορετικών ομάδων, αναλύοντας τις θετικές και τις αρνητικές επιπτώσεις που μπορεί να έχει μια τέτοια εξέλιξη για την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της κοινότητας, καθώς και για τη διατήρηση των οικολογικών αξιών.

Ο ρόλος σας είναι ουσιαστικά συντονιστικός και δίνετε το λόγο σε κάθε ομάδα που θέλει να μιλήσει. Για να αποφύγετε την αταξία και το θόρυβο θα ζητήσετε από τις ομάδες να σας δώσουν γραπτώς τις παρεμβάσεις τους. Μπορείτε ακόμη να μιλήσετε για λογαριασμό των διαφόρων ομάδων, οι οποίες μπορούν δίνουν σύντομες σημειώσεις. Θα διαβάζετε το περιεχόμενο των σημειώσεων αυτών στη συγκέντρωση, εκμεταλλευόμενοι τις παύσεις μεταξύ των παρεμβάσεων.

Στο τέλος της συζήτησης θα αποσυρθείτε για να αποφασίσετε συναινετικά για την καλύτερη λύση του προβλήματος.

Αφού ακούσετε τις απόψεις όλων των συμμετεχόντων σημειώστε τα επιχειρήματα που σας οδήγησαν στην τελική σας απόφαση να εισηγηθείτε υπέρ ή κατά της δημιουργίας του υδροηλεκτρικού φράγματος στην περιοχή.

Επιχειρήματα:

Φύλλο Εργασίας 11.3 – 3^{ος} Ρόλος

3^{ος} Ρόλος. Εκπροσωπείτε διάφορες επαγγελματικές ομάδες της κοινότητας (όπως π.χ. τους συνεταιρισμούς των παραγωγών φασολιών, του μελιού, του κρασιού και άλλων προϊόντων που προέρχονται από τα φρούτα και τα μανιτάρια του δάσους, τους βοσκούς κλπ.). Οι ομάδες αυτές εξαρτώνται απόλυτα από τους φυσικούς πόρους της λεκάνης που θα κατακλυστεί.

Θα πρέπει να αποφασίσετε σε ποιο βαθμό τα σχέδια της εταιρείας ευνοούν ή απειλούν δραστηριότητες σας. Επιχειρηματολογήστε ανάλογα.

Επιχειρήματα:

Φύλλο Εργασίας 11.4 – 4^{ος} Ρόλος

4^{ος} Ρόλος. Είσαστε οι εκπρόσωποι της Εφορίας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων και σύμφωνα με το σύνταγμα είστε ο αρμόδιος φορέας της διαχείρισης των μνημείων σε όλη την Ελλάδα. Υποστηρίζετε ότι στην περιοχή υπάρχουν δείγματα αρχαιοτήτων και αρχιτεκτονικών κατασκευών, τα οποία θα πρέπει να διατηρηθούν.

Τα τελευταία χρόνια έχετε ξεκινήσει μια εκστρατεία αναπαλαίωσης αυτών των μνημείων στα πλαίσια δράσης της υπηρεσίας σας.

Αξιολογήστε την πρόταση και επιχειρηματολογήστε.

Επιχειρήματα:

Φύλλο Εργασίας 11.5 – 5^{ος} Ρόλος

5^{ος} Ρόλος. Είσαστε εκπρόσωποι μιας μη κυβερνητικής οργάνωσης της περιοχής με το όνομα "_____". Εδώ και χρόνια η οργάνωση σας αγωνίζεται για την προστασία της περιοχής στην οποία περιλαμβάνονται και οι τελευταίοι πληθυσμοί ορισμένων ειδών πτηνών, ζώων και φυτών που απειλούνται με εξαφάνιση στην υπόλοιπη χώρα.

Η οργάνωσή σας έχει ήδη έλθει σε επαφή με επιστήμονες, ειδικούς στα απειλούμενα είδη της χλωρίδας και πανίδας για να αποκτήσει πρόσβαση σε επιστημονικές μελέτες που υποστηρίζουν τα επιχειρήματά της. Επιχειρηματολογήστε ανάλογα.

Επιχειρήματα:

Φύλλο Εργασίας 12 - «Ιστορίες για Γεφύρια...»

Ακολουθεί η Εργασία Πεδίου (Βιωματικές Δραστηριότητες - Σκηνές στο χώρο), όπως αυτή πραγματοποιήθηκε από τις εκπαιδευτικούς: α) Νάστου Μαριάνθη, ΠΕ70, 20ο Δημοτικό Σχολείο Ιωαννίνων και β) Ζιώγου Ευφροσύνη, ΠΕ60, Διδασκαλείο Νηπιαγωγών Ιωαννίνων, στο πλαίσιο του Σεμιναρίου Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Π.Ε.) του ΚΠΕ Γρεβενών, στις 25 και 26 Φεβρουαρίου 2011, με θέμα «Πέτρινα Γεφύρια - Περιβάλλον, Κοινωνία, Οικονομία».

Μια εισαγωγή...

Είναι γνωστός ο θρύλος του γεφυριού της Άρτας.

Για να σταθεί εδώ το γεφύρι χρειάστηκε να θυσιάσει στα θεμέλιά του η ίδια η γυναίκα του πρωτομάστορα, ένα πραγματικά βαρύ τίμημα. Λένε πως μαζί με την πρωτομαστόρισσα Λένη θυσίασαν ακόμα έναν σκλάβο κι ένα βουβάλι, σύμβολα της υπακοής και της δύναμης αντίστοιχα.

Τον σκλάβο τον χτίσανε στην τελευταία δεξιά καμάρα, το βουβάλι στην προτελευταία αριστερά. Και την πρωτομαστόρισσα στη μέση. Κάποιοι μάλιστα διηγούνται πως όταν κάποτε περνούσε ένας γάμος και έπαιζαν τα μουσικά όργανα, οι «στοιχειωμένοι» ευχαριστήθηκαν τόσο πολύ που άρχισαν να χορεύουν, ξεχνώντας ότι έπρεπε να κρατάνε το γεφύρι.

Από τότε οι γαμήλιες πομπές το διαβαίνουν σιωπηλές. Μερικοί ορκίζονται πως το χειμώνα που φουσκώνει το ποτάμι, τους ακούν και τους τρεις να φωνάζουν δυνατά: «βάστα πρωτομαστόρισσα, βάστα βουβάλι, βάστα σκλάβε».

Τέλος, μια άλλη παράδοση αναφέρει πως κάθε καλοκαίρι η γυναίκα του πρωτομάστορα, ντυμένη στα μαύρα μεταμορφώνεται σε νεράιδα και παραφυλάει στην μεγάλη καμάρα. Όποιος τολμήσει να περάσει απομεσήμερο από το ποτάμι, τον σπρώχνει μέσα και τον πνίγει.

(Πέτρινα γεφύρια, Προέκταση της Ελληνικής Γης, Σπύρος Μαντάς, Γαϊόραμα, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1997).

Και τώρα...

Κόκκινη κλωστή δεμένη
στην ανέμη τυλιγμένη
δωσ της κλότσο να γυρίσει
παραμύθι για ν αρχίσει.....

Οι οδηγίες...

- Είμαστε χωρισμένοι σε πέντε (5) μικρές ομάδες.
- Παίρνουμε στα χέρια μας από μία ιστορία - κείμενο.
- Διαβάζουμε με προσοχή το κείμενο που έχουμε στα χέρια μας και συζητάμε στην ομάδα μας για να γράψουμε τη δική μας συνέχεια, να δημιουργήσουμε την εξέλιξη της ιστορίας. Τι μπορεί να έγινε μετά, πως θέλουμε εμείς να εξελιχθούν τα πράγματα; Ποια πορεία θα έχει η ιστορία;
- Κάθε ομάδα έχει στη διάθεσή της 5 λεπτά για να γράψει την εξέλιξη της ιστορίας.
- Μετά τα 5 λεπτά οι ομάδες θα πρέπει να αλλάξουν κείμενα και ιστορίες.
- Για κάθε κείμενο που έρχεται στην ομάδα μας έχουμε ακριβώς τον ίδιο χρόνο και κάνουμε τα ίδια πράγματα (διαβάζουμε, συζητάμε, βάζουμε τη φαντασία μας να δουλέψει σκεφτόμαστε όσα διαβάσαμε και γνωρίσαμε για τα πέτρινα γεφύρια και τις παραδόσεις και τους θρύλους τους και γράφουμε τη συνέχεια της ιστορίας με το δικό μας τρόπο).
- Ο κύκλος ολοκληρώνεται όταν πάρουμε στα χέρια μας την πρώτη ιστορία - κείμενο με την οποία ξεκινήσαμε.
- Αυτή είναι η δική μας ιστορία, η ιστορία της ομάδας μας και μόνο η ομάδα που ξεκίνησε τη συγκεκριμένη ιστορία έχει δικαίωμα να την τελειώσει... Να της δώσει δηλαδή το τέλος.
- Όταν οι ομάδες ολοκληρώσουν τις ιστορίες τους αποφασίζουν με ποιον τρόπο θα τις παρουσιάσουν (με ένα μικρό θεατρικό, μέσα από εικαστική έκφραση – ζωγραφιά / σκίτσο ή οτιδήποτε άλλο σκεφτούν).
- Η επεξεργασία αυτή διαρκεί 10-15 λεπτά.
- Στη συνέχεια η κάθε ομάδα διαβάζει την ιστορία της και παρουσιάζει ό,τι άλλο έχει ετοιμάσει.
- Τέλος όλες οι ιστορίες, τα σκίτσα, οι ζωγραφιές κ.λ.π. δένονται μαζί και δημιουργείται ένα βιβλίο.

Φύλλο Εργασίας 12.1 - 1^η Ιστορία

Κείμενο

Ήταν μια φορά ένας πασιάς κι αυτός ηθέλησε να γεφυρώση τον Κρεμαστό για να πηγαίνει εις το κυνήγι. Ήρθαν πολλοί άξιοι τεχνίταις από διάφορα μέρη, αλλ αυτοί ζητούσαν χρήματα πολλά γιατί η δουλειά ήταν πολύ δύσκολη. Παρουσιάστη όμως ένας φτωχός τεχνίτης από του Δαμαλά και αυτός είπε πως μπορεί να κάμη το γεφύρι με τα μισά χρήματα. Ο πασιάς δέχτηκε, του είπε όμως πως αν δεν επιτύχη και δεν το κάμη στερεό το γεφύρι θα του κόψει το κεφάλι.

Ο τεχνίτης αυτός έχτισε το γεφύρι εκεί κάτω που είναι οι μύλοι.

Αλλά τη νύχτα έπεσε βροχή κα κατέβασε το ποτάμι και επήρε το γεφύρι. Για να μη χάση το κεφάλι του παρακάλεσε κλαίοντας τον πασιά να τον αφήση να φτειάση άλλο γεφύρι. Του έδωσε την άδεια ο πασιάς το έφτειασε πάλι το γεφύρι, αλλ' όταν ήρθαν τα πρωτοβρόχια, επλημμύρησε το ποτάμι κι εχάλασε πάλι το γεφύρι Ο τεχνίτης είδε πλέον πως δεν είχε σωτηρία και καθόταν απελπισμένος όταν άξαφνα παρουσιάζεται εμπρός του ένας μαυροφόρος και του λέει

Φύλλο Εργασίας 12.2 - 2^η Ιστορία

Κείμενο

Του Αγγελόκαστρου ο βασιλιάς διαλάλησε μια μέρα:

-Ποιος ημπορεί τη λίμνη μου να σπείρει πέρα ως πέρα και ποιος στα σύννεφα ψηλά κοπάδια να βοσκήσει; Στο ρέμα του Ασπροπόταμου ποιος ημπορεί να στήσει (γεφύρι); Διαμάντι, ασήμι, μάλαμα κι όλο το βιο του κόσμου να του χαρίσω αμέτρητο.

Δεν άνοιξ' ένα στόμα κι ουδ' ένας δεν εμίλησε. Ώρες περνούν ακόμα κι από τα πλήθη ομορφονιός σαν σταυραητός πετιέται κι έρχεται ομπρός στο βασιλιά και τέτοια απολογιέται:

Τη λίμνη σου δεν ημπορώ να σπείρω να θερίσω, ούτε στα σύννεφα ψηλά κοπάδια να βοσκήσω, όμως γεφύρι πέτρινο μπορώ να θεμελιώσω....

.....Ωστόσο διαμάντι, ασήμι, μάλαμα κι όλο το βιο του κόσμου δε σου γυρεύω χάρισμα Βασιλιά. Γυναίκα αν θέλεις δος μου την κόρη σου.....

Δίνει το λόγο ο βασιλιάς όμως καλά στοχάσου, ο χρόνος αν παραδιαβεί και δεν το θεμελιώσεις με τομορφο κεφάλι σου το τάμα θα πλερώσεις.

.....

Φύλλο Εργασίας 12.3 - 3^η Ιστορία

Κείμενο

Σκυμμένος πάνω απ το λαγούτο του ο γέροντας τραγουδούσε για τα χρόνια τα παλιά, για κείνους τους καιρούς ...για κάποιο Κεφαλοχώρι.

Το κατοικούσαν κάμποσες εκατοντάδες ψυχές κι ο Θεός το 'χε προικίσει με χωράφια καρπερά, με καταπράσινα βοσκοτόπια, με νερά αστείρευτα Ένα μόνο παράπονο είχαν οι Κεφαλοχωρίτες από τον τόπο τους, ένα αλλά μεγάλο: δρόμος ανθρωπινός δεν υπήρχε για να ταξιδεύουν με σούστες και κάρα για να μπορέσουν ν' ανοίξουνε μ' άλλους τόπους αλισβερίσια. Από τα νότια μια απότομη και κακοτράχαλη στενούρα σκαρφάλωνε σε κάτι πανύψηλα βουνά ... από την άλλη μεριά το Κεφαλοχώρι ήταν αποκλεισμένο από τον υπόλοιπο κόσμο με μια ατέλειωτη χαράδρα, την πιο βαθιά κι επικίνδυνη που 'χαν τα Βαλκάνια, χάος άπατο, σκοτεινό, αδάμαστο.

Πώς να περάσουν οι παντέρμοι άνθρωποι εύκολα απέναντι;

.....Τι να 'καναν λοιπόν οι Κεφαλοχωρίτες που 'θελαν να ταξιδέψουν;

Άλλη λύση άλλη επιλογή εξόν από κείνη τη χαράδρα, από κείνη τη βράχινη κόλαση δεν είχαν.....

Φύλλο Εργασίας 12.4 - 4^η Ιστορία

Κείμενο

Δουλεύουν οι μαστόροι, χτίζουν κι όλο χτίζουν, μέσα στη χαράδρα αντηχούν φωνές και σφυρίγματα, τα παλάγκα τριζοκοπούν, ακούγονται από παντού τα ντιντινίσματα από τις βαριοπούλες, τα σφυριά και τα καλέμια που πελεκάνε τα ογκολίθια. Εδώ κι εκεί κουρνιασμένοι σαν τους αιτούς πάνω στα βράχια, οι επιστάτες επιβλέπουν τη δουλειά, έχουν το νου τους μπας και οι εργάτες κάνουν λούφα, φωνάζουν, απειλούν, βρίζουν άγρια.

Όταν χτίζεται γεφύρι και μάλιστα σε τέτοιο επικίνδυνο μέρος, το παραμικρό σφάλμα.....

Φύλλο Εργασίας 12.5 - 5^η Ιστορία

Κείμενο

Ήξεραν πως το γεφύρι ήταν τάμα του μεγάλου βεζύρη. Μόνο ένας βεζύρης μπορούσε να δώσει όσα χρειαζόνταν για να χτιστεί αυτό το πέτρινο θαύμα. Το έχτισε ο ξακουστός πρωτομάστορας Ράντε που θα χρειαζόταν εκατοντάδες χρόνια ζωής για να προφτάσει να χτίσει όλα όσα οι άνθρωποι έχουν συνδέσει με τα όνομά του. Ήξεραν ακόμα πως η νεράιδα που φύλαγε το πέρασμα του ποταμού δεν ήθελε το γεφύρι (παντού και πάντα κάποιος στέκει εμπόδιο σε κάθε έργο) γι' αυτό και γκρέμιζε τη νύχτα ό,τι χτιζόταν την ημέρα.

Μέχρι που «κάτι» μίλησε μέσα από το νερό και συμβούλεψε τον πρωτομάστορα να βρει.....

Φύλλο Εργασίας 13 - «Γράψε την αυθόρμητη σκέψη σου...»

Ακολουθούν **τρία (3) φύλλα εργασίας** με αποσπάσματα κειμένων ή μεμονωμένες φράσεις, που συγκεντρώθηκαν από τη βιβλιογραφία των πέτρινων γεφυριών που χρησιμοποιήθηκε για τη συγγραφή του παρόντος τεύχους.

Επιλέξτε ένα (1) από τα φύλλα αυτά και διαβάστε για πέντε (5) λεπτά το απόσπασμα κειμένου ή τις μεμονωμένες φράσεις.

Στη συνέχεια γράψτε την αυθόρμητη σκέψη σας, αναφορικά με αυτό που διαβάσατε για πέντε (5) λεπτά (ενδεικτικός χρόνος).

Μετά το τέλος της γραφής συγκεντρωνόμαστε σε κύκλο για να διαβάσουμε τις σκέψεις μας και να ανταλλάξουμε απόψεις με τους συμμετέχοντες.

Εξέλιξη της δραστηριότητας

Οι φράσεις και τα αποσπάσματα κειμένων μπορούν να αποτελέσουν ερεθίσματα για τη συγγραφή αφηγήματος ή για τη δημιουργία εικαστικών συνθέσεων.

Φύλλο εργασίας 13.1 - Σκέψη 1^η

«Γράψε την αυθόρμητη σκέψη σου...»

Διαβάστε το ακόλουθο απόσπασμα κειμένου (χρόνος: 5 λεπτά)

.. Εμείς, δω απάνου, βλέπεις από την πέτρα γεννηθήκαμε... με την πέτρα πορευτήκαμε... και την πέτρα αξιώσαμε...

Ό,τι φτιάχτηκε τότε γυιέ μου, δεν ματαφτιάχεται τώρα.

Οι παλιοί έκαναν το σταυρό τους κι έχτιζαν. Πίστευαν πως σε κάθε πέτρα μέσα βρίσκεται κι ένας άγιος. Και, με καρδιά ζεστή, την ακουμπούσαν στο γιαπί.

Σαν να προσεύχονταν... Με φόβο Κυρίου...».

(Γ. Λυμπερόπουλος, «Ορεινοί και μεθόριοι», Αθήνα 1972)

Στη συνέχεια γράψτε την αυθόρμητη σκέψη σας, αναφορικά με αυτό που διαβάσατε (χρόνος: 5 λεπτά)

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Αμέσως μετά συγκεντρωνόμαστε όλοι σε κύκλο για να διαβάσουμε τις αυθόρμητες σκέψεις μας.

Μετά το τέλος της γραφής συγκεντρωνόμαστε σε κύκλο για να διαβάσουμε τις σκέψεις μας και να ανταλλάξουμε απόψεις με τους συμμετέχοντες.

Φύλλο εργασίας 13.2 - Σκέψη 2^η

«Γράψε την αυθόρμητη σκέψη σου...»

Διαβάστε το ακόλουθο απόσπασμα κειμένου (χρόνος: 5 λεπτά)

«Χαῖρε, κλίμαξ ἐπουράνιε, δι' ἧς κατέβη ὁ Θεός· χαῖρε, γέφυρα μετάγουσα τοὺς ἐκ γῆς πρὸς Οὐρανόν.»

(Χαῖρε σκάλα ἐπουράνια μὲ τὴν ὁποία κατέβηκε ὁ Θεός· χαῖρε γέφυρα ποὺ μεταφέρεις αὐτοὺς ποὺ ἔναι στὴ γῆ, στὸν οὐρανό.)

Απόσπασμα από τους Χαιρετισμούς της Θεοτόκου, Στάση Πρώτη

Στη συνέχεια γράψτε την αυθόρμητη σκέψη σας, αναφορικά με αυτό που διαβάσατε (χρόνος: 5 λεπτά)

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Αμέσως μετά συγκεντρωνόμαστε όλοι σε κύκλο για να διαβάσουμε τις αυθόρμητες σκέψεις μας.

Μετά το τέλος της γραφής συγκεντρωνόμαστε σε κύκλο για να διαβάσουμε τις σκέψεις μας και να ανταλλάξουμε απόψεις με τους συμμετέχοντες.

Φύλλο εργασίας 13.3 - Σκέψη 3^η

«Γράψε την αυθόρμητη σκέψη σου...»

Διαβάστε τις ακόλουθες μεμονωμένες φράσεις. Οι φράσεις αυτές συγκεντρώθηκαν από τη βιβλιογραφία των πέτρινων γεφυριών που χρησιμοποιήθηκε για τη συγγραφή του παρόντος τεύχους (χρόνος: 5 λεπτά)

Τα γεφύρια είναι:

- ...μνήμες από τους τόπους καταγωγής μας...
- ...φωνή προς την πολιτεία για τη συντήρηση και τη διάσωσή τους και λύπη για την εγκατάλειψή τους...
- ...υπέροχα δείγματα της λαϊκής αρχιτεκτονικής (και εμπειρικής τέχνης) και ζωντανά μνημεία παράδοσης, λαογραφίας, ιστορίας και πολιτιστικής κληρονομιάς...
- ...το μεράκι των παλιότερων εποχών που, πλέον, αποτελεί «απολεσθέν θέλημα»...
- ...σεργιάνι στα ατελείωτα μονοπάτια της πατρίδας μας...
- ...ξεχασμένα περάσματα που κάποτε έσφυζαν από ζωή...
- ...ευχής έργο να κηρυχτούν διατηρητέα, να προστατευτούν με υπευθυνότητα και να αναδειχτούν σαν γνήσιο, αναπόσπαστο κομμάτι της αρχιτεκτονικής και της παράδοσης, ακόμα και τα ερείπια τους, σαν ελάχιστο αντίδωρο στον τόπο που χτίστηκαν.
- ...οι δικοί μας άνθρωποι (οι πρόγονοι μας, οι παππούδες, οι γιαγιάδες μας) – «τα γεφύρια της ζωής μας»

Στη συνέχεια γράψτε την αυθόρμητη σκέψη σας, αναφορικά με αυτό που διαβάσατε (χρόνος: 5 λεπτά)

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Φύλλα Εργασίας

Αμέσως μετά συγκεντρωνόμαστε όλοι σε κύκλο για να διαβάσουμε τις αυθόρμητες σκέψεις μας.

Μετά το τέλος της γραφής συγκεντρωνόμαστε σε κύκλο για να διαβάσουμε τις σκέψεις μας και να ανταλλάξουμε απόψεις με τους συμμετέχοντες.

Βιβλιογραφία

1. Λαμπρίδης Ιωάννης, «Περί των εν Ηπείρω Αγαθοεργημάτων», 1880 εν Αθήναις
2. Σχινάς Νικόλαος Θ. Οδοιπορικά Σημειώσεις Μακεδονίας, Ηπείρου, Νέας Οροθετικής Γραμμής και Θεσσαλίας, 1886 εν Αθήναις
3. Δημ. Λουκόπουλος "Σύμμεικτα λαογραφικά Μακεδονίας", Λαογραφία τόμος ΣΤ', τεύχος Α' και Β' Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία Αθήναις 1917 (σελ. 99- 168)
4. ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ, ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ, ΤΕΥΧΟΣ ΠΡΩΤΟΝ, ΑΡΙΘΜΟΣ ΦΥΛΛΟΥ 18, 1^Η ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1927, ΔΙΑΤΑΓΜΑ ΥΠ'ΑΡΙΘΜ. 11 «Περί ονομασίας Κοινοτήτων και συνοικισμών»
5. Λεύκωμα Νομού Κοζάνης Επί τη Εκατονταετηρίδι της Ελλάδος, Απρίλιος 1930, Κοζάνη
6. Ράχου Αθανασίου Μ. «Τα Γρεβενά», Ιστορική Μελέτη (850 π.Χ. – 17/1/1822), Τυπογραφείο Αναστ. Λ. Καλφαδήμου, 1952, Δράμα
7. Λάζαρος Αθ. Παπαϊωάννου, «Ο κάλφας Βράγγας», ένας σπουδαίος λαϊκός αρχιτέκτονας και γλύπτης, Έκδοση Συνδέσμου Γραμμάτων και Τεχνών Νομού Κοζάνης, Θεσσαλονίκη 1986
8. Στέφανος Αθ. Τζιούφας, Το Δίλοφο Βοΐου, Θεσσαλονίκη 1977
9. Αλέξανδρος Αδαμίδης, «Το Δασύλλιο Νομού Γρεβενών», Έκδοση της Φιλοπροοδευτικής Ένωσης Δασυλλιωτών «Αγία Παρασκευή», Θεσσαλονίκη 1989
10. Απόσπασμα από το άρθρο» Η στήλη του Κληματακίου», υπογεγραμμένο με το ψευδώνυμο «Κληματακιώτης», στην εφημερίδα «Ελιμεία». Έκδοση του Πολιτιστικού Συλλόγου Αγίου Γεωργίου Γρεβενών, Σεπτέμβριος – Οκτώβριος 1990, Ιστορικό κατασκευής του γεφυριού της Πραμόριτσας (Ανθοχωρίου ή Τσακνοχωρίου)
11. Σαράντη Θεόδωρου Κ.Π «Τα Γρεβενά», Μακεδονικά 26, Θεσσαλονίκη 1988
12. Σαράντη Θεόδωρου Κ.Π, Το χωριό Περιβόλι Γρεβενών. Συμβολή στην ιστορία του αρματολικίου της Πίνδου. Αθήνα 1977
13. Κωνσταντινόπουλος Χρίστος, «Οι παραδοσιακοί χτίστες της Πελοποννήσου», Μέλισσα Αθήνα, 1983
14. Κωνσταντινόπουλος Χρίστος, «Η μαθητεία στις κομπανίες των χτιστών της Πελοποννήσου», Αθήνα 1987
15. Γεώργιος Π. Τσότσος, «Μακεδονικά γεφύρια: τοπογραφία, αρχιτεκτονική, ιστορία, λαογραφία», University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 1997
16. Γεώργιος Π. Τσότσος, «ΤΑ ΠΕΤΡΙΝΑ ΓΕΦΥΡΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΠΤΙΚΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ, ΤΟ ΟΔΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΓΡΕΒΕΝΩΝ 18ος – 19ος ΑΙΩΝΑΣ - Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ», Παρουσίαση στο πλαίσιο του Διήμερου Εκπαιδευτικού Σεμιναρίου του Κ.Π.Ε. Γρεβενών με θέμα : «Πέτρινα Γεφύρια – Περιβάλλον, Κοινωνία, Οικονομία», Φεβρουάριος 2011
17. Πετρονώτης Αργύρης Π. Π., 2001: Πέτρινα γεφύρια στην Ελλάδα, (συμβολή στο συλλογικό τόμο «Φύση και έργα ανθρώπων», Κόνιτσα, Εκδ. Κέντρου Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Κόνιτσας, σ.113-343

18. Μαντάς Σπύρος, «Το γεφύρι και ο Ηπειρώτης», Αθήνα Τεχνικές Εκδόσεις 1987
19. Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας, «Δυτική Μακεδονία, Ιστορία και Πολιτισμός» και «Δυτική Μακεδονία, Τεκμήρια», Ελληνικές Εκδόσεις Α.Ε με τη συγχρηματοδότηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο πλαίσιο του Π.Ε.Π. Δυτικής Μακεδονίας 2000 – 2006, ΑΘΗΝΑ 2008, ISBN: 978-960-98380-0-9
20. Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Κοζάνης, «Κοζάνη και Γρεβενά, Ο Χώρος και οι Άνθρωποι», Επιμέλεια Ν. Καλογερόπουλος, Εκδόσεις UNIVERSITY STUDIO PRESS, 2004, ISBN: 960-12-1295-7
21. Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Γρεβενών, Οργανισμός Πολιτιστικής Ανάπτυξης Νομού Γρεβενών «Γρεβενά, Ιστορία – Τέχνη – Πολιτισμός, Πρακτικά Συνεδρίου 2002, ά Έκδοση Παρατηρητής Θεσσαλονίκη – Γρεβενά 2004, ISBN: 960-374-314-3, Μέρος Β΄ Αρχαιολογικά Ενότητα 18 Σπύρος Ι. Μαντάς «Ο ηπειρώτικος ρυθμός στα πετρογέφυρα των Γρεβενών», σελ. 168 - 173
22. Γεωργόπουλος Αχιλλέας, «Διαλυμένοι οικισμοί Ν. Γρεβενών (16ος – 20ος αι.)», Γρεβενά 2006
23. Γεωργόπουλος Αχιλλέας «ΤΟΠΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ Ν. ΓΡΕΒΕΝΩΝ (Οικιστική Εξέλιξη. Η δημιουργία του Γρεβενού)», Εισήγηση στο Διήμερο Σεμινάριο του ΚΠΕ Γρεβενών «Πέτρινα Γεφύρια - Περιβάλλον, Κοινωνία, Οικονομία, 25-26/2/2011
24. Μιχάλης Η. Αράπογλου, «Οι πέραν της κατασκευής, έννοιες των πέτρινων γεφυριών», Παρουσίαση στο πλαίσιο του Διήμερου Εκπαιδευτικού Σεμιναρίου του Κ.Π.Ε. Γρεβενών με θέμα : «Πέτρινα Γεφύρια – Περιβάλλον, Κοινωνία, Οικονομία», Φεβρουάριος 2011
25. Ετήσια Έκδοση του Εκπολιτιστικού Συλλόγου Έξαρχου Γρεβενών, «Ο ΜΠΟΥΡΙΝΟΣ» ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΒΕΝΤΖΙΩΝ – ΓΡΕΒΕΝΩΝ – ΚΟΖΑΝΗΣ», Έξαρχος Γρεβενών 2011, Τεύχος 3 – Έτος 3ο
26. «Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ», ΕΠΤΑ ΗΜΕΡΕΣ, ΑΦΙΕΡΩΜΑ «ΗΠΕΙΡΟΣ, ΑΚΟΛΟΥΘΩΝΤΑΣ ΤΟΝ ΡΟΥ ΤΩΝ ΠΟΤΑΜΩΝ», ΚΥΡΙΑΚΗ 9 ΙΟΥΝΙΟΥ 2000, Κείμενα: Βασίλης Νιτσιάκος, Μιχάλης Αράπογλου, Γρηγόρης Τσούνης
27. «Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ», ΕΠΤΑ ΜΕΡΕΣ, ΑΦΙΕΡΩΜΑ «ΠΕΤΡΙΝΑ ΓΕΦΥΡΙΑ», ΚΥΡΙΑΚΗ 13 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 2000, «Οι κουδαράιοι κιοπρούληδες», του Σπύρου Ι. Μαντά
28. Χάρτης «ΓΡΕΒΕΝΑ, Διαδρομές και αξιοθέατα του Νομού Γρεβενών», Νομ. Αυτοδιοίκηση Γρεβενών, ΑΝΑΒΑΣΗ - Εκδόσεις για τον ορεινό χώρο, ISBN: 960-91379-0-3
29. Πέτρινα Περάσματα των Γρεβενών (Stone Crossings of Grevena), Εκδόσεις Ζαρζώνη, 2001 ISBN: 960-7958-05-5
30. Γρεβενά, Φύση, ζωή, γεφύρια, χιόνια Εκδόσεις Ζαρζώνη 2006, ISBN: 960-7958-34-9
31. Τα πέτρινα γεφύρια της Ελλάδας, Ήπειρος, Μακεδονία, Θράκη, Θεσσαλία. Στερεά Ελλάδα, Πελοπόννησος, Εκδόσεις ΑΔΑΜ – ΠΕΡΓΑΜΟΣ ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΚΤΥΠΩΤΙΚΗ ΑΒΕΕ 1999, Φωτογραφίες: Αργύρης Δημ. Δημητράκης, ISBN: 960-500-423-2
32. Εύη Μπεληγιάννη, Αναζητώντας τα Πέτρινα Γεφύρια της Ελλάδας, Σειρά Λευκώματα, Εκδοτικός Οίκος LIBANΗ 2007, Φωτογραφίες: Εύη Μπεληγιάννη – Γιώργος Μπεληγιάννης ISBN: 978-960-14-1598-7

33. Γραμματή Μακέλη, Κ.Π.Ε. Μακρινίτσας «Περιβαλλοντικές Ασκήσεις για δουλειά με Ομάδα», 2009, ISBN: 978-960-9406-07-9 (σε ορισμένες από τις προτεινόμενες δραστηριότητες έγιναν προσαρμογές στο θέμα των πέτρινων γεφυριών)
34. «ΤΟ ΠΑΝΗΓΥΡΙ», Έκθεση Ερευνητικής Εργασίας Α΄Λυκείου ΓΕΛ Δολιανών Ιωαννίνων, Επιβλέπων Καθηγητής: Γκαρτζονίκας Κωνσταντίνος, Σεπτέμβριος 2011 – Ιανουάριος 2012
35. Εργασία Πεδίου (Βιωματικές Δραστηριότητες - Σκηές στο χώρο), όπως αυτή πραγματοποιήθηκε από τις εκπαιδευτικούς: α) Νάστου Μαριάνθη, ΠΕ70, 20ο Δημοτικό Σχολείο Ιωαννίνων και β) Ζιώγου Ευφροσύνη, ΠΕ60, Διδασκαλείο Νηπιαγωγών Ιωαννίνων, στο πλαίσιο του Σεμιναρίου Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Π.Ε.) του ΚΠΕ Γρεβενών, στις 25 και 26 Φεβρουαρίου 2011, με θέμα «Πέτρινα Γεφύρια - Περιβάλλον, Κοινωνία, Οικονομία».
36. Παιχνίδι Ρόλων, Σύγχρονο Υδροηλεκτρικό Φράγμα στη Θέση «Πορτίτσα», Προσαρμογή σε παιχνίδι ρόλων της κας Μαριάνθης Νάστου ΠΕ70, Πρώην Αναπληρώτρια Υπεύθυνη ΚΠΕ Κόνιτσας

Πηγές Διαδικτύου

1. ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΤΟΛΙΟΣ, «ΙΣΤΟΡΙΚΑ – ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ ΑΓ. ΚΟΣΜΑ ΓΡΕΒΕΝΩΝ», 1992 Θεσσαλονίκη <http://www.tsiraki.gr/istorikatolios.pdf>
2. [http://openlibrary.org/books/OL6578346M/The nomads of the Balkans](http://openlibrary.org/books/OL6578346M/The_nomads_of_the_Balkans)
Αρχείο pdf με τη ψηφιοποιημένη μορφή του πρωτότυπου βιβλίου των Άγγλων αρχαιολόγων Α.Ι.Β. Wace και Μ.Σ. Thompson με τίτλο: «The Nomads of the Balkans», an account of life and customs among the Vlachs of Northern Pindus, Methuen & Co. LTD. 36 Essex Street W.G. LONDON 1914
3. <http://www.fora.gr/grevena/themata/gefiria.html>
4. <http://www.grevenanews.gr/grevena/gefyria.htm>
5. http://www.grevena.gr/perivallon/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=54&Itemid=175 Ιστοσελίδα Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Γρεβενών, Ενότητα Φυσικό Περιβάλλον, Υποενότητα Πέτρινα Γεφύρια
6. <http://www.tovoion.com/products/%CE%B1%CF%86%CE%B9%CE%B5%CF%81%CF%89%CE%BC%CE%B1%3A%CF%84%CE%BF%20%CE%B1%CF%81%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CE%BA%CE%B9%20%CF%84%CF%89%CE%BD%20%CE%B3%CF%81%CE%B5%CE%B2%CE%B5%CE%BD%CF%89%CE%BD%20/>
7. <http://photothessaloniki.ning.com/group/petrinagefiria/forum/topics/petrino-gephyri-ziaka>
8. http://e-oikodimos.blogspot.com/2011/10/blog-post_2527.html
9. <http://www.thisavros.gr/2002/to/af08.asp>
10. http://gefyria.blogspot.gr/2008/11/blog-post_1268.html
11. <http://www.gutenberg.org/files/34577/34577-0.txt> (Κ. ΚΡΥΣΤΑΛΛΗ, ΕΡΓΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ — ΠΕΖΑ, ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ, ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, ΕΚΔΟΤΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ Δ.

ΚΟΛΛΑΡΟΣ, ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ “ΕΣΤΙΑΣ,, Σταδίου — 44, 1912, Σειρά ποιημάτων: Ο ΤΡΑΓΟΥΔΙΣΤΗΣ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΣΤΑΝΗΣ, Τίτλος ποιήματος: ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΟΥ ΜΑΝΩΛΗ)

12. <http://greveniotis.gr/grevena/7562-oloklirothike-apo-ton-eot-i-meleti-toy-ergoy-22oikotoyristikes-diadromes-sta-gefyria-ton-grevenon22.html>
13. <http://www.drosopigi.org/istoriko.htm>
14. http://gefiri.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=117:hmera-polemou&catid=30&Itemid=326 - Ιστοσελίδα του Συλλόγου των εν Θεσσαλονίκη Γρεβενιωτών - Επιστολή Γεωργίου Χρ. Λαδά, 30 Ιανουαρίου 1942 - ντοκουμέντο από το βομβαρδισμό της πόλης των Γρεβενών από τους Γερμανούς στις 14 Απριλίου 1941
15. <http://www.agoraxrusou.com/index.php/ypiresies/nomismata?start=20>
16. <http://www.scribd.com/doc/82219325/%CE%93%CE%B5%CF%86%CF%8D%CF%81%CE%B9%CE%B1> , «Η Κόνιτσα και τα γεφύρια της, Η πέτρα και το τόξο: στοιχεία πολιτισμού και επικοινωνίας» ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΗΣ Α΄ ΛΥΚΕΙΟΥ, ΓΕΝΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟ ΚΟΝΙΤΣΑΣ, ΣΧΟΛΙΚΟ ΕΤΟΣ 2011 – 2012, Υπεύθυνη Εκπαιδευτικός: Ιωάννου Βασιλική ΠΕ02
17. <http://www.scribd.com/doc/82219325/%CE%93%CE%B5%CF%86%CF%8D%CF%81%CE%B9%CE%B1> , ΓΕΝΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟ ΚΟΝΙΤΣΑΣ, ΣΧΟΛΙΚΟ ΕΤΟΣ 2011 - 2012 Α΄ ΤΕΤΡΑΜΗΝΟ, ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΗΣ Α΄ ΛΥΚΕΙΟΥ, ΤΙΤΛΟΣ: Η Κόνιτσα και τα γεφύρια της, Η πέτρα και το τόξο: στοιχεία πολιτισμού και επικοινωνίας, Υπεύθυνη Εκπαιδευτικός: Ιωάννου Βασιλική ΠΕ02
18. <http://arhiogefirioniprotikon.blogspot.gr/2012/03/sos.html>, Ιστολόγιο Αρχείου Γεφυριών Ηπειρώτικων
19. http://peiramatiko.uom.gr/gymna/ekdiloseis/12_thrانياG2/thrania_G2.pdf, «Στα θρανία του Γ2, Δικαιώματα και Λογοτεχνία» Πρότυπο Πειραματικό Γυμνάσιο Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Έκδοση των Γονέων των μαθητών/τριών της Γ2 τάξης, Νεάπολη – Θεσσαλονίκη, Άνοιξη του 2012
20. <http://greveniotis.gr/index.php/istoria-laografia/337-ta-petrina-gefyria-grafoun-istoria> (αναφορά για την εύρεση παλαιών θεμελίων γέφυρας ρωμαϊκής περιόδου στα υφιστάμενα θεμέλια του γεφυριού του Ζιάκα)
21. http://episkopouv.blogspot.gr/2012/04/blog-post_2549.html
22. <http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%94%CE%B5%CF%81%CE%B2%CE%AD%CE%BD%CE%B9>
23. <http://greveniotis.gr/index.php/istoria-laografia/424-ta-grevena-to-1886>
24. <http://greveniotis.gr/index.php/istoria-laografia/338-grevena-istoriki-diadromi-tis-polis>
25. http://www.drosopigi.org/ta_kantsiotika/teuxos_18_08_2012.pdf
26. <http://www.youtube.com/watch?v=yqRzpeGEMew>
27. <http://www.fhw.gr/chronos/11/el/gr/ceremony/time/>
28. <http://greveniotis.gr/index.php/istoria-laografia/471-ta-pazarria-sta-grevena>
29. <http://www.tsiraki.gr/ta%20mastoria.html>
30. http://e-oikodomos.blogspot.com/2011/10/blog-post_2527.html

31. <http://www.monumenta.org/article.php?IssueID=3&lang=gr&CategoryID=6&ArticleID=152> Ηπειρώτικα γεφύρια Μαρία Μπαλοδήμου, αρχιτέκτων, MSc. Συντήρησης και Αποκατάστασης Κ. U. Leuven, Βέλγιο
32. <http://www.tovoion.com/news/%CF%84%CE%B1%20%CE%BA%CE%BF%CF%85%CE%B4%CE%B1%CF%81%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%B1%3A%CE%B7%20%CE%B3%CE%BB%CF%89%CF%83%CF%83%CE%B1%20%CF%84%CF%89%CE%BD%20%CE%BC%CE%B1%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CF%89%CE%BD%20%CF%84%CE%B7%CF%83%20%CF%80%CE%B5%CF%84%CF%81/>
33. <http://www.healthyliving.gr/2011/01/12/%CE%BF%CE%B9-%CE%BC%CE%AC%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%B5%CF%82-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CF%80%CE%AD%CF%84%CF%81%CE%B1%CF%82-%CE%B7-%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%B1%CE%B3%CF%89%CE%B3%CE%AE-%CF%84%CE%BF%CF%85%CF%82/> «Οι μαστορες της πέτρας, η καταγωγή τους και τα μπουλούκια,» 12/01/2011
34. <http://omogeneia.ana-mpa.gr/press.php?id=7253> «Οι Ηπειρώτες μαστορες της πέτρας», Σεπτέμβριος 2009
35. <http://www.imma.edu.gr/imma/dbs/Artifacts/index.html?start=1322&lg=%CE%91%C3%8F%&show=1> Μοδέστειος Σχολή - Ίδρυμα Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα
36. http://vlahofonoi.blogspot.gr/2012/11/blog-post_4552.html
37. http://www.ntua.gr/MIRC/db/epirus_db/ARXITEKTONIKH/Gefuria.htm
38. http://users.uoa.gr/~nektar/orthodoxy/prayers/service_theotokos_greetings_translation.htm
39. http://vatolakkiotis.blogspot.gr/2013/06/blog-post_12.html
40. http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%93%CE%AD%CF%86%CF%85%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%BF%CF%85_%CE%91%CF%81%CE%BA%CE%B1%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CF%8D
41. http://odysseus.culture.gr/h/2/gh251.jsp?obj_id=1710

Άλλες Πηγές

1. Βαγγέλης Νικόπουλος, "Γρεβενά, ογδόντα χρόνια φωτογραφίες, 1895 - 1975", ΑΘΗΝΑ 2012, ISBN: 978-960-93-4240-7 (Συλλογή από το αρχείο του Βαγγέλη Νικόπουλου και από ιδιωτικά αρχεία)
2. Συνέντευξη μελών Κ.Π.Ε. Γρεβενών με τον κ. Άρη Μητάκο, εγγονό του Μαστρογούλα Μητάκου και το σύγχρονο μάστορα της πέτρας κ. Άρη Δήμου από την Καλλονή Γρεβενών - Πληροφορίες για τη ζωή, το χαρακτήρα και τα έργα του Μαστρογούλα Μητάκου (2013)

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ
επένδυση στην κοινωνία της γνώσης
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΠΑ
2007-2013
πρόγραμμα για την ανάπτυξη
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

ΙΔΡΥΜΑ
ΝΕΟΛΑΙΑΣ
ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ
ΜΑΘΗΣΗΣ